

Міністерство освіти і науки України
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

На правах рукопису

НОСЕНКО ДІНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.923+159.9.019.4+159.947.2

ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНУ
САМОІНВАЛІДИЗАЦІЇ ЯК ФОРМИ ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник
Ірина Федорівна Аршава,
доктор психологічних наук, професор

ДНІПРОПЕТРОВСЬК – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. САМОІНВАЛІДИЗАЦІЯ ЯК ВІРОГІДНА ФОРМА ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ	15
1.1. Історія концептуалізації феномену самоінвалідизації, його зміст, функції та ситуаційні умови виникнення	15
1.2. Номенклатура форм прояву актів самоінвалідизації і їх стресозахисний потенціал	22
1.3. Основні моделі дослідження копінг-поведінки і вірогідне місце самоінвалідизації у матриці проактивних копінг-стратегій	26
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ.....	33
РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ САМОІНВАЛІДИЗАЦІЇ ЯК ЕМОЦІЙНО-ВМОТИВОВАНОЇ ФОРМИ ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ТИПУ УНИКНЕННЯ	37
2.1. Стан досліджень особистісних чинників емоційної вмотивованості феномену самоінвалідизації.....	37
2.2. Емоційна вмотивованість особистісних чинників застосування самоінвалідизації як підстава для її категоризації у складі проактивних копінг-стратегій	43
2.3. Досвід конструктивістського підходу до визначення категоріального статусу самоінвалідизації на підставі аналізу його особистісних чинників.....	48
2.4. Теоретичне обґрунтування ієрархії особистісних чинників самоінвалідизації як проактивного копіngu, спрямованого на запобігання загрози успішності досягнення цілей	56
2.5. Методологічне обґрунтування вибору методичного забезпечення емпіричного дослідження особистісних чинників самоінвалідизації як гіпотетичної проактивної копінг-поведінки	68

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	75
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ І КАТЕГОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ САМОІНВАЛІДИЗАЦІЇ ЯК ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА ЇЇ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ.....	80
3.1. Мета, завдання та організація емпіричного дослідження.....	80
3.2. Процедура адаптації методики «Шкала самоінвалідизації»	84
3.2.1 Процедура перекладу і адаптації опитувальника «Шкала самоінвалідизації»	88
3.2.2 Процедура психометричної перевірки і результати практичних досліджень	90
3.3. Результати емпіричного дослідження.....	94
3.3.1 Результати кластерного аналізу.....	94
3.3.2 Результати факторного аналізу даних емпіричного дослідження	105
3.3.3 Результати кореляційного аналізу	109
3.3.4 Результати лінійного множинного кореляційно - регресійного аналізу	112
3.4. Інтерпретація результатів емпіричного дослідження	118
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	131
ВИСНОВКИ.....	137
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	140
ДОДАТКИ.....	161

ВСТУП

Актуальність теми. Проблема визначення особистісних чинників специфічної і парадоксальної, на перший погляд, форми самозахисту людини – самоінвалідації, що проявляється у самоспричиненні перешкод на шляху до виконання значущої для суб'єкта діяльності з метою виправдання її прогнозованого неуспіху зовнішніми обставинами і збереження у такий спосіб в очах оточуючих власного образу компетентного суб'єкта, має високу практичну значущість для діяльності психологічних служб будь-яких підприємств, організацій, освітніх і медичних закладів. Адже зміст і глибина переживань, пов'язаних із самоінвалідацією, справляють серйозний вплив не тільки на суб'єктивне благополуччя людини і її психічне здоров'я, а також, як стверджують провідні дослідники проблеми Р.Хіггінс, Ч. Снайдер, С.Берглас, можуть призводити до стійких особистісних змін, що відбиваються на успішності діяльності і самореалізації людини. Якщо врахувати, як підкреслюють згадані вище зарубіжні дослідники проблеми, що самоінвалідація може бути не тільки формою захисту вразливої самооцінки, а й виконувати соціально протестну й антидепресивну функції, а її засобом в останніх випадках може виступати вживання наркотиків й алкоголю, що швидко перетворюється на хронічну звичку і переростає у захворювання, то практичну актуальність дослідження психологічних і, зокрема, особистісних чинників цього специфічного феномену важко переоцінити.

Наукова новизна досліджуваної проблеми є не менш високою, ніж її практична значущість. Хоча зміст феномену самоінвалідації був ідентифікований у психологічній науці ще сторіччя тому у 1911 році Альфредом Адлером, який концептуалізував його за спостереженнями у клінічній практиці як «маскулінний протест» пацієнтів з обмеженими фізичними можливостями проти власного комплексу неповноцінності і низької самооцінки, що виявлялось у самозахисній агресивній поведінці по відношенню до оточуючих і дистанціюванні від них, феномен не отримав належної наукової уваги. За оцінкою сучасних американських дослідників Р. Хіггінса, Ч. Снайдера та С. Бергласа, він потрапив до переліку наукових ідей, що випередили свій час. Лише у 1978 році у роботах С. Бергласа і

Е. Джонса явище «самоінвалідація» отримало своє теперішнє термінологічне визначення, з яким воно представлено в останній редакції Оксфордського психологічного словника (ред. А. Коулман) і детально охарактеризовано у згаданій вище фундаментальній монографії Р. Хігінса, Ч. Снайдера і С. Бергласа як «Парадокс, якого не існує» («Self-Handicapping: The Paradox that isn't»).

Проте феномен й досі не має узгодженої категоризації, можливі варіанти якої почали активно обговорюватись у зарубіжних виданнях лише останнім часом. Самоінвалідацію частіше пропонують розглядати як мотиваційну стратегію, зумовлену нестійкою самооцінкою. Незважаючи на визнання більшістю сучасних зарубіжних авторів наявності у змісті феномену особистісно-захисного потенціалу і підтвердження ситуаційного зв'язку самоінвалідації із ускладненнями, що потребують стресоподолання, в фундаментальному огляді проблеми «Особистість і копінг», опублікованому у 2010 році в журналі «Annual Review of Psychology» (Дж. Коннор-Сміт, Ч. Карвер), феномен самоінвалідації не згадується у складі стратегій стресоподолання, хоча один з авторів огляду Ч. Карвер є відомим фахівцем теорії цілеспрямованої копінг-поведінки. Лише у 2013 році у «Довіднику з проблем невпевненого Я» («Handbook of Uncertain Self»), авторів Р. Аркіна, К. Олесон та П. Керолла, поняття self-handicapping було зазначене у складі кількох так званих самозахисних копінг-стратегій (self-protective coping strategies), таких як: імпостер (неприйняття похвали), прокрастинація, захисний песимізм та налаштованість на максимальні досягнення (overachievement). Зазначені копінг-стратегії було запропоновано розглядати як неоптимальні, такі, що збільшують і підтримують невпевненість у собі (self-doubt).

У вітчизняній психологічній літературі, наскільки нам відомо, термін «самоінвалідація» був вперше введений у науковий обіг лише у 2013 році у вигляді запропонованої нами кальки з англійської «self-handicapping». Нами також зроблений переклад на українську мову шкали самоінвалідації, розробленої американськими дослідниками Е. Джонсом і Ф. Родевальтом у 1982 році.

Явище самоінвалідації є досить широко розповсюдженим у повсякденній життєдіяльності людини, при чому, як підкреслюють дослідники

(Ш.МакКреа та ін.), незалежно від її статі, культурної приналежності, віку (починаючи з підліткового і старше), соціального статусу, сфери діяльності. Зокрема, воно широко представлене в навчальній, спортивній та в інших видах діяльності. Тому визначення особистісних чинників самоінвалідації є актуальним завданням теоретичної психології і, зокрема, психології особистості.

Основною проблемою даного дисертаційного дослідження обрано визначення особистісних чинників самоінвалідації на підґрунті уточнення категоріального статусу феномену як специфічної форми проактивної емоційно-вмотивованої копінг-поведінки, орієнтованої на уникнення нагальної проблеми, в успішності вирішення якої суб'єкт не впевнений.

У такій концептуалізації феномен «самоінвалідація» доповнить існуючу модель *проактивного проблемно-орієнтованого* копінгу, який автори інтерпретують як «адаптивний копінг», протилежною, з точки зору її часової орієнтованості і особистісних чинників, формою *проактивного уникнення* вирішення проблеми. Доповнена у такий спосіб матриця проактивних копінг-стратегій буде відповідати класичній матриці стратегій *реактивного* копінгу, що включає як проблемно-орієнтовану і емоційно-фокусовану варіанти стратегій, так і різні форми стратегії *уникнення* вирішення проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи пов'язана з науковою проблематикою держбюджетних науково-дослідних робіт факультету психології Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара – «Форми виявлення стресостійкості людини і шляхи автоматизації процедури її прогнозування» (номер держреєстрації 0108U000633) та з науковою темою кафедри загальної та медичної психології «Психологічні умови забезпечення професійного та психічного здоров'я працівників організацій, профілактика та подолання стресу в організації» (номер держреєстрації 0113U004185).

Тема дисертаційної роботи затверджена на засіданні Вченої ради Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара (протокол № 2 від 14 жовтня 2014 року) та узгоджена у міжвідомчій раді з координації наукових

досліджень з педагогічних і психологічних наук НАПН України (протокол № 8 від 25 листопада 2014 року).

Об'єкт дослідження: самоінвалідація як форма проактивної копінг-поведінки.

Предмет дослідження: особистісні чинники психологічного феномену самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування й емпірична перевірка статусу самоінвалідації як проактивної копінг-поведінки та визначення особистісних чинників, що зумовлюють звернення індивіда до цієї стратегії при виникненні ускладнень на шляху вирішення актуальних проблем життєдіяльності і відсутності психологічних ресурсів для впорання з ними.

Гіпотези наукового дослідження:

1) самоінвалідація може бути концептуалізована як емоційно-вмотивована форма проактивної копінг-поведінки типу уникнення, що зумовлена недостатністю особистісних ресурсів усвідомленого самоконтролю, необхідних для досягнення успіху у складних ситуаціях життєдіяльності;

2) особистісні чинники самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки зумовлені орієнтацією людини на уникнення очікуваного неуспіху.

Відповідно до мети у дослідженні вирішувались наступні **завдання**.

1. Проаналізувати стан досліджень існуючих конструктивних моделей проактивного стресоподолання і перспективи їх доповнення стратегією, що поєднує ознаки емоційного реагування та уникнення.

2. З урахуванням результатів аналізу історії концептуалізації феномену самоінвалідації теоретично обґрунтувати можливість його категоризації як емоційно-вмотивованої копінг-стратегії, орієнтованої на уникнення вирішення термінової проблеми за відсутності в суб'єкта впевненості в її успішному розв'язанні.

3. На підставі теоретично обґрунтованого статусу самоінвалідації

як форми проактивної копінг-поведінки з'ясувати ймовірні особистісні чинники, що зумовлюють схильність людини до її вибору.

4. Здійснити переклад і адаптацію до української культури психодіагностичної методики оцінювання схильності індивіда до самоінвалідації, розробленої американськими дослідниками Е.Джонсом і Ф. Родевальтом у 1982 році.

5. Емпірично перевірити теоретично обґрунтовану ідентифікацію особистісних чинників самоінвалідації як проактивної стратегії копінг-поведінки і визначити їх ієрархію.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення про специфічність основного *предмета* теоретичної психології на постнекласичному етапі розвитку методології психології, яким стає психологія особистості (С.Д. Максименко, Д.О. Леонтьєв, А.Л. Журавльов, А.В. Юревич, М.В. Савчин, А. Фурман, Т.Д. Марцинковська, Г. Бойл, Дж. Меттьюс, Д. Саклофскі та ін.) з усім різноманіттям форм прояву особистісної ідентичності; положення про системність організації психіки, полідетермінованість та взаємовплив психічних явищ, про єдність зовнішнього та внутрішнього у детермінації психічного (Л.С. Виготський, Б.Ф. Ломов, Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв та ін.); методологічні положення про *взаємний* вплив психічних явищ на суб'єктивне благополуччя людини, перспективи соціальної психотерапії особистості, роль емоційної саморегуляції особистості в її оптимальному функціонуванні (І.Ф. Аршава, Е.Л. Носенко, О.Ф. Бондаренко, О.П. Саннікова, О.Я. Чебикін, Т.С. Яценко та ін.), сучасні уявлення про перспективність застосування методів імпліцитної опосередкованої діагностики особистості (Л.С. Бурлачук, В.Ф. Моргун, А. Грінвальд, Б. Еглофф та ін.); концептуальні положення, які розкривають аспекти прояву феномену копінг-поведінки як засобу саморегуляції поведінки (Р. Лазарус, С. Фолькман, Н. Ендлер, Дж. Паркер, Е. Хейм, М. Шеєр, С.К. Нартова-Бочавер, Н.В. Родіна), а також теоретичні підходи до концептуалізації проактивної копінг-поведінки як форми прояву високого рівня рефлексії у регуляції поведінки

(Р. Шварцер, Л. Еспінвол, С. Тейлор, С. Тауберт, Е. Джонс, С. Берглас, Ш. МакКреа, Ф. Родевальт).

Методи дослідження. З метою виявлення особистісних чинників, що зумовлюють вибір тієї чи іншої стратегії подолання ускладнень у життєдіяльності, застосовувались методи: *теоретичного* аналізу детермінованості взаємного впливу кількох психічних явищ на одне явище, що розглядається як гіпотетична залежна змінна; *емпіричні* методи: квазіексперимент для кількох нееквівалентних груп із створенням їх нееквівалентності за допомогою статистичного методу кластерного аналізу (алгоритм К-середніх), аналогом незалежних змінних у якому обрано показники гіпотетичних особистісних чинників, що зумовлюють вибір досліджуваними різних типів копінг-стратегій, зокрема самоінвалідації як гіпотетичної проактивної копінг-поведінки.

Для перевірки концептуальних і емпіричних гіпотез дослідження щодо наявності чинниково-наслідкового зв'язку між певними особистісними характеристиками і вірогідністю вибору досліджуваними різних стратегій копінг-поведінки було застосовано *організаційні* методи порівняльного аналізу розбіжностей в особистісних чинниках самоінвалідації на різних рівнях її детермінації і три групи *психодіагностичних* методик.

У *першу групу* увійшли методики для діагностики теоретично обґрунтованих *особистісних характеристик*, що надають уявлення як про стійкі структурні диспозиційні риси особистості (опитувальник «Велика п'ятірка» Р.МакКреа і П.Коста в адаптації А.Б. Хромова), так і про динамічне особистісне новоутворення – «диспозиційна характеристика саморозвитку особистості», що вимірювалось за допомогою опитувальника, розробленого сучасною українською дослідницею С.Б.Кузіковою. До цієї групи психодіагностичних методик увійшов також опитувальник самооцінки М. Розенберга в адаптації Д.В. Лубовського, «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера і М. Єрусалема в адаптації В.Г. Ромека.

У *другу групу* психодіагностичних методик увійшли три методики для вимірювання копінг-поведінки: опитувальник CISS Н. Ендлера і Дж.Паркера, адаптований Т.Л.Крюковою, опитувальник проактивних стратегій копінг-поведінки

Е.Грінглас, Р. Шварцера і С.Тауберта в адаптації Є.Старченкової, а також опитувальник схильності до самоінвалідації Е. Джонса і Ф. Родевальта, адаптований авторами цього дослідження.

У *третю групу* психодіагностичних методик увійшли опитувальники для оцінки вірогідних *наслідкових результатів* наявності в індивідів тих чи інших диспозиційних особистісних характеристик, а також переваг, які вони надають у досвіді подолання складних ситуацій тим чи іншим копінг-стратегіям, що, за нашою гіпотезою, сумісно впливають як на рівень *суб'єктивного благополуччя* людини, так і на показник *безперервності її психічного здоров'я*. Ці «наслідкові результати» оцінювались за допомогою опитувальника «Суб'єктивне благополуччя» Е. Дінера в адаптації Д.О. Леонтьєва та Є.М. Осіна та опитувальника «Безперервність психічного здоров'я» К.Кіз в адаптації Е.Л. Носенко та А.Г. Четверик-Бурчак.

Обробка результатів дослідження проводилася за допомогою математико-статистичних методів: кластерного аналізу (алгоритм К-середніх); факторного аналізу (метод головних компонент); множинного лінійного кореляційно-регресійного із застосуванням наступних критеріїв для визначення статистичної достовірності результатів: t- критерію Стюдента, F- критерію Фішера, r- критерію лінійної кореляції Пірсона. Для обробки даних був застосований пакет статистичних програм IBM SPSS Statistics 20.

Узагальнення результатів дослідження здійснено з використанням *інтерпретаційних* методів: комплексного, структурного, системного аналізу, зокрема, запропонованого Л.С.Виготським методу здійснення психологічного діагнозу явища на трьох рівнях: симптоматичному, етіологічному та типологічному.

Експериментальна база дослідження. Дослідженням охоплено 120 студентів Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара віком від 18 до 23 років (75 дівчат та 45 юнаків), які навчались на факультеті психології у 2013-2014 навчальному році.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній:

1) *вперше* обґрунтовано на підставі результатів теоретичного аналізу історії концептуалізації феномену самоінвалідазації його категоріальний статус як форми проактивної емоційно-вмотивованої копінг-поведінки, орієнтованої на уникнення вирішення нагальної проблеми (за відсутністю впевненості у її успішному розв'язанні) заради збереження в очах оточуючих власного образу компетентного суб'єкта;

2) *вперше* визначено особистісні чинники, що зумовлюють схильність людини до застосування самоінвалідазації як стратегії проактивної копінг-поведінки;

3) *вперше* з'ясовано ієрархію особистісних чинників схильності індивіда до вибору самоінвалідазації як проактивної копінг-поведінки і доведено роль недостатнього рівня сформованості психологічних ресурсів саморозвитку у спричиненні її виникнення;

4) *вперше* здійснено *переклад і адаптацію* до української культури *опитувальника самоінвалідазації* і доведено шляхом порівняння результатів факторного аналізу оригінальної і перекладеної версій опитувальника високий рівень відповідності їх факторних структур. З урахуванням цього спостереження обґрунтовано припущення про те, що глибинний механізм вибору стратегії уникнення пов'язаний з емоційним фактором (універсальним для будь-якої культури);

5) *поглиблено* уявлення про роль самооцінки у виникненні самоінвалідазації, зокрема, встановлено відсутність позитивного впливу самоінвалідазації на самооцінку, що надало підстави для обґрунтування нового підходу до категоризації феномену самоінвалідазації;

6) *набула подальшого розвитку* ідея щодо сумісного впливу особистісних чинників і копінг-стратегій на суб'єктивне благополуччя людини і її психічне здоров'я.

Теоретична значущість дисертаційного дослідження полягає у визначенні різнорівневості особистісних детермінант звернення людини до самоінвалідазації як

неадаптивної проактивної емоційно-вмотивованої копінг-поведінки типу уникнення. Встановлено, зокрема, що найбільш вагомий вплив на виникнення самоінвалідації справляє низький рівень сформованості механізмів саморозвитку як складової диспозиційної характеристики саморозвитку. Друге місце за значущістю у появі самоінвалідації відіграє рівень сформованості структурних рис особистості, які відбивають досвід впорання із складними ситуаціями (зокрема, сумлінність) та пов'язані з ними невпевненість у самоефективності і вразлива самооцінка. Що стосується ролі генетично зумовлених факторів (зокрема, нейротизму vs. емоційної стійкості), то проведені дослідження підтвердили відомий як у зарубіжній, так і вітчизняній психології постулат, що біологія не є вироком. За результатами множинного кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що нейротизм зумовлює появу самоінвалідації на рівні первинного (афективного) оцінювання ситуації. Теоретично значущим є також підтвердження статусу самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки, яка додатньо корелює із емоційно-фокусованою стратегією реагування реактивного копіngu і від'ємно з усіма іншими стратегіями проактивного копіngu, які були наявні до недавнього часу у матриці досліджень проактивних форм копіngu.

Практична значущість одержаних результатів полягає у доведенні:

- 1) необхідності урахування міри схильності до самоінвалідації як неадаптивної проактивної копінг-стратегії при підборі персоналу для відповідальних видів діяльності;
- 2) доцільності застосування міри притаманності індивіду схильності до самоінвалідації для прогнозування успішності навчання і емоційної стійкості спортсменів, що беруть участь у відповідальних спортивних заходах (спорт вищих досягнень);
- 3) необхідності проведення просвітницької роботи із суб'єктами навчання, зокрема роз'яснення високої вірогідності перетворення епізодичних актів самоінвалідації у стійку звичку, загрозову відносно прогнозу успішності навчання;

4) вірогідності впливу специфічних емоційних станів суб'єктів навчання з високим рівнем нейротизму при проведенні контрольних заходів, орієнтованих на публічне оцінювання результативності досягнень;

5) доцільності застосування цілеспрямованих засобів оптимізації самооцінки і емоційних станів осіб із спеціальними фізичними потребами.

Основні теоретичні положення та результати дисертаційного дослідження впроваджено в навчальний процес кафедр загальної та медичної психології, педагогічної та вікової психології, педагогіки та корекційної освіти Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара, де вони використовуються при викладанні курсів загальної психології, методологічних та теоретичних проблем психології, спеціальної психології як дисципліни вибору вищих навчальних закладів і самостійної роботи студентів, у психодіагностичній, консультативній, корекційно-розвивальній та просвітницькій роботі викладачів (довідка про впровадження основних результатів дисертаційного дослідження №2 від 20 травня 2015 року); у діяльності служб з роботи з персоналом підприємств м. Дніпропетровська (довідки про впровадження основних результатів дисертаційного дослідження № 3 від 31 травня 2015 року, № 01/6 від 1 червня 2015 року, № 20 від 21 від 5 червня 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Усі результати, наведені у дисертації, отримані самостійно. У статті, опублікованій у співавторстві з науковим керівником професором І.Ф. Аршава, професором Е.Л. Носенко та Г.В. Носенко, автору дисертації належить аналіз стану зарубіжних досліджень особистісних чинників самоінвалідації, історії концептуалізації феномену, проведення емпіричних досліджень, здійснення статистичної обробки результатів та обґрунтування висновків.

Надійність і вірогідність результатів дисертаційного дослідження забезпечена адекватним теоретичним обґрунтуванням його вихідних положень та гіпотез із спиранням на загально-визнанні положення загальної психології і психології особистості, зокрема новітні досягнення зарубіжних авторів, опубліковані у відповідних зарубіжних виданнях, репрезентативністю вибірки

емпіричного дослідження, застосування взаємодоповнюючих психодіагностичних методик, різноманітних методів обробки статистичних даних, зокрема кореляційного, факторного, кластерного і кореляційно-регресійного видів аналізу емпіричних даних.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації доповідалися на звітних наукових конференціях та засіданнях кафедри загальної та медичної психології Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, на міжнародних, всеукраїнських та регіональних форумах, зокрема: XXVI Конференції Європейської Спілки психологів (Прага, Чехія, серпень 2012 р.), III Всесвітньому Конгресі з позитивної психології (Лос-Анджелес, США, липень 2013 р.), на Європейському Міждисциплінарному форумі (Тбілісі, Грузія, жовтень 2013 р.), Конференції Європейської Спілки з психології здоров'я (Інсбрук, Австрія, червень 2014 р.), на Всеукраїнській конференції «Віртуальний освітній простір: психологічні проблеми (до 85-річчя Ю.І. Машбиця)», Київ, червень 2014 р., на XIV Європейському психологічному конгресі (Мілан, Італія, липень 2015 р.), на XIV Європейському Конгресі Спілки спортивних психологів (Берн, Швейцарія, липень 2015 р.).

Публікації. Зміст та результати дисертаційного дослідження відображено в 17 публікаціях, у тому числі у 4 статтях, опублікованих в наукових фахових виданнях, що входять до переліку ДАК України (2 у співавторстві); у 3 статтях у фахових іноземних виданнях та у 10 тезах наукових конференцій і форумів.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 207 найменувань, у тому числі 136 іноземною мовою, та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 183 сторінки. Основний зміст роботи викладений на 139 сторінках. Робота містить 25 таблиць, 2 рисунка, 5 додатків.

РОЗДІЛ 1. САМОІНВАЛІДИЗАЦІЯ ЯК ВІРОГІДНА ФОРМА ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ

1.1. Історія концептуалізації феномену самоінвалідизації, його зміст, функції та ситуаційні умови виникнення

Час від часу в історії науки з'являються нові ідеї, що «випереджують свій час» і, зазвичай, перебувають у забутті, поки не виникають умови для їх подальшої розробки. Раймонд Хіггінс, один із авторів фундаментальної монографії з проблеми самоінвалідизації, яка має оригінальну назву: «Self-handicapping: The paradox that isn't» – «Самоінвалідизація. Парадокс, якого не існує» (переклад наш – Д.Н.), наводить, як він вважає, найбільш драматичний приклад для ілюстрації цього твердження – гіпотезу Демокрита відносно того, що атом є фундаментальною часткою структури матерії, яка отримала сучасне тлумачення тільки у 20 сторіччі у роботах фізика Нільса Бора [135, с.2].

Поняття «самоінвалідизація», як правомірно стверджує Р.Хіггінс, безумовно не є інтелектуальним досягненням психології такого масштабу, як атом у фізиці, проте воно теж може бути прикладом наукової ідеї, яка чекала «свого часу» для її адекватної концептуалізації ціле сторіччя. Ще в 1911 році на засіданні Віденського психологічного співтовариства Альфред Адлер сформулював оригінальну ідею, що стосувалась відмінностей між його теорією «маскулінного протесту» і фрейдівською теорією «гальмування спонукань лібідо» (libidinal repression) [71]. Це було, як підкреслює автор цитованої вище роботи, народженням «провокативної нової его-психології» [135, с. 4]. З появою теорії «маскулінного протесту» роль, яку З.Фрейд відводив інстинктивним силам (лібідо) у розвитку особистості, зменшилась, а роль, що відводилась суб'єктивним оцінкам людиною як органічних змін, так і ситуаційних впливів – зросла. Як фахівця у галузі медицини А.Адлера дуже цікавила проблема, у який спосіб життя людей формується під впливом їх реакцій на власну фізичну слабкість і обмежені можливості. З часом він визнав, що й інші

чинники слабкості, викликані несприятливими умовами існування, справляють глибокий вплив на розвиток особистості [72].

Як підкреслюють відомі дослідники спадщини А. Адлера Х.Ансбахер та Е.Ансбахер, Альфред Адлер зробив перший соціально-психологічний виклик біологічному детермінізму З.Фрейда [74]. Замість фрейдівської «психології гальмування» (psychology of repression) А.Адлер запропонував психологію самооцінки як провідної рушійної сили «маскулінного протесту» [71]. З розвитком його теорії «маскулінного протесту» гомеостатичні механізми розвитку особистості поступилися місцем телеологічній перспективі. У 1926 році А. Адлер вже підкреслював роль наявності цілей у житті людини в наданні життю осмисленості. Пізніше він розвив телеологічну перспективу своєї теорії ще глибше, стверджуючи, що універсальним рушійним мотивом розвитку особистості є боротьба за домінування. Під домінуванням (superiority) він розумів подолання зовнішніх перешкод на шляху до самоактуалізації. Здорові індивіди, за цією схемою, як підкреслюють аналітики А. Адлера [74], досягають домінування, долаючи власну неповноцінність, яку вони відчують, цілеспрямовано докладаючи для цього певні свідомі зусилля. Невротичні ж індивіди перебувають під таким сильним впливом усвідомленої власної неповноцінності (меншовартості) і настільки стурбовані з приводу низьких шансів подолати перешкоди соціально-прийнятними способами, що в них формується комплекс неповноцінності. Комплекс неповноцінності, у свою чергу, підсилює формування комплексу домінування. Для невротичних індивідів, таким чином, прагнення до перевершення інших спрямовується у напряму захисту власного престижу, *запобігання поразки* і підтримування активності у напряму здобуття домінування як засобу підвищення самооцінки.

У виданих під редакцією Х.Ансбахера і Е.Ансбахера працях А.Адлера виокремлено дві основні форми стратегії самозахисту (safeguarding strategies): агресія і дистанціювання (уникнення) [74]. Причому стратегія дистанціювання шляхом самостворення перешкод є найбільш релевантною змісту феномену самоінвалідації. Варто підкреслити, що А.Адлер розглядав цю стратегію як відносно позитивну. Хоча індивід, зайнятий створенням штучних перешкод на

шляху до досягнення власного успіху, кінець кінцем, зменшує шанси досягти ціль, він, тим не менше, виявляє активність з метою протидії загрозовій задачі. На думку А. Адлера, який розглядав цю стратегію у клінічному контексті, із застосуванням стратегії самоінвалідазації забезпечується захист самооцінки і, зазвичай, зберігається також вірогідність збереження позитивного оцінювання з боку інших людей [71]. Якщо рішення створювати собі штучні перешкоди на шляху досягнення цілей діяльності супроводжується неуспіхом, індивід приписує неуспіх своїй хворобі. Якщо індивіду вдається досягти успіху попри створені перешкоди, це надає йому можливість стверджувати, що, навіть будучи хворим, він досяг успіху «однією рукою», так би мовити, тобто без надмірних зусиль [74, с. 276].

Отже, основна мета невротичних індивідів, як підкреслювала також і К. Хорні [141], полягає у підтримуванні самооцінки. З її точки зору, самооцінка невротичного індивіду базується на його спроможності підтримувати у цілому ідеалізований образ себе, а оскільки ідеальну самооцінку невротичному індивіду важко зберігати, він (вона) застосовує цілу низку прийомів «збереження обличчя», які явно нагадують стратегії агресії і дистанціювання, описані А.Адлером.

За аналогією з ідеями Альфреда Адлера, Е. Берн, наприклад, описав трансактну гру «дерев'яна нога», у якій гравець запобігає загрози втрати самооцінки, імітуючи наявність якогось «фізичного недоліку» (інвалідизуючих факторів) [12].

Хоча ідея А.Адлера, що стосується побудови его-захисних бар'єрів на шляху до адекватного виконання особистісно-значущих завдань, ніколи не покидала клінічну літературу, вона, разом з тим, не отримала гідної теоретичної і емпіричної проробки і уваги. І тільки у 1978 році завдяки роботам С. Бергласа і Е. Джонса [88] прийшло визнання того, що *проблема стратегічної самозахисної поведінки*, тобто реалізації цілеспрямованих зусиль заради підтримування самооцінки, заслуговує спеціального дослідження як специфічний психологічний феномен.

С.Берглас і Е.Джонс описали *самоінвалідизуюче* використання наркотиків і алкоголю та створення індивідом інших перешкод на шляху успішного виконання нагальних проблем у ситуаціях відсутності достатньої компетентності і усвідомлення загрози потенційного неуспіху [88].

Проте безпосередніх свідощв того, що ідея самоінвалідизації концептуально запозичена з роботи А. Адлера або більш пізніх адлеріанських дискусій про функції вживання алкоголю і наркотиків для виправдання очікуваних невдач, істинним чинником яких є недостатня компетентність або низький рівень мотиваційних зусиль індивіда, не зареєстрована в літературі [135]. Скоріше, як припускають сучасні зарубіжні дослідники проблеми Р.Хіггінс та інші [134, 163, 172], концепція самоінвалідизації має незалежні теоретичні витоки. У цьому контексті вказують на роль книги Е. Хоффмана «Самопрезентація у повсякденному житті» [123], у якій сформульовані положення, що стосуються управління формуванням вражень (impression management) як процесом, за допомогою якого люди регулюють свою зовнішню поведінку для того, щоб маніпулювати враженнями, які вони справляють на оточуючих.

Посилаються також на роботу Ф.Хайдера «Психологія міжособистісних стосунків» [132], яка містить опис вихідних положень для розмірковувань відносно того, у який спосіб люди сприймають і намагаються усвідомити зміст різних форм поведінки. З точки зору Р.Хіггінса, з якою, на наш погляд, можна погодитись, ідея самоінвалідизації у її остаточному формулюванні Е.Джонсом і С. Бергласом є синтезом згаданих вище двох теоретичних орієнтацій [135]. Маніпулювання враженнями було зафіксовано навіть у пацієнтів психіатричних клінік, які цілеспрямовано підсилюють прояв тих чи інших симптомів захворювання задля досягнення певних особистісних цілей.

В емпіричних дослідженнях, проведених Брагінським із співавторами [135], встановлено, що самоінвалідизація є цілеспрямовано обраною лінією поведінки, за допомогою якої суб'єкт намагається досягти певні цілі, які мають для нього суб'єктивну значущість. Пізніше, на контингенті здорових людей, зокрема студентів коледжів було теж продемонстровано стратегічне маніпулювання враженнями, що підтвердило наявність зв'язку між самопрезентацією і каузальною атрибуцією [144].

З моменту публікації знакової роботи Ф. Хайдера, стало загальновизнаним, що на атрибуції можуть впливати особистісні бажання і потреби. Враховуючи те, що у галузі психології мотиви підтримування високого рівня самооцінки вважалися

важливими для самореалізації особистості, можна зрозуміти, чому атрибуційні змінні інтерпретувались у термінах мотивів підтримування самооцінки. У численних емпіричних дослідженнях цього спрямування було доведено, що індивіди приписують собі більшу відповідальність за позитивні наслідки діяльності, а негативні пояснюють зовнішніми факторами [144]. У 1975 році Е. Джонс і С. Берглас описали широке різноманіття самопрезентаційних тактик, які Р. Хіггінс із співавторами позначили терміном «стратегії екстерналізації» (strategies of externalization) [135].

Серед важливих аспектів інтерпретації явища «самоінвалідизації» автори зазначають і той факт, що люди виявляють тенденцію *випереджувально* (проактивно) організовувати обставини, щоб використати їх пізніше для виправдання прогнозованого неуспіху власної діяльності. Для розуміння механізму виникнення самоінвалідизації важливим є, зокрема, їх твердження, що коріння самоінвалідизації містяться у «надмірно високій значущості самоцінності (self-worth). Рівень вразливості самооцінки людини, схильної до самоінвалідизації, є настільки високим, що *его*-захисні мотиви (тобто, мотиви запобігти відповідальності за невдачу) починають навіть перевищувати мотиви досягнення [107]. Таким чином, виникає своєрідний *невротичний парадокс*: хоча кінцева мета індивіда, що вдається до самоінвалідизації, полягає в тому, щоб підтримати (або підвищити) власний образ компетентного суб'єкта, самозахисний метод, який обирається для цього, знижує вірогідність демонстрації майстерності. За твердженням С. Бергласа і Е. Джонса, особи, які схильні до самоінвалідизації, першочергово орієнтовані на забезпечення умов для поразки (невдачі), проте готові прийняти вірогідну невдачу, якщо її можна пояснити як зумовлену зовнішніми чинниками, і завдяки цьому підвищити власну самооцінку [135, с. 406].

Хоча Е. Джонс і С. Берглас [144] припускали, що зниження напруги, пов'язане із ситуацією наявності самоствореного фактора виправдання на випадок неуспіху може інколи призводити до підвищення успішності вирішення проблеми, вони акцентували увагу на тому, що фактор самоінвалідизації є, у першу чергу, захисним і спрямованим на попередження загрози власній (а не публічній) самооцінці. Ця ідея

підкреслена в їх визначенні самоінвалідації, яка трактується як «будь-яка дія або вибір умов для її виконання, які підвищують можливість екстерналізувати очікуваний неуспіх [144, с. 406]. Автори вважали, що така поведінка є особливо характерною для індивідів, «які мають невпевнене, проте не повністю негативне уявлення про власну компетентність» [144, с. 406].

Інші дослідники проблеми Т. Колдітц і Р. Аркін [149], на відміну від С. Бергласа і Е. Джонса, вважали, що мотивом виникнення самоінвалідації є опікування *публічною оцінкою* поведінки індивіда, а не індивідуальною. У той же період Ч. Снайдер і Т. Сміт [187] запропонували переглянути концепцію самоінвалідації Бергласа і Джонса з метою інтегрування ідей останніх у контекст адлерівських уявлень, що стосуються самозахисних функцій психологічних симптомів. Ч. Снайдер і Т. Сміт були першими авторами, які висвітлили подібність між ідеями А. Адлера щодо застосування пацієнтами симптомів захворювання для захисту самооцінки і концептуалізацією Е. Джонсом і С. Бергласом механізму виникнення самоінвалідації як засобу збереження індивідом власного образу компетентного суб'єкта.

Ч. Снайдер і Т. Сміт розглядали самоінвалідацію як явище, яке виходить далеко за межі описання поведінки індивідів, що опікуються лише загрозою зниження їх образу компетентних суб'єктів у ситуаціях оцінювання. Їх концепція припускала, наприклад, стратегічну презентацію симптомів, скажімо, нездоров'я, для створення умов, що надають можливість індивіду досягти певних привілеїв. Фокусуючи увагу на застосуванні індивідом самоінвалідації для забезпечення собі певних переваг, Ч.Снайдер і Т.Сміт у такий спосіб відсували на другий план функцію захисту самооцінки як основний мотив звернення суб'єкта до самоінвалідації [186].

Більш пізні дослідження феномену самоінвалідації продемонстрували, що Е. Джонс і С. Берглас відродили феномен, який привертав до себе увагу багатьох дослідників при вивченні поведінки людини з обмеженими можливостями досягнення успіху, як аспект дослідження поведінки здорових людей і «перекинули місток» від клінічної до соціальної психології. У формулюванні змісту феномену,

запропонованому як Е. Джонсом і С. Бергласом [144], так і Ч. Снайдером і Т. Смітом [186, 187], стверджується, що самоінвалідація є типом поведінки, вихідною мотивацією якої є індивідуальна значима самооцінка, скоріше ніж опікування оцінкою інших (публічна самооцінка). Проте, у формулюванні цього феномену С. Бергласом і Е. Джонсом підкреслюється, що вірогідність звернення до самоінвалідації, ймовірно, підвищується у присутності аудиторії, але це не є її основним чинником [89].

Незважаючи на теоретичну і практичну значущість проблеми відносно того, який ефект справляє самоінвалідація на поведінку людини і її суб'єктивне благополуччя, більшість досліджень стосується виключно того, чому і за яких умов люди звертаються до самоінвалідації. Як стверджують дослідники, немає й безпосереднього емпіричного підтвердження, що завдяки самоінвалідації досягається ефект підвищення самооцінки. Це дає привід замислитись над тим, чи є підвищення самооцінки основним стимулом виникнення самоінвалідації і чи мали рацію Ч. Снайдер і Т. Сміт, стверджуючи, що зміна самооцінки - це «побічний ефект» [187].

Що стосується ситуацій, які спонукають людину звертатись до самоінвалідації, то за даними наявних досліджень таку поведінку стимулюють, у першу чергу, ситуації *оцінювання*, при яких індивіди відчувають *невпевненість* у власній вірогідності досягти успіху і у межах яких неуспіх може створювати загрозу самооцінці.

Зростання вірогідності вдавання до самоінвалідації, або, навпаки, зниження вірогідності її виникнення, як зазначається у літературі [78,172], пов'язано з *рівнем важливості* для суб'єкта оціночної ситуації або задачі. Серед інших факторів підкреслюють також випадковість чи закономірність досягнення успіху у *попередніх оціночних ситуаціях* (non-contingent as opposed to contingent success) [149]; індивідуальність або *публічність оцінювання* [77] і високий *рівень невизначеності атрибуції самоінвалідуючої поведінки*.

З іншого боку, контекстуальні фактори, пов'язані із зниженням вірогідності появи самоінвалідації, включають: позитивне зовнішнє спонукання до успішного

виконання завдань [160], наявність знайомих варіантів вибору, що підвищують успішність виконання завдань [197]; наявність попереднього досвіду звернення до самоінвалідації, вагомість чинника, обраного суб'єктом для самоінвалідації [205].

Отже, уявлення про зміст феномену самоінвалідації зародилось ще на початку становлення психодинамічного напрямку досліджень у психології. Праобраз цього феномену, термінологічно представлений у вигляді словосполучення «маскулінний протест», був запропонований Альфредом Адлером ще у 1911 році. Ця ідея стала початком виникнення телеологічного напрямку досліджень «самотвірних сил особистості» у межах якого феномен маскулінного протесту протиставлено концепції Фрейда відносно «гальмування спонукань лібідо» (libidinal regression) як фактору особистісної динаміки.

Проте ідея А. Адлера поділила долю інших видатних наукових ідей, які випередили свій час. Переживши забуття, уявлення про феномен самоінвалідації заново відродились для психологічної науки у 80-х роках 20 століття і мають перспективи поглиблення на сучасному постнекласичному етапі розвитку теоретичної психології, коли цілісна особистість стає її основним предметом досліджень.

1.2. Номенклатура форм прояву актів самоінвалідації і їх стресозахисний потенціал

Усвідомлювана людиною невпевненість у власній спроможності успішно впоратись із завданнями значущої для неї діяльності як провідна рушійна сила звернення до актів самоінвалідації реалізується, як підкреслюють дослідники проблеми, у різноманітних формах [149]. Наприклад, Т. Колдітц і Р. Аркін [149] відмічають, що феномен може виникати при появі у суб'єкта діяльності переживань, пов'язаних із *самопрезентацією*. Це змушує людину уникати ситуацій, в яких її

поведінка є доступною зовнішньому спостереженню і оцінюванню, зокрема, при невпевненості у можливості досягнення успіху значущої діяльності.

У літературі з проблеми описано самоінвалідизуюче застосування наркотиків і алкоголю [157] як засобів довільного зниження суб'єктом власної спроможності успішного досягнення цілей діяльності з метою отримання можливості виправдати у такий спосіб антиципований неуспіх діяльності [160]. Суб'єкти, схильні до самоінвалідизації, виправдовують недостатні зусилля, які вони докладають до досягнення цілей діяльності, несприятливими умовами діяльності [160]; экзаменаційною тривожністю [186]. Задokumentовано випадки посилення на появу симптомів нездоров'я, поганого самопочуття як засобів виправдання недостатніх вольових зусиль, необхідних для успішної реалізації цілей життєдіяльності [179].

Фактично, форм прояву актів самоінвалідизації настільки багато, що дослідники Р. Аркін, К. Ольсон, П. Керролл [77], наприклад, розробили цілу таксономію різних форм прояву самоінвалідизації при невпевненості у собі. Автори розрізняють, зокрема, *самоспричинену* самоінвалідизацією (наприклад, вживанням алкоголю), і *самопроголошену* (скарги на вигадані погіршення самопочуття). Самоінвалідизація може бути *внутрішньою* (відмова від докладання достатніх зусиль) або *зовнішньою* (наприклад, запобігання спортсменами участі у так званих діагностичних умовах спортивної діяльності). Крім того, описують випадки, коли суб'єкти, що звертаються до самоінвалідизації, намагаються робити це *демонстративно*, повідомляти оточуючих про те, що вони не прикладали достатніх зусиль до виконання діяльності завдяки певних обставин, що може стати потенційним виправданням можливого неуспіху, прогнозованого на майбутнє [172].

Отже, концептуальні передумови появи актів самоінвалідизуючої поведінки, достатньо широко описані в літературі, мають у своїй основі певні ускладнення, для подолання яких людина не має достатніх внутрішніх психологічних ресурсів, що надає підстави для розмірковування відносно «копінг-природи» цієї форми поведінки. Однією з характерних ознак самоінвалідизуючої поведінки є те, що вона може виникати спочатку не задля захисту самооцінки як основного мотиву, який їй

приписують, і лише з часом стає звичною формою вирішення завдань, спрямованих на захист власного образу компетентного суб'єкту [182].

Як відомо, є багато обставин у життєдіяльності людини, коли вона змушена, скажімо, зменшувати активність завдяки травмам, хворобам, що вважаються поважними причинами виправдання її нижчої вірогідності успішної діяльності. Деякі суб'єкти починають штучно вигадувати собі хвороби, або імітувати посилення симптомів хронічних захворювань у ситуаціях, коли вони не можуть впоратись з успішним виконанням завдань важливої діяльності. Так зароджується цілеспрямоване застосування у корисних для себе цілях актів самоінвалідазації.

Специфічні ситуаційні умови, що стимулюють появу самоінвалідазації, дослідники правомірно пов'язують із такими ситуаціями, як зовнішнє оцінювання знань та компетентності суб'єктів, з різними формами перевірки ефективності професійної діяльності: із соціальними ситуаціями змагального типу, об'єктивно стресогенними і такими, що підвищують вірогідність появи самоінвалідазації. Подібні порівняльні ситуації є дуже розповсюдженими у навчальній і спортивній діяльності, що стимулює появу самоінвалідазації у суб'єктів з вразливим *ego*, невпевнених у власній ефективності і, одночасно, зацікавлених у збереженні власного образу компетентного суб'єкту.

Більшість дослідників дотримуються точки зору, що існує достатньо експериментальних даних і даних індивідуальних спостережень, що індивіди, які прогнозують можливість появи потенційної загрози для збереження власного образу компетентного суб'єкта, частіше користуються у стратегічних цілях скаргами на нездоров'я, щоб запобігти публічного виявлення їх недостатньої компетентності чи здібностей [159, 163]. Найбільш яскраво ця тенденція проявляється в суб'єктів, що мають певні хронічні хвороби. Зафіксовано багато випадків, коли інтенсивністю симптомів прояву хронічної хвороби окремі суб'єкти починають спекулювати, коли виникає загроза для їх самооцінки і звертаються до цієї стратегії достатньо часто [131].

Дослідники Т. Сміт і Ч. Снайдер [187] розробили оригінальну дослідницьку парадигму для перевірки застосування посилок на хронічні захворювання як

стратегію самоінвалідації. Вони відібрали для експериментального дослідження суб'єктів з високим і низьким рівнями екзаменаційної тривожності і проінструктували їх, що вони будуть виконувати два різних типи тестів, а саме: 1) тест, призначений для визначення локальних стандартизованих норм інтелекту (що стимулював високий рівень тривожності), і 2) тест для збору даних у межах пошукових досліджень, не спрямованих на встановлення рівнів інтелекту, що не викликав загроз для самооцінки. Виявилось, що індивіди з *високим* рівнем екзаменаційної тривожності повідомляли експериментаторів, що при виконанні більш складних тестів вони витрачали менше часу, ніж інші досліджувані. Це свідчить про те, що високотривожні суб'єкти схильні у більшій мірі до самоінвалідації, ніж низькотривожні, і їх заяви щодо менших витрат часу на виконання завдань відбивали наявність в них свідомих зусиль виправдати можливі більш низькі показники успішності виконання завдань зовнішніми чинниками – меншими витратами часу на виконання завдань і захистити у такий спосіб власний образ компетентного суб'єкта [186,187].

Феномен самоінвалідації як форма самостворення перешкод на шляху успішного виконання нагальної діяльності з метою виправдання у такий спосіб її очікуваного неуспіху, більшість зарубіжних дослідників концептуалізують як мотиваційну стратегію захисту власного вразливого «єго». Існує і більш «ліберальний підхід» до тлумачення феномену, згідно з яким самоінвалідація розглядається як форма ставлення суб'єкта до власних обмежених можливостей досягнення успіху у різних видах активності, пов'язаних із життєдіяльністю. Цей підхід відбиває глибокі коріння феномену, пов'язані з зародженням адлерівської прокативної «єго-психології», протиставленої фрейдівському біологічному детермінізму з ідеєю ролі підсвідомих спонук лібідо як рушійної сили особистісної динаміки.

1.3. Основні моделі дослідження копінг-поведінки і вірогідне місце самоінвалідизації у матриці проактивних копінг-стратегій

Першим, хто використав термін «копінг» (*coping*), була Л. Мерфі, що вивчала способи подолання дітьми криз розвитку, до яких віднесла активні зусилля особистості, спрямовані на оволодіння важкою ситуацією або проблемою [58]. Як відмічає в аналізі її внеску у дослідження феномену психологічного стресоподолання Н.В. Родіна [58], Л.Мерфі зазначала, що способами подолання ставали активні зусилля особистості, спрямовані на впорання із складною ситуацією.

У межах когнітивного підходу відомими дослідниками Р.Лазарусом і С. Фолькман було надано визначення копінг-поведінки як довільних, цілеспрямованих прагнень індивіда вирішити певну проблему [152]. Як відомо, Р. Лазарус та С. Фолькман вважаються основоположниками поняття «копінг», за допомогою якого копінг-стратегії визначали як «стратегії оволодіння та врегулювання взаємовідносин з навколишнім середовищем» [152]. Після появи праці Р. Лазаруса «Психологічний стрес і копінг-процес» [151] копінг остаточно почав розглядатися як стабілізуючий фактор, який допомагає людині підтримувати психосоціальну адаптацію в період впливу стресу. За визначенням Лазаруса, копінг – це зусилля, яких докладає індивід, щоб вирішити проблему в значущих для нього ситуаціях (небезпеки і загрози успіху), бо такі ситуації активують його адаптивні можливості.

Копінг-поведінка розглядалась на ранніх етапах дослідження проблеми як діяльність особистості з підтримування або збереження балансу між *вимогами середовища* й ресурсами, що задовольняють цим вимогам. На думку Ч. Карвера [95], психологічне призначення «копінгу» полягає в тому, щоб якнайкраще адаптувати людину до вимог ситуації, дозволяючи опанувати нею, послабити або пом'якшити ці вимоги. Дослідники стверджують, що копінг забезпечує і підтримує благополуччя людини, її фізичне та психічне здоров'я та задоволеність соціальними ресурсами [129,195].

Серед основних задач копінг-поведінки як особливої адаптивної поведінки Ч. Карвер і М. Шеєр [93] виділяють наступні: 1) мінімізацію негативних впливів обставин і підвищення можливостей відновлення активної діяльності; 2) пристосування до змінюваних умов або регулювання і перетворення життєвих ситуацій; 3) підтримку позитивного образу «Я», впевненості у своїх силах; 4) підтримку емоційної рівноваги; 5) встановлення і збереження сприятливих взаємозв'язків з іншими людьми [94].

У концепціях різних психологічних шкіл запропоновано декілька інтерпретацій копінг-поведінки. Згідно із *ситуаційним підходом* на процес опанування стресом впливає ситуація, в якій знаходиться особистість, та ставлення суб'єкта до неї. Подолання стресу є більш успішним тоді, коли реакція особистості відповідає вимогам ситуації, що надає можливість здійснювати безпосередній контроль над ситуацією.

Проте Р. Лазарус та С. Фолькман розглядали стрес у термінах взаємовідносин між особистістю та обставинами, які пов'язані між собою і набувають нових значень за допомогою процесів оцінювання [153]. В контексті цієї теорії оцінювання означає з'ясування цінності, а подолання – застосування поведінкових і когнітивних зусиль для задоволення внутрішніх вимог у ситуаціях, коли стандартного пристосування недостатньо і ситуація потребує нових зусиль.

Оцінка обставин відбувається за допомогою когнітивного обмірковування і здійснюється на трьох рівнях: первинного оцінювання, вторинного оцінювання та переоцінювання. Як підкреслюють автори цієї моделі, при первинному оцінюванні індивід вирішує, чи відноситься те, що відбувається з ним, до значущих для нього ситуацій [152, 153]. Ситуації поділяються на індіферентні (ті, що не мають відношення до вирішення проблеми), сприятливо-позитивні та стресові. Стресові ситуації поділяються на виклики (ті, що загрожують) або на ті, що спричиняють збиток (втрату). Виклик вимагає виняткових зусиль, але має позитивний фон, у той час як передбачення збитку – це «гострий» стресор, що справляє негативний вплив на суб'єкта та може мати незворотні наслідки. Після сприйняття та оцінювання стресової ситуації виникають емоції більшої або меншої інтенсивності.

В останньому огляді проблеми «Особистість і копінг» Ч. Карвер і Дж. Коннор-Сміт [95] стверджують, що при вторинному оцінюванні ситуації індивід визначає, які копінг-ресурси він має для відповіді на стресову ситуацію з метою відновлення рівноваги між собою і середовищем. Отже, після оцінювання стресової ситуації індивід приступає до добору механізмів подолання стресу. Провідні дослідники проблеми [151,152] виділяють три способи подолання стресової ситуації: 1) оцінка ситуації; 2) втручання в ситуацію і 3) уникнення ситуації.

Залежно від інтерпретації ситуації або як неминучої, або такої, яку можливо подолати за допомогою активній протидії обставинам, Р. Лазарус та С. Фолькман [151,152], як відомо, розрізняють такі види стратегії подолальної поведінки: копінг, орієнтований на вирішення проблеми, копінг, орієнтований на емоційне реагування, і копінг типу уникнення – *відмова* від прояву активних спроб вирішити проблему. Перший вид орієнтований на зміну стану проблеми за допомогою цілеспрямованих дій, у той час як другий і третій включають в себе обмірковування ситуації та зміну ставлення індивіда до неї. Копінг, орієнтований на вирішення проблеми, передбачає раціональний аналіз проблеми та реалізацію плану вирішення складної ситуації. Поведінковими проявами такого копінгу є самостійне вирішення проблеми, звернення по допомогу до інших, пошук додаткової інформації. Копінг, орієнтований на емоційне реагування, не супроводжується конкретними діями, а є намаганням індивіда зменшити емоційну напругу. Такий вид копінгу, зазвичай, проявляється у спробах не думати про проблему, у компенсуванні негативних емоцій іншими видами діяльності.

Р. Лазарус у свій час визначав копінг як поведінкові та когнітивні зусилля, що постійно змінюються [151]. Людина докладає ці зусилля для того, щоб подолати зовнішні та внутрішні ускладнення, що оцінюються як надмірні або такі, що перевищують її ресурси. Вітчизняна дослідниця проблеми Н.В. Родіна [60] теж підкреслює доцільність розглядати копінг-поведінку як *процес*, що постійно змінюється, чим він і відрізняється від адаптивної поведінки, яка реалізується у формі неусвідомлених механізмів психологічного захисту в ситуаціях, коли ресурси оцінюються як недостатні.

Існує ряд суперечливих моментів відносно розглянутих вище підходів до дослідження зусиль стресоподолання, бо вони враховують позитивні для людини результати подолання стресу і не надають відповіді на питання, чи може стресоподолання позитивним чином впливати на особистість.

Спробою надати відповідь на це запитання стала *когнітивно-мотиваційно-міжособистісна модель* подолання стресу, в межах якої Р. Лазарус [153] намагався з'ясувати, яким чином подолання пов'язане з емоціями. У межах цієї теорії також розглядаються дві основні форми копінг поведінки – орієнтування на проблему та емоційне реагування. Р. Лазарус виокремив три форми первинного оцінювання і три вторинного. Як зазначає Н.В. Родіна [58], яка вперше в українській психології здійснила системне моделювання копінг-поведінки і дослідила його особистісні чинники, первинне оцінювання складається з визначення *релевантності зусиль* (наскільки зіткнення зі стресом стосується особистих цілей), усвідомлення *цільової конгруентності* (наскільки взаємодія узгоджується з тим, що хоче або не хоче індивід) та ідентифікації типу *«его»-залученості*.

Компоненти вторинного оцінювання складаються з : оцінювання *потенціалу подолання* (чи здатний індивід управляти потребами і як він буде це робити) та визначення *майбутніх очікувань* (який перебіг подій можна очікувати – в аспекті більшої або меншої відповідності цілям). Важливим елементом теорії психологічного подолання стало розуміння *емоцій* як процесу, що стимулює антиципацію індивідом майбутнього розвитку події. Це надало поштовх появи нової форми копінг-поведінки – проактивного копіngu.

Ще у 1985 році Т. Виллс та І.Шифман запропонували розподілення подолальної поведінки на антиципаторну (випереджувальну) та *відновлювальну* (повторну реакцію на раніше пережиті ускладнення). Антиципаторний копінг розглядався як засіб управління подіями, які *можуть* відбутися, а відновлюваний - як механізм, що допомагає знову знайти психологічну рівновагу після минулих негативних переживань [126].

Пізніше, Р. Шварцер [180] експліцитно сформулював ідею так званого *проактивного* копіngu у структурі інших видів копінг-поведінки, досліджених на

той час Лазарусом. Класифікація проактивного копінгу включає такі види копінг-поведінки.

1. *Реактивний* копінг, визначений у термінах зусиль, спрямованих на подолання або компенсацію втрат чи збитків, які мали місце у *минулому*.
2. *Антиципаторний* копінг, що тлумачиться як зусилля, що здійснюються індивідом для того, щоб подолати загрозу, яка з високою мірою вірогідності трапиться у майбутньому.
3. *Превентивний копінг* – зусилля зі створення та накопичення загальних ресурсів, спрямованих на подолання стресових подій, що можуть відбутися у майбутньому, сприяти зменшенню впливу стресогенних подій, якщо вони вже мають місце.
4. *Проактивний копінг*, який складається з зусиль по вибудовуванню загальних ресурсів, що спрямовані на впорання з майбутніми ситуаціями, які являють собою складні життєві завдання та виклики. Такі зусилля сприяють особистому зростанню.

Антиципаторна, превентивна та проактивна форми копінгу орієнтовані на події, які мають трапитися в майбутньому, отже для цих різновидів копінгу характерна невизначеність. Наприклад, антиципаторний копінг може бути спрямований на подію у майбутньому, яка, в свою чергу, може оцінюватися як загрозна, як така, що містить виклик, або, навпаки, як подія, що може сприяти здобуванню певних переваг. Для антиципаторного копінгу характерні стратегії, орієнтовані на вирішення проблеми, або стратегії, орієнтовані на уникнення. Порівняно з антиципаторним, превентивний копінг визначається вищим рівнем невизначеності. Звернення до нього залежить більшою мірою від особистісних рис, ніж від ситуативних. Одним із вагоміших ресурсів превентивного копінгу є здобування самоєфективності, адже зусилля докладаються до вибудовування загальних ресурсів шляхом виведення на передній план сильних сторін та накопичення соціальних ресурсів, як підкреслює автор моделі [180].

На концептуалізацію поняття проактивного копінгу вплинули два різних наукових підходи. Р. Шварцер і С.Тауберт [180] визначали проактивний копінг як метод для оцінювання майбутніх цілей та створення умов для їх успішного досягнення. Інше визначення запропонували дослідники Л.Еспінвол та С.Тейлор [84], які наголошували на тому, що проактивний копінг – це процес, за допомогою якого індивід готується до потенційних стресорів у майбутньому і, як результат цього процесу, їх *успішно* долає. Ці два визначення схожі у тому, що описують проактивний копінг як готовність до майбутнього, що включає як копінг, так і саморегуляцію. Однак, різниця у двох визначеннях полягає в тому, що Р.Шварцер і С.Тауберт [180] описували майбутнє більш позитивно, як виклик, до якого треба підготуватись, а у визначенні Еспінвол і Тейлор [83] майбутні події виступають у негативній ролі, як щось, що може піти не так і повинно бути попереджене. Отже, сучасний стан розвитку досліджень у галузі проактивного копінгу вимагає узгодження цих визначень, а також пошуку відповіді на питання, яка стратегія є більш адаптивною у процесі підготовки до майбутнього стресу: стратегія орієнтації на досягнення успіху або уникнення невдачі.

Узагальнюючи дослідження Р. Шварцера і С. Тауберта, можна зазначити, що проактивний копінг: 1) забезпечує об'єднання планування та превентивних стратегій з активним цілепокладанням; 2) спрямований на активне залучення соціальних ресурсів; 3) включає в себе проактивні установки та наявність у суб'єкта подолання відчуття самоефективності [180]. Проактивні установки – це своєрідна характеристика особистості, яка впливає на мотивацію та діяльність. Проактивні суб'єкти усвідомлюють, що вони мають змогу покращити умови середовища, а усвідомлення цього, у свою чергу, сприяє реалізації проактивного копінгу.

У визначенні проактивного копінгу, запропонованому Л.Еспінвол [83], наголошується на тому, що проактивний копінг пов'язаний зі зниженням впливу стресової події, підвищенням вірогідності подолання стресової події, а також з можливістю запобігання самої події. У такій концептуалізації проактивний копінг пояснює, як саморегуляція застосовується для подолання майбутніх стресорів. Проактивний копінг передбачає розвиток навичок для зниження впливу стресу. Він

відрізняється від інших форм копінг-поведінки тим, що обирається не у відповідь на конкретний стресор, а визначає готовність суб'єкта до викликів у цілому.

Отже, два підходи до визначення проактивного копінгу відрізняються за інтенсивністю мотивації та характером особистісної оцінки майбутніх стресорів (як виклику чи загрози), а також за рівнем тривожності [126]. Сучасна методика для виміру проактивного копінгу (the Proactive Coping Inventory, PCI) [126] включає у себе обидві характеристики проактивного копінгу, відображені у двох визначеннях, які операціоналізовані за допомогою шкал *проактивного копінгу* та *превентивного копінгу*. Ці дві шкали відображують обидві функції проактивного копінгу: активне реагування на виклики та зниження впливу стресорів.

Аналіз концепцій проактивного копінгу свідчить про те, що за допомогою цього конструкту можна пояснити багато позитивних змін, які характеризують людину, орієнтовану на проактивне подолання, таких як прагнення до особистісного зростання, здатність дотримуватися цілей та переоцінювати досвід. У процесі проактивного копінгу на перший план виступають соціальні та індивідуальні ресурси та ефективна саморегуляція, які відіграють важливу роль у тому, як індивід переживає стрес. Особлива цінність проактивного подолання полягає у тому, що воно орієнтоване на майбутнє, носить профілактичний характер і сприяє підвищенню якості життя і психологічного благополуччя.

Проте саморегуляція цілепокладання та визначення шляхів досягнення мети передбачають вирішення складного завдання, під час реалізації якого можуть очікуватись і реально виникати ускладнення. Воно включає: докладання необхідних зусиль для виконання завдання і урахування минулих невдач та обмірковування засобів їх запобігання. Однак, коли людина більш спрямована на підтримування та захист своєї самооцінки, досягнення мети може бути знеціненим. У такому випадку люди можуть надавати перевагу вибору легких завдань [83], ігнорувати або недооцінювати негативний зворотній зв'язок і навіть припиняти виконання завдання в цілому [84]. Як підкреслюють провідні дослідники проблеми проактивного копінгу Е. Грінглас, Р. Шварцер та С. Тауберт [126], короткострокова підтримка самооцінки може виступати серйозним обмеженням прагнень людини до

досягнення мети. У світлі зазначених міркувань стає очевидним, що *матриця проактивного копінгу*, яка включає в себе поки ще лише активні форми копінг-поведінки, спрямовані на створення передумов вирішення проблеми (engagement coping), виглядає неповною, адже відомо, що далеко не всі суб'єкти звертаються до превентивного або антиципованого копінгу. Принаймні, в цій матриці відсутні такі стратегії, як емоційне реагування і стратегія уникнення проблеми, які є в матриці стратегій реактивного копінгу. Такі стратегії вже описані у поведінці, орієнтованій на переживання минулих подій у формі феномену так званого «counterfactual thinking» (переживань з приводу невикористаних можливостей [160]).

Наявність у психології чітко не категоризованого феномену *самоінвалідизації* породжує міркування відносно доцільності його концептуалізації у складі проактивної копінг-поведінки, як стратегії, що суміщає емоційно-фокусоване реагування на очікування уникнення вирішення проблеми.

Той факт, що Е. Джонс та С. Берглас [144] вперше використали поняття самоінвалідизації для описання процесу саме *проактивного* захисту самооцінки в умовах *потенційної загрози успішному виконанню завдань* дає підстави висувати гіпотезу відносно уточнення категоріального статусу феномену як однієї з вірогідних форм *копінг-поведінки*, що поєднує у собі стильові ознаки двох стратегій реактивного копінгу: *емоційного реагування* і *уникнення*. Навіть у існуючих трактуваннях самоінвалідизації як мотиваційної стратегії наявне апелювання до неадаптивних зусиль суб'єкта, спрямованих на виправдання очікуваної невдачі [88], і відмову внаслідок цього від орієнтації на вирішення проблеми як можливої стратегії подолання.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Підсумовуючи огляд історії виникнення феномену самоінвалідизації і підходи до розкриття його змісту, функцій, ситуаційних передумов і номенклатури форм прояву, можна зазначити, що, незважаючи на зовнішню парадоксальність самоінвалідизації як психологічного засобу реагування на життєві ускладнення і

проблеми, за допомогою цього засобу людині вдається підтримувати свій образ компетентного суб'єкта, хоча і ризикуючи створювати собі умови для неуспіху.

Самоінвалідація може розглядатись як спосіб реалізації людиною *контролю над власним життям*. Зростає кількість свідочств, що самоінвалідація є раціональним, надзвичайно поширеним і, можливо, достатньо ефективним засобом досягнення тих цілей, які ставить перед собою індивід при *відсутності в нього інших засобів саморегуляції поведінки*. З такою оцінкою феномену провідними дослідниками проблеми, робота яких була детально проаналізована у даному розділі, важко не погодитись.

Уявлення про зміст феномену самоінвалідації, що зародились на початку становлення психодинамічного напрямку досліджень у психології і були забуті на тривалий час завдяки ортодоксальним поглядам на закономірності розвитку особистості, заново відродились для психологічної науки у 80-х роках 20 століття і мають перспективи поглиблення на сучасному постнекласичному етапі розвитку теоретичної психології, коли цілісна особистість стає її основним предметом досліджень.

Як було показано у цьому розділі роботи, сформульована Адлером теорія «маскулінного протесту» суб'єкта з обмеженими можливостями проти об'єктивних ускладнень на шляху досягнення життєвого успіху, стимулювала увагу дослідників до виявлення суб'єктивних *самотвірних* сил психіки. Ця теорія опинилась на довгі роки у забутті завдяки її невідповідності біологічному детермінізму З.Фрейда, що був у час її зародження домінуючим теоретичним напрямом досліджень особистісної динаміки.

Історія досліджень особистісної динаміки та розвитку сучасних уявлень про феномен самоінвалідації, яка представлена більш «консервативною» інтерпретацією змісту феномена в роботах Е. Джонса і С. Бергласа, і більш «ліберальною» інтерпретацією у роботах Ч. Снайдера і Т. Сміта, створює підґрунтя для реалізації заявленого у цій дисертації наміру концептуалізувати феномен як проактивну *копінг-стратегію*, що має, на наш погляд, усі основні ознаки даної категорії.

Огляд досліджень, проаналізованих у першому розділі дисертації, дозволив також встановити, що виокремлені у літературі з проблеми психологічного подолання стресу моделі копінг-поведінки, які представлені двома основними видами психологічного подолання, а саме: реактивним і проактивним копінгом характеризувалась до 2010 року неконгруентністю їх матриць. Стратегії *реактивного копіngu*, тобто подолальних зусиль, спрямованих на впорання з ускладненнями, які вже стали фактами реальності (у минулому і теперішньому часі), включають як проблемно-фокусовану стратегію, так і стратегії емоційного реагування на проблему і стратегію уникнення. До групи ж стратегій проактивного копіngu належали різні варіанти проблемно-орієнтованої стратегії.

Лише у 2013 році у «Довіднику з проблем невпевненого Я» («Handbook of Uncertain Self»), авторів Р.Аркіна, К.Олесон та П.Керолл, поняття *self-handicapping* було зазначене у складі кількох так званих самозахисних копінг-стратегій (*self-protective coping strategies*), таких як: імпостер (неприйняття похвали), прокрастинація, захисний песимізм та налаштованість на максимальні досягнення (*overachievement*). Зазначені копінг-стратегії було запропоновано розглядати як неоптимальні, такі, що збільшують і підтримують невпевненість у собі (*self-doubt*).

У даному розділі роботи визначено основні критерії, за якими феномен «самоінвалідація» відповідає, згідно гіпотезі даного дослідження, ознакам двох стратегій реактивного копіngu: емоційно-фокусованої і стратегії уникнення. Обґрунтовано завдання дослідити особистісні фактори вибору самоінвалідації саме як копінг-стратегії з метою вирішення двох основних пов'язаних між собою проблем даного дослідження: обґрунтування поки що однозначно невизначеного категоріального статусу самоінвалідації як копінг стратегії й ідентифікації її особистісних чинників саме як копінг стратегії, яка за даними наявних досліджень є достатньо розповсюдженою формою поведінки, незважаючи на її непродуктивність, що й надало підстави вважати її парадоксальною.

При категоризації феномену самоінвалідації як копінг стратегії зовнішня парадоксальність подібної поведінки набуває ознак цілком закономірного явища, що свідчить про недостатність у суб'єкта психологічних ресурсів для успішного

подолання ускладнень за умов наявності цілком природного для кожної людини бажання зберігати образ компетентного суб'єкта життєдіяльності.

Завданням наступного розділу дослідження є подальше підтвердження, шляхом аналізу особистісних детермінант самоінвалідації статусу феномену як копінг стратегії і визначення ієрархії особистісних чинників запобігання самоінвалідації як передумови гармонізації особистості, збереження її суб'єктивного благополуччя і психічного здоров'я, яким самоінвалідація не сприяє.

РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІСНІ ЧИННИКИ САМОІНВАЛІДИЗАЦІЇ ЯК ЕМОЦІЙНО-ВМОТИВОВАНОЇ ФОРМИ ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ТИПУ УНИКНЕННЯ

2.1. Стан досліджень особистісних чинників емоційної вмотивованості феномену самоінвалідизації

У зв'язку з неузгодженістю категоризації феномену самоінвалідизації дослідники вивчали особистісні чинники феномену під різними кутами зору, підбираючи для цього різні психодіагностичні засоби, що не могло не відбитись на отриманих результатах.

За даними досліджень Т.Сміта, Ч.Снайдера та їх колег [186] які уособлюють більш «ліберальний» погляд на зміст феномену, що співвідноситься з адлерівською традицією його концептуалізації, індивідуально-психологічні розбіжності, які стимулюють більш інтенсивне застосування самоінвалідизації, включають: 1) *екзаменаційну тривожність* (test anxiety), 2) *соціальну сором'язливість* (shyness), а також 3) *схильність до іпохондрії*. Саме високі рівні прояву цих характеристик асоціювались із більш вираженою тенденцією до застосування самоінвалідизації у відповідь на потенційну загрозу для самооцінки. Екзаменаційна тривожність, сором'язливість і іпохондрія мають спільне «ядро», так би мовити, а саме: особи, які характеризуються такими індивідуально-психологічними властивостями, частіше за інших скаржаться на ускладнення їх фізичного чи психічного станів в ситуаціях, які пов'язані із потенційною загрозою для їх самооцінки, тобто звертаються до «декларованої самоінвалідизації» [187]. Ще частіше до самоінвалідизації такого типу звертаються особи, що мають певні хронічні захворювання.

Дослідники Баумайстер і Канн [172] навіть припускають, що надмірне вживання їжі (obesity) може виконувати функцію стратегії самоінвалідизації у суб'єктів з надмірною вагою. Якщо узагальнити результати наявних даних емпіричних досліджень подібного спрямування, то можна помітити, що існує група

індивідів, які майже постійно користуються посиленнями на погіршення стану здоров'я як засобом самоінвалідації.

Едвард Джонс і кілька його учнів у 1970 роках спробували емпірично перевірити, чи існують люди, які хронічно застосовують самоінвалідацію, і у такий спосіб підтвердити психологічну реальність феномену. За допомогою спеціального опитувальника, який був перекладений нещодавно нами на українську мову [47] і адаптований у даному дослідженні, Ф.Родевальт встановив, що узагальнений показник інтенсивності застосування самоінвалідації за цим опитувальником статистично значуще корелює з низькою самооцінкою ($r = 0.30$ до 0.50). При розробці цього опитувальника автор намагався мінімізувати його подібність до опитувальника самооцінки. Перевірка показала, що показник самоінвалідації корелює також із тенденціями індивідів до самозахисту і з мотивами самопрезентації [149]. Виявилось крім того, що й бали за загальним показником *самоусвідомлення* [158], як емоційно-забарвленої реакції людини на те, яке враження вона справляє на оточуючих, корелюють із загальним показником самоінвалідації. Причому рівень кореляції є більш високим із шкалою так званого *публічного самоусвідомлення*, а також із соціальною тривожністю. Встановлена також наявність помірної негативної кореляції самоінвалідації із *низькою* самооцінкою і позитивної кореляції із депресією [177]. Як для чоловіків, так і для жінок, бали за шкалою самоінвалідації співвідносяться із показником субшкали *спрямованості на інших* (other-directedness), із шкалою *самомоніторингу поведінки*, а для чоловіків і із шкалою *публічного самоусвідомлення*.

Відомий дослідник проблеми самоінвалідації М. Штрубе [192] інтерпретував ці дані як такі, що підтверджують погляд на самоінвалідацію як на феномен, що породжується переважно *самопрезентаційними мотивами*. Проте, ці дані не вважають повністю незаперечними. По-перше, кореляції між показниками за шкалою самоінвалідації і публічним самоусвідомленням та соціальною тривожністю не є значущими, коли вони *сумісно варіюються із самооцінкою* [172,182,183]. По-друге, простежений статистично значущий від'ємний зв'язок між самоінвалідацією і очікуванням індивіда соціальної бажаності його

поведінки. Отже, можливо, що зацікавленість індивіда відносно соціального схвалення його поведінки є результатом низької самооцінки і необов'язково пов'язана із стимулюванням проявів самоінвалідазації.

Доцільно підкреслити, що найбільш навантажений фактор шкали самоінвалідазації – це фактор, що відбиває загальну тенденцію до пошуку виправдань можливих майбутніх невдач. Завдяки цьому можна припустити, що самоінвалідація є поведінковим виміром тенденції індивіда застосовувати такі самозахисні стратегії, як: самоінвалідація і цілеспрямований пошук виправдань власних антиципованих невдач [188].

Заслуговує на особливу увагу, з нашої точки зору, твердження Е.Джонса і С. Бергласа [144], що *недостатня успішність* суб'єкта перетворює самоінвалідазуючу поведінку на хронічну форму поведінки. Неуспішна особа, що за допомогою самоінвалідазації намагається здобувати повагу до себе за свої потенційні, радше ніж актуальні досягнення, створює ілюзію того, що її здібності є достатньо високими.

Дослідники Ф.Родевальт, А.Зальцман і Дж.Уітмер [174] зробили спробу сконструювати індекс *високих – низьких досягнень*, користуючись балами студентів за шкалою академічних здібностей (SAT) і середніми оцінками поточної успішності (GPA) як вимірами досягнень. Щоб розмістити цей показник на шкалі інтервалів, вони застосували формулу: $1 + \log(\text{GPA}/\text{SAT} * 1000)$ і прокорелювали результат із балами суб'єктів за шкалою самоінвалідазації. Це робилось у такий спосіб: наприклад, три студенти отримали однаковий бал за шкалою академічних здібностей SAT, який дорівнює 1200, але мали різні середні оцінки поточної успішності – 3.0, 2.0 та 1.0 відповідно (при максимальному значенні цього показника в американських університетах 4.0). Індекс високих-низьких досягнень, підрахований за допомогою наведеної вище формули, становить для першого студента 1.40, для другого 1.22 та для третього 0.92. Зальцман та ін. [174] виявили, що *високі* показники за шкалою самоінвалідазації асоціювалися із індексом *низьких* досягнень, але рівень кореляції не досягав статистично значущої величини ($r = -0.25$). Р.Хіггінс та Ф.Родевальт (1984), проаналізувавши ці дослідження, припустили, що

рівень кореляції зумовлений недостатньою численністю вибірки ($N=27$), а також обмеженим діапазоном середніх балів академічних здібностей (SAT) та оцінок успішності (GPA). Збільшивши вибірку досліджуваних до $N=90$, а також замінивши бали SAT на бали ACT (інший стандартизований інструмент для оцінки готовності студентів до навчання в університетах), Р. Хіггінс і Ф. Родевальт виявили, що *високі* показники за шкалою самоінвалідизації корелюють із показниками *низької* успішності на статистично значущому рівні ($r(90) = -0.43, p \leq 0.01$).

У дослідженнях, пов'язаних з визначенням особистісних факторів, які можуть зумовлювати звичне звернення людини до самоінвалідизації, простежуються останнім часом два основних напрями теоретичних трактувань. Один базується на уявленнях про самоінвалідизацію як схильність використовувати її як самозахисну стратегію для позбавлення себе від переживань, що можуть спричинити збитки власному образу компетентного суб'єкта. Власне у межах такого теоретизування розроблений діагностичний інструментарій, інформативність якого ми перевірили на українській вибірці, користуючись тим, що у фундаментальній монографії Р. Хіггінса із співавторами [135], наведено дані факторного аналізу опитувальника на вибірці американських студентів, який ми реплікували на українській вибірці і отримали симетричні навантаження факторів, що суттєво спростило і підвищило надійність адаптації інструментарію. Інший напрям концептуалізації феномену спрямований на пошук індивідуальних розбіжностей в *мотиваційній* сфері особистості, які виступають як пре диспозиції до самоінвалідизації і включають в себе тенденцію реагування на ускладнення, що потребують ситуаційно-зумовленої активності, як на загрозу, а не виклик. Таке реагування на ситуацію дослідники пов'язують з недостатнім рівнем впевненості суб'єкта у власній ефективності, яку ті намагаються не демонструвати заради збереження суб'єктивно бажаної для них Я-концепції, значущості власного публічного іміджу і, можливо, завдяки опікуванню стосовно власної самоефективності.

Крім того, в емпіричних дослідженнях з проблеми з'являються дані щодо наявності статевих розбіжностей у застосуванні самоінвалідизації, хоча форми цих розбіжностей остаточно не визначені і не з'ясовані [177]. Поки що мало уваги

приділялось виявленням можливих передумов частоти звернення до самоінвалідації, пов'язаних з розвитком і становленням особистості.

Дослідження з індивідуальних розбіжностей схильності до самоінвалідації у такій ситуації мають бути орієнтовані на ідентифікацію необхідних особистісних передумов, які призводять до хронічної самоінвалідації. На думку Фредеріка Родевальта [172], такою необхідною передумовою можна було б вважати дослідження наявності в індивіда так званого «пояснювального стилю» (explanatory style) в інтерпретації поведінки [181], тобто домінуючого екстернального чи інтернального ставлення до інтерпретації вірогідних результатів власних зусиль у вирішенні життєвих проблем. На думку авторів [157,159], екстернальний пояснювальний стиль поєднуються з невпевненістю індивіда відносно можливостей власного «Я» як результату нестійкого підкріплення поведінки дитини у процесі вікового розвитку і появи невпевненості у власній спроможності впорюватись з проблемами життя, що може стимулювати схильність як до самоінвалідації, так і до неадекватного (надмірного) перфекціонізму.

Наведені вище розмірковування підказують друге спрямування досліджень із застосуванням розробленого Ф. Родевальтом і Е. Джонсом опитувальника самоінвалідації. Як факторна структура опитувальника (яка буде детально розглянута у наступному розділі даної роботи), так і розбіжності між властивостями суб'єктів з різними рівнями самоінвалідації в аспекті їх самоатрибуції стосовно негативних подій, дають підстави очікувати, що опитувальник із самоінвалідації (Self-Handicapping Scale, SHS) [145] може вимірювати узагальнюючі розбіжності у тенденціях екстерналізувати потенційні самоінвалідуючі результати. Іншими словами, опитувальник «Шкала самоінвалідації» оцінює індивідуальні розбіжності у потребі отримання пробачення за тенденцію до самоінвалідації. У дослідженнях такого спрямування самоінвалідація може розглядатись як когнітивно-поведінкова стратегія для подолання таких життєвих проблем, як зниження активності, зумовлене, наприклад, старінням. Отже, дослідники проблеми особистісних детермінант самоінвалідації припускали можливість концептуалізації цього феномену як стратегіального, проте подібна ідея не знайшла

практичної реалізації, про що свідчить, зокрема, нещодавній щорічний огляд проблем психології особистості «Особистість і копінг-поведінка» [95], у якому самоінвалідація не згадується як вірогідна форма копінг-стратегії.

З нашої точки зору, це не є продуктивним підходом до вивчення самоінвалідації як явища, достатньо широко розповсюдженого, зокрема, у сфері навчальної діяльності. Тим більше, що академічна самоінвалідація швидко переростає із ситуативного явища у стійку особистісну рису.

Як підкреслюють численні зарубіжні дослідники феномену так званої «академічної самоінвалідації» [171, 173, 182], встановлено значну кількість індивідуально-психологічних, особистісних і демографічних характеристик, які зумовлюють індивідуально-психологічні розбіжності у проявах самоінвалідації. Зокрема, емпірично доведено, що етнічність, гендерні розбіжності і вік пов'язані із самоінвалідацією. Наприклад, виявлено, що особистісні цілі у демонстрації успішності більш важливі для афро-американських студентів, ніж для європейських. Також підлітки частіше вдаються до фізичної самоінвалідації (self-harming), а старші підлітки – до психологічної [130]. Виявлено, що чоловіки і хлопці частіше вдаються до самоінвалідації, ніж жінки чи дівчата [158,163,183]. Визначено деякі вікові кореляційні зв'язки, які свідчать про те, що показник успішності навчання (GPA) більш значуще від'ємно корелює з самоінвалідацією і дівчат, ніж у хлопців [186,187].

Як стверджують провідні дослідники проблеми, ключовим питанням, яке потребує концентрації уваги дослідників, є проблема визначення особистісних передумов, які одночасно зумовлюють непевність суб'єктів у власних здібностях і надання переваги самоінвалідації як формі копінг-поведінки у порівнянні з іншими стратегіями. Інакше кажучи, постає дослідницьке запитання: «Чи існують якісь глибинні диспозиційні передумови, пов'язані з досвідом розвитку особистості, які незалежно від специфічних ситуаційних факторів детермінують вірогідність прояву самоінвалідації.

Хоча зареєстровано лабораторні свідчення правомірності такої постановки дослідницького запитання (зокрема, такі, що впливають з досліджень Бергласа і

Джонса), остаточної відповіді на це запитання поки ще не запропоновано. Скажімо, один і той самий досвід формування особистості може, як вважають дослідники, призводити одних індивідів до появи неадекватного перфекціонізму – тенденції надмірно ретельно готуватись до виконання завдань і тому виявляти надмірну нерішучість при оцінюванні діяльності і відмовлятись від своєчасного виконання завдань завдяки недостатній налаштованості на активність, а інших – до самоінвалідації.

2.2. Емоційна вмотивованість особистісних чинників застосування самоінвалідації як підстава для її категоризації у складі проактивних копінг-стратегій

Аналіз майже сторічної, за оцінками провідник американських дослідників [135, історії дослідження феномену дозволив виявити, що при наявності в людини фізичних або мотиваційних обмежень, які заважають активному впоранню з ускладненнями у життєдіяльності, в неї виникає специфічна емоційна реакція – так званий «маскулінний протест» (за термінологією А.Адлера) проти власних обмежених можливостей підтримувати образ компетентного суб'єкта.

Цей протест реалізується у двох формах: поведінкового самозахисту («safeguarding») і самоагресії або дистанціювання від проблеми. Останню форму самозахисту можна вважати однією із ознак притаманності самоінвалідації, – при «ліберальному» погляді на механізм її виникнення [187], – властивостей копінг-поведінки типу «уникнення», а не лише мотивацією захисту самооцінки, що є другорядним ефектом самоінвалідації [135]. Тим більше, що дослідники феномену самоінвалідації зазначають протиріччя у характері її зв'язку із самооцінкою, а Р.Хіггінс із співавторами [135] відмічає, що немає емпіричного підтвердження фактів підвищення самооцінки завдяки самоінвалідації.

Розглянутий у підрозділі 1.1. механізм *екстерналізації* чинників прогнозованих людиною невдач при вирішенні нагальної проблеми можна також інтерпретувати у контексті категоризації самоінвалідації як проактивної копінг-

поведінки як ознаку реалізації, поряд із стратегією уникнення, - стратегії *емоційного реагування*. Адже пошук екстерналізації чинників можливої невдачі свідчить про неготовність індивіда взяти на себе відповідальність за вирішення проблеми у зв'язку з недостатністю внутрішніх ресурсів, що викликає незадоволення собою [162]. Отже, феномен самоінвалідизації, на наш погляд, має ще одну ознаку стратегії копінг-поведінки, причому *неадаптивної стратегії уникнення*.

Наявність у самоінвалідизуючій поведінці явно вираженого *стратегіального* характеру (тобто цілеспрямованості і довільності її вибору), теж дає підстави для обґрунтування можливості категоризації феномену як емоційно-вмотивованої копінг-поведінки, а не як механізму психологічного захисту власного вразливого «єго» (образу Я) або мотиваційного механізму. За даними сучасної американської дослідниці Ф.Кремер [106], саме довільність дії стратегій психологічного подолання є ознакою їх стратегіальності і однією з фундаментальних відмінностей між усвідомленими і довільними копінг-стратегіями і неусвідомленими механізмами психологічного захисту.

Аналіз критеріїв класифікації копінг-стратегій, ідентифікованих на сьогоднішній день і узагальнених із застосуванням нових термінів в огляді Ч.Карвера і Дж. Коннор-Сміт «Особистість і копінг» у «Річному огляді психології» за 2010 рік [101] свідчить про те, що індивіди реагують на сприйняття загрози успіху, втрати, або інших негативних емоційних впливів різними способами, багато з яких отримало назву «копінг-стратегій». Копінг, як відомо, визначають як зусилля запобігти або зменшити загрозу шкідливого впливу, втрати, або знизити пов'язаний з ними дистрес. Більшість сучасних дослідників обмежують поняття «копінг» довільним реагуванням [135]; проте деякі автори включають у поняття і автоматичні та мимовільні реакції [184]. Останні зазначають, що деякі реакції на стрес виникають як довільні і такі, що потребують усвідомлених зусиль, а потім, при їх повторенні, можуть перетворюватись на автоматичні.

Автори огляду, проте, обмежуються саме довільними копінг-реакціями, враховуючи переконливі аргументи цього, обґрунтовані Ф. Кремер [105], як ми згадували вище. Кількість ознак, які характеризують різні реакції на загрозливі події

і пов'язаний з ними дистрес, є достатньо великою [184]. Найбільш важливими пропонують вважати такі ознаки, які, зазвичай, розглядають у дихотоміях, а саме: проблемно-фокусований і емоційно-орієнтовний копінг [152].

Емоційно-орієнтований копінг має на меті, на відміну від проблемно-фокусованої, як згадувалось у підрозділі 1.1, мінімізувати дистрес, породжуваний стресором [167]. Емоційно-фокусована стратегія подолання включає широке різноманіття реакцій, які варіюються у діапазоні від самозаспокоєння (релаксація, пошук емоційної підтримки), до інтенсивних проявів негативних емоцій (плачу, крику, зациклювання на негативних думках – румінації) і спроб запобігти стресових ситуацій (капітуляція, заперечення та ін.)

За розглянутими вище ознаками самоінвалідацію можна віднести до емоційно-фокусованого копінгу у формі спроби уникати стресової ситуації, принаймні хоча би терміново, що не знижує самооцінку в очах інших людей.

Ще однією ознакою розрізнення копінг-стратегій є, за даними авторів огляду [136], протиставлення стратегій активного занурення у вирішення проблеми (engagement coping) і відмови або запобігання вирішення проблеми (disengagement or avoidance coping). Самоінвалідацію, якщо її категоризувати як проактивну копінг-стратегію, можна розглядати як яскравий приклад копінгу *уникнення проблеми*, – хоча б на певний обмежений термін за допомогою штучно створених обставин, які виправдовують очікуваний суб'єктом неуспіх.

Незважаючи на те, що така копінг стратегія орієнтована на уникнення дистреса, вона, зазвичай, виявляється неефективною для зниження напруження на тривалий час, оскільки за допомогою цієї стратегії не здійснюється ніякого впливу на стресор: і чим на більш тривалий час людина відкладає вирішення проблеми, тим більш недосяжною виявляються задача її вирішення і тим менше часу для цього залишається. Крім того, як стверджують автори останніх досліджень з проблеми [90,188,193], відкладання вирішення проблеми може спричиняти парадоксальне зростання негативних станів і тривожності, що в математиці описують за допомогою «ефекту метелика». За цим критерієм самоінвалідація має усі підстави бути категоризованою як *неадаптивна проактивна копінг стратегія*, що поєднує у

собі ознаки стратегій «уникнення» і «емоційного реагування». Сучасні автори наводять дані, що запобігання вирішенню проблеми за допомогою зловживання алкоголем чи наркотиками як засобами спричинення самоінвалідації може створити для індивіда ще і додаткові соціальні проблеми і проблеми із здоров'ям [89,135,114,124,197,206].

У межах стратегії активного занурення у вирішення проблеми (engagement coping) і запобігання вирішенню проблеми (disengagement coping) робились також спроби розрізнити зусилля, спрямовані *на контроль самого стресору* (копінг первинного контролю) і спроби адаптуватись або *приспосуватись до стресора*, які отримали назву «акомодаційного копінгу», або копінгу вторинної регуляції [184]. Взаємопов'язаним з ним поняттям є те, що С.Фолькман [120] називала раніше «копінгом переосмислення».

Порівняно нещодавно був ідентифікований ще один клас копінг-стратегій – «проактивний копінг», який розглянуто у підрозділі 1.3. Хоча у більшості дискусій з проблеми копінгу робиться наголос на особливостях реагування людини на загрозу або ушкодження, які вже стали фактом реальності («реактивний копінг»), дослідники Л.Еспінвол і С.Тейлор [83,84] вказують на те, що деякі акти копінг-поведінки здійснюються про активно, тобто, ще до появи стресора, хоча за *змістом стратегій не відрізняються від реактивних стратегій*. Автори огляду стану розробки проблеми «Особистість і копінг» Ч. Карвер і Дж. Коннор-Сміт [95], відмічають, що проактивний копінг не обов'язково відрізняється за своєю сутністю від реактивного копінгу, але він призначений для попередження виникнення загрозливих чи шкідливих ситуацій у майбутньому.

Проактивний копінг майже завжди є проблемно-фокусований і включає накопичення ресурсів, які стануть у пригоді, якщо виникне вірогідність загрози. Якщо початок виникнення загрози сприймається актуально, суб'єкт може задіяти стратегії, які допомагають зменшити вірогідність появи загрози. Якщо антиципація виникаючої загрози допомагає людині запобігти їй, людина відчуває менше стресогенних епізодів або менш інтенсивно їх переживає, коли загрозової ситуації неможливо позбавитись.

Фактично, за всіма розглянутими вище ознаками самоінвалідацію, з нашої точки зору, можна категоризувати як стратегію проактивного копіngu, яка, проте, фактично не допомагає вирішенню проблем і завдяки цьому не призводить до підвищення позитивного самосприйняття.

Є деякі факти, які свідчать про те, що спрямованість копіng зусиль є стабільною незмінною ознакою для певної сфери стресогенних впливів і що людям притаманні звичні для них тенденції копіng-поведінки [90]. Дослідники задаються питанням, чи відрізняються ці копіng-диспозиції від особистісних ознак [166]. Якщо звичні паттерни копіng-поведінки подібні стійким рисам, то чи правомірним є питання відносно співвідношення копіngу і особистості.

Мурберг та інші [95] стверджували, що у цьому зв'язку для визнання копіng-стратегій і інших особистісних рис як складових єдиного конструкту необхідно, щоб вони відповідали деяким спільним вимогам. По-перше, вони повинні значуще корелювати між собою. По-друге, оскільки особистість є високо стабільною, то копіng теж повинен бути стабільним. Але емпіричні дослідження не дають підстав для однозначної відповіді [93]. Виявилось, зокрема, що копіng-стратегії є менш стабільними, ніж риси особистості, і генетично вони суттєво не перетинаються. Отже, за цим критерієм самоінвалідація є скоріше формою копіngу, ніж стійкою ознакою особистості, адже отримано багато емпіричних даних, які свідчать про те, що схильність до самоінвалідації зменшується, чи, навпаки, зростає в залежності від ситуаційних факторів.

Разом з тим встановлено, що особистість, дійсно, впливає на вибір копіng-поведінки [111,124,128]. Тому, встановлення особистісних чинників самоінвалідації збільшує підстави як для категоризації цього феномену, так і для визначення шляхів практичної допомоги особам, схильним до самоінвалідації, у позбавленні від подібної форми поведінки.

2.3. Досвід конструктивістського підходу до визначення категоріального статусу самоінвалідації на підставі аналізу його особистісних чинників

Детальний аналіз характеру зв'язку особистісних властивостей з копінг-поведінкою, представлений у щорічному огляді новітніх психологічних досліджень за 2010 рік [95], надає можливість реалізувати, поряд з іншими підходами до обґрунтування категоріального статусу самоінвалідації, й особистісно-орієнтований підхід до перевірки гіпотези щодо притаманності феномену ознак копінг-поведінки.

Як зазначалось у підрозділі 2.1, самоінвалідацію більшість дослідників розглядали як мотиваційну стратегію, що обирається людиною для захисту власного образу компетентного суб'єкта життєдіяльності, у межах якого провідною особистісною ознакою цього феномену вважалось «публічне самоусвідомлення», тобто емоційне реагування на те, яке враження суб'єкт справляє на оточуючих [114].

Якщо концептуалізувати феномен як одну з вірогідних форм проактивної копінг-поведінки, то очікувані особистісні передумови такої поведінки доцільно визначати, виходячи із принципів, прийнятних у структурному підході до дослідження диспозиційних рис, зокрема, *принципу стабільності прояву* особистісних диспозицій у функціонально-еквівалентних контекстах [90].

Згідно з цією логікою розміркувань зміст копінг-стратегій, які суб'єкт обиратиме у ситуації *очікуваного* неуспіху, має бути функціонально еквівалентним змісту ситуації, у якій загроза успіху діяльності вже стала *фактом реальності*.

Дотримуючись цієї логіки, ми припустили, що притаманність самоінвалідації ознак гіпотетичної емоційно-вмотивованої форми копінг-поведінки можна бути визнати доведеною, якщо особистісні предиктори схильності до самоінвалідації будуть значуще корелювати з особистісними предикторами схильності до надання переваги копінг-стратегіям *емоційного-реагування* і уникнення в ситуаціях реактивного копінгу.

Отже, у даному підрозділі роботи ми проаналізували на матеріалі численних емпіричних досліджень, висвітлених у літературі з проблем особливостей зв'язку

різних форм копінг-поведінки із стійкими властивостями особистості, і сконструювали вірогідний «психологічний портрет» суб'єкта, схильного до застосування самоінвалідації як емоційно-вмотивованої проактивної копінг-поведінки типу уникнення.

Цей «портрет» створювався за даними наявних емпіричних досліджень, у яких виявлено зв'язок тенденцій до вибору стратегій емоційного реагування і уникнення в ситуаціях реактивного копінгу із стійкими особистісними диспозиціями, а потім верифікувався на матеріалі досліджень, у яких розглядався зв'язок схильності до самоінвалідації (як некатегоризованого феномену) зі стійкими особистісними властивостями.

Ендлер і Магнуссон [15], наприклад, обґрунтували положення, що подолальна поведінка (копінг-поведінка) є *постійною* у різних соціальних ситуаціях, оскільки залежить від *стійких особистісних рис*.

У дослідженнях психологічних чинників копінг-поведінки поновлення інтересу до вивчення *особистісних змінних* простежується з початку 1990-х років. Основою дослідження особистісних змінних є положення про те, що подолання стресу як змінна особливість людини впливає на поведінку у широкому спектрі ситуацій. Багато досліджень свідчать про те, що дії індивіда при подоланні стресу у різних ситуаціях можна прогнозувати на основі оцінки характерних індивідуальних особливостей.

За даними Л.І. Анциферової [5], адекватний вибір стратегій подолання залежить від здатності особистості до оцінки ситуації, яка великою мірою пов'язана, у свою чергу, із впевненістю людини у власному контролі над ситуацією та баченні можливостей щодо її зміни. На її думку, на обрання людиною певної копінг-стратегії впливає значною мірою *локус контролю*. Автор підкреслює, що відповідальність, віра в свої сили та здатність контролювати і долати складні життєві ситуації є характерною для інтерналів, у той час як екстренали не впевнені у власній дієздатності, сподіваються, що їх проблеми вирішить хтось інший та інтерпретують події як детерміновані ззовні [5].

І.М.Нікольська та Р.М. Грановська застосували опитувальник Р.Кеттелла та виявили такі особистісні властивості, що найбільше впливають на вибір тих чи інших копінг-стратегій у школярів. Серед них фігурують: напруженість, тривожність, чутливість, збудливість, рівень самоконтролю, схильність до ризику, сумлінність, рівень інтелекту, домінантність, екстравертованість-інтровертованість [19]. Н.Ю. Воляннюк доповнила цей перелік самооцінкою, самоповагою, активною життєвою настановою, відповідальністю, позитивністю та раціональністю мислення, емоційно-вольовими якостями, фізичними ресурсами [25]. Є.П.Ільїн виокремив також темперамент серед чинників, які впливають на обрання людиною певних копінг-стратегій.

О.О. Лібіна і О.В. Лібін [36] зазначають, що *впевненість у власній самоефективності* впливає на вибір проблемно-орієнтованої стратегії копінг-поведінки. Впевненість надає людині надію на успіх. Низька самоефективність, або переконаність у тому, що власних здібностей не вистачить для подолання стресу, може призвести до оцінки події як такої, якою неможливо керувати. Це призводить до вибору емоційно-орієнтованої стратегії уникнення вирішення проблеми. Якщо на стресор можна вплинути, то така спроба є адекватною копінговою реакцією. Коли ж індивід, за об'єктивних причин, не може вплинути на ситуацію та змінити її, то адекватним функціональним способом подолання стресу є уникнення. В ситуації, коли людина об'єктивно не може ані уникнути ситуації, ані вплинути на неї, то функціональною реакцією буде когнітивна переоцінка ситуації, надання їй іншого змісту. Успішна адаптація можлива тоді, коли суб'єкт спроможний об'єктивно і в повному обсязі сприймати стресор. Шкали особистісного опитувальника «Велика п'ятірка» авторів Р. МакКрає і П. Коста також розглядались у зв'язку зі стресом та копінг-поведінкою [166]. Як стверджують дослідники, екстраверсія пов'язана з наполегливістю, спонтанністю, енергійністю, її поєднують із домінантністю, впевненістю у собі, а також з відчуттям психологічного благополуччя [103]. Одним з «наслідків» екстраверсії є добре розвинене Я-соціальне та широке коло соціальної підтримки [103,175]. Нейротизм пов'язують з відчуттям засмученості, пригніченості, тривоги та депресії. Доброзичливість характеризує людей з почуттям емпатії,

готових допомогти іншим та здатним долати свої негативні почуття [96,103]. Навпаки, суб'єкти з низькою доброзичливістю часто використовують силові методи у конфліктних ситуаціях та нездатні приховувати свою агресію [103]. Сумлінність характеризує людей з цілеспрямованим прагненням досягнення мети [103,146]. Інші дослідження пов'язують її з почуттям відповідальності, контролю та надійності. Сумлінність та доброзичливість поєднують у собі відчуття перспективи: доброзичливі суб'єкти приймають до уваги почуття інших, а сумлінні – майбутні обставини [103,146]. П'ятий фактор у складі глобальних рис особистості – відкритість досвіду – пов'язаний з інтелектуальними здібностями, а також з допитливістю та уявою [103, 156].

Як встановлено, особистісні риси впливають на поведінку подолання у багатьох аспектах, навіть тоді, коли стресова ситуація ще не виникла. Зокрема, нейротизм взагалі вважається предиктором оцінювання подій як більш загрозливих, а ресурсів подолання як недостатніх [128]. Сумлінність, навпаки, пов'язана з низьким впливом стресу [103]. Екстраверсію, сумлінність та доброзичливість розглядають як особистісні передумови сприйняття подій як викликів, а не як загрозливих ситуацій і пов'язують із застосуванням проблемно-орієнтованої стратегії подолання стресу. Високий рівень нейротизму та низьку сумлінність визнано показниками низької стресостійкості та сприйняття ситуацій як загрозливих [175].

Як зазначає Н.В. Родіна [58], за умов стресогенної ситуації особистісні чинники індивіда можуть впливати на вибір копінг-стратегії у різних аспектах. З одного боку, реакція на стресор залежить від генетичних характеристик, таких як темперамент та рівень нейротизму, а з іншого – від очікування майбутніх результатів. Волрат [201], досліджуючи взаємозв'язок особистісних рис за п'ятифакторною моделлю з копінг-поведінкою, виявив, що наполегливість, характерна для сумлінності, дозволяє краще впорюватись з поставленими задачами; а «орієнтація на інших» та наявність розвиненої соціальної мережі, характерні для екстраверсії, сприяють пошуку соціальної підтримки. Отже, робиться висновок, що для осіб з високими показниками сумлінності та екстраверсії характерною копінг-

стратегією є орієнтація на вирішення проблеми [70]. Для осіб з високими показниками нейротизму характерними є відчуття страху, смутку та незадоволеності собою. Така вразливість до стресу впливає на реакцію особистості у складних ситуаціях – для людей з високим нейротизмом характерною є стратегія уникнення вирішення проблеми та відволікання [167]. Уникнення надає тимчасове зниження негативного афекту, зняття емоційної напруги, проте таке полегшення знижує мотивацію вирішувати проблему у майбутньому, мінімізуючи подальші спроби активного подолання. Отже, негативний афект, відчуття якого характерне для людей з високими показниками нейротизму, негативно впливає на вірогідність вибору конструктивних копінг-стратегій.

У дослідженнях з проблеми, узагальнених в монографії та статтях Н.В. Родіної [59,60,58], наводяться дані дослідження зарубіжних авторів Дж. Пенлі та Дж. Томака, якими було також виявлено, що нейротизм має прямі додатні зв'язки із негативними емоціями, зокрема з такими як страх, самозвинувачення та тривога. Згадані автори крім того встановили, що відкритість досвіду негативно корелює з емоційно-орієнтованим копінгом. Результати досліджень цих авторів також показали, що особи, які мають високі показники за шкалою «сумлінність», сприймають себе здатними успішно долати складні ситуації. Це узгоджується з уявленнями про сумлінних осіб як самодисциплінованих і орієнтованих на досягнення. Самодисципліна і цілеспрямована поведінка, що є характерною для осіб з високорозвиненою сумлінністю, може також пояснити позитивні зв'язки з проблемно-орієнтованим подоланням. Встановлено також позитивні взаємозв'язки між тривожністю і емоційно-орієнтованою копінг-стратегією і негативні кореляції між особистісною і реактивною тривожністю і проблемно-орієнтованою копінг-стратегією. У вищезазначених роботах чітко простежений зв'язок стійких ознак емоційності у структурі особистості з вибором стратегій подолання типу емоційно-фокусованих або уникнення.

До інших особистісних конструктів, які найчастіше корелюють зі способами, якими люди впорюється зі стресом, відносяться, крім нейротизму, сумлінності,

відкритості досвіду: *життєстійкість, оптимізм, рівень тривожності, дружжелюбність, самосвідомість* [24].

Зокрема, Ч. Карвер зі співавторами виявили позитивні зв'язки між особистісною змінною «життєстійкість» і плануванням та активним подоланням стресу [94]. У дослідженні, проведеному Бішоп зі співавторами, на яке часто посилаються вітчизняна дослідниця проблеми Н.В. Родіна [58], доведено, що особи, які мають високі ознаки за життєстійкістю, зазвичай, для впорання з важкою ситуацією звертаються або до безпосереднього вирішення проблеми, або до її позитивного переосмислення. Ті, хто мають низькі показники за особистісною характеристикою «життєстійкість», для впорання з проблемою вдаються до застосування емоційно-орієнтованих копінг-стратегій, таких як прийняття бажаного за дійсне і самозвинувачення. Російські вчені Д.О. Леонтьєв та Є.І. Рассказова отримали дані, що свідчать про *негативний* зв'язок життєстійкості з уникненням і пошуком соціальної підтримки, а також про наявність позитивного зв'язку з плануванням і позитивною переоцінкою ситуації [31,56].

В одному з досліджень Карвера і Шеєра [94] встановлено позитивні зв'язки між *оптимізмом* і вибором стратегії вирішення проблем. На подібні ж дані посилається В.І. Шебанова [68], яка зазначає, що оптимістичний атрибутивний стиль є предиктором застосування більш продуктивних копінг-стратегій (наприклад, цілеспрямованої когнітивної та поведінкової активності, яка відповідає ситуації і є спрямованою на пошук вирішення проблеми), та відсутності непродуктивних копінг-дій (наприклад, уникнення), які проявляються як в навчальній діяльності, так і в міжособистісних стосунках.

Н.Ендлер і Дж.Паркер встановили, що особистісна тривожність негативно пов'язана з проблемно-орієнтованим подоланням, але позитивно корелює з емоційно-орієнтованим подоланням і уникненням [113].

Багато дослідників наголошують на впливі віку на процес подолання. Як відзначає С.К. Нартова-Бочавер [46], існує значна різниця у копінг-стратегіях дорослих і дітей. Ф. Бланчард-Філдс та Дж. Сулс встановили, що для підлітків і

юнацтва характерними є емоційно-орієнтовані стратегії копіngu, а для людей зрілого віку – проблемно-орієнтовані [194].

Гендерні особливості також справляють вплив на вибір копіng-поведінки і характер їх впливу теж підкреслює роль ознак емоційності у структурі особистості на вибір стратегії впорання із стресом. За даними С.К. Нартової-Бочавер та К. Муздибаєва, жінки (а також фемінні чоловіки) є схильними до вибору емоційно-орієнтованої копіng-поведінки, а чоловіки (та маскулінні жінки) обирають «інструментальні» стратегії, зокрема, переосмислення зовнішньої ситуації [46].

Новітні дослідження особистісних чинників поведінки подолання, представлені Т.Л.Крюковою [25], свідчать про їх щільний зв'язок з особистісними диспозиціями. Дослідниця розглядає поведінку подолання під кутом зору особистісного розвитку рівня благополуччя та ресурсів адаптації, накопичених суб'єктом [25]. Поведінка подолання визначається нею як така, що дозволяє суб'єкту за допомогою усвідомлених дій способами, відповідними особистісним особливостям, долати стрес або вирішувати проблеми, пов'язані з важкими життєвими ситуаціями [46].

Зв'язок копіng-стратегій та суб'єктивного благополуччя також став предметом багатьох зарубіжних досліджень. Зокрема, Н.В.Родіна [58] посилається на дослідження Смедема і Каталано, які виявили, що існує позитивний кореляційний зв'язок між копіng-стратегією, орієнтованою на вирішення проблеми, у контексті реактивного копіngu, та проактивним копіngом [58]. Встановлено, зокрема, що студенти, які застосовували проактивні копіng-стратегії або стратегії, що орієнтовані на вирішення проблеми, менше страждали від симптомів депресії.

Що стосується досліджень проактивного копіngu, то варто зазначити, що ця поведінка не відрізняється по своїй суті від інших видів копіngu, але розташована за часовою віссю раніше реактивного копіngu і характеризується акумуляцією ресурсів та набуттям навичок, які не призначені для подолання конкретного стресору. Подібна спрямованість проактивної копіng-поведінки добре відбита у змісті терміну «антиципаторний копіng». Дослідники стверджують [126], що для проактивної копіng-поведінки характерними є ті ж самі особистісні чинники, що і для копіng-

поведінки, орієнтованої на вирішення проблем теперішнього часу. Різниця полягає лише у характерних стратегіях подолання, які використовуються при появі стресора: стратегії для запобігання його зростанню або стратегії для дистанціювання від стресової ситуації.

У процесі проактивного копіngu особистісні, соціальні ресурси та ситуаційні чинники виступають у ролі ключових компонентів, що зумовлюють взаємодію індивіда і середовища. Л. Еспінвол і С.Тейлор виокремили 5 стадій проактивного копіngu: акумуляцію ресурсів, розпізнавання потенційних стресорів, початкове оцінювання, початкові зусилля з опанування проблемою і використання зворотного зв'язку [83]. На різних стадіях проактивного копіngu риси особистості разом із ситуаційно-зумовленими обставинами відіграють важливу роль. Наприклад, на стадії початкового оцінювання ситуації такі особистісні чинники, як самоефективність, життєстійкість, самоповага та конструктивність мислення забезпечують успішність проактивного копіngu. На останній стадії проактивного копіngu як особистісні риси, так і ситуаційні чинники можуть полегшувати або перешкоджати формуванню зворотного зв'язку. Встановлено, що люди з надмірно завищеною самооцінкою щодо власних здатностей не усвідомлюють межі своїх можливостей і зіштовхуються зі складними ситуаціями, будучи непідготовленими до них [83].

Що стосується зв'язку проактивного копіngu та особистісних рис за шкалами «великої п'ятірки», то особистісними чинниками проактивного копіngu виступають ті риси особистості, які характеризують копінг, орієнтований на вирішення проблем. Новітні дослідження *проактивного копіngu* свідчать про те, що проактивний копінг пов'язаний з низьким рівнем *нейротизму*, а також з високим рівнем *сумлінності* та *екстраверсії* [84]. Дослідження проактивного копіngu свідчать про те, що серед визначених на сьогоднішній день стратегій цієї форми копінг-поведінки не має згадки про існування неконструктивної форми проактивного копіngu, місце якого, як ми припускаємо, належить самоінвалідації.

2.4. Теоретичне обґрунтування ієрархії особистісних чинників самоінвалідизації як проактивного копінгу, спрямованого на запобігання загрози успішності досягнення цілей

На підставі розглянутих у попередніх підрозділах результатів досліджень можна зробити загальний висновок, що феномен самоінвалідизації відповідає достатньо великій кількості ознак, які надають підстави для концептуалізації його як форми проактивної копінг-поведінки. У такому категоріальному статусі самоінвалідизація може доповнити набір конструктивних стратегій проактивного копінгу стратегією, що відповідає за своїм змістом стратегіям «емоційного реагування» і «уникнення» проблеми, наявним у складі стратегій *реактивного копінгу*. Самоінвалідизацію на підставі розглянутих даних можна категоризувати як емоційно-вмотивовану стратегію уникнення вирішення нагальної проблеми, характерною для суб'єктів з домінуванням схильності до переживань негативних емоцій, з одного боку, і недостатнім рівнем сформованості психологічних ресурсів, необхідних для успішного вирішення проблеми.

Її змістовна відповідність стратегіям емоційно-орієнтованого реагування на проблему і уникнення її вирішення, наявним у номенклатурі стратегій *реактивної* форми копінгу, обґрунтовується, зокрема, наступними емпіричними даними. Як встановлено у дослідженнях, узагальнених у фундаментальній монографії Р.Хіггінса із співавторами [135], самоінвалідизація виникає тоді, коли людина є невпевненою відносно своєї спроможності бути успішною, або прогнозує неуспіх у вирішенні нагальної для неї проблеми у майбутньому. Емоційно-забарвлене ставлення до прогнозованого неуспіху спонукає її штучно створювати перешкоди для виправдання очікуваного неуспіху, екстерналізувати його чинники задля захисту власного образу компетентного суб'єкта [85].

Встановлено, що самоінвалідизація позитивно корелює з нейротизмом і негативно – із сумлінністю. Це узгоджується з характеристиками змісту феномену в інтерпретації С. Бергласа і Е. Джонса, які наголошували на тому, що індивіди, схильні до самоінвалідизації, демонструють високі рівні невизначеності щодо

майбутнього і низьку впевненість у самоефективності. Такі ж самі структурні риси особистості є притаманними особам, що надають перевагу вибору реактивних копінг-стратегій «емоційного реагування» і «уникнення» (про що свідчить достатньо детальний огляд робіт як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників проблеми копінг-поведінки, представлених у даному підрозділі).

Є безпосередні свідчення відносно ролі особливостей емоційності у структурі особистості у зумовленні вибору тих чи інших копінг стратегій. Наприклад, В.М. Ялтонський дослідив вплив психосоматичного стану на вибір стратегій копінг-поведінки і виявив, що у здорових людей можна спостерігати переважання активних копінг-стратегій, у той час як хворим людям притаманна стратегія уникнення або емоційного реагування [69].

І.Ф. Аршава із співавторами [79] емпірично дослідила характер зв'язку між вибором стратегій психологічного подолання стресу й емоційною стійкістю спортсменів у складних ситуаціях спортивної діяльності та узагальнила дані емпіричних досліджень стосовно характеру зв'язку між вибором стратегій психологічного подолання стресу й емоційною стійкістю спортсменів у складних ситуаціях спортивної діяльності, а також дані досліджень характеру вибору батьками хронічно хворих дітей стратегій подолання стресу як форми відображеної оцінки їх емоційної стійкості-вразливості. У своїй докторській дисертації І.Ф. Аршава [7] охарактеризувала парадигму саногенезу у дослідженнях психологічного подолання стресу і критерії діагностики оптимальної життєвої орієнтації людини. За її даними, патогенетична парадигма характеризується неефективною поведінкою у стресогенних умовах, а саногенетична - вибором активних стратегій подолання. І.Ф. Аршава та Е.Л. Носенко у монографії «Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини» розглянули перспективи імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини за особливостями вибору суб'єктом стратегій подолання та виокремили домінуючі стратегії подолання в осіб зі «здоровими» та «нездоровими» особистісними рисами [6].

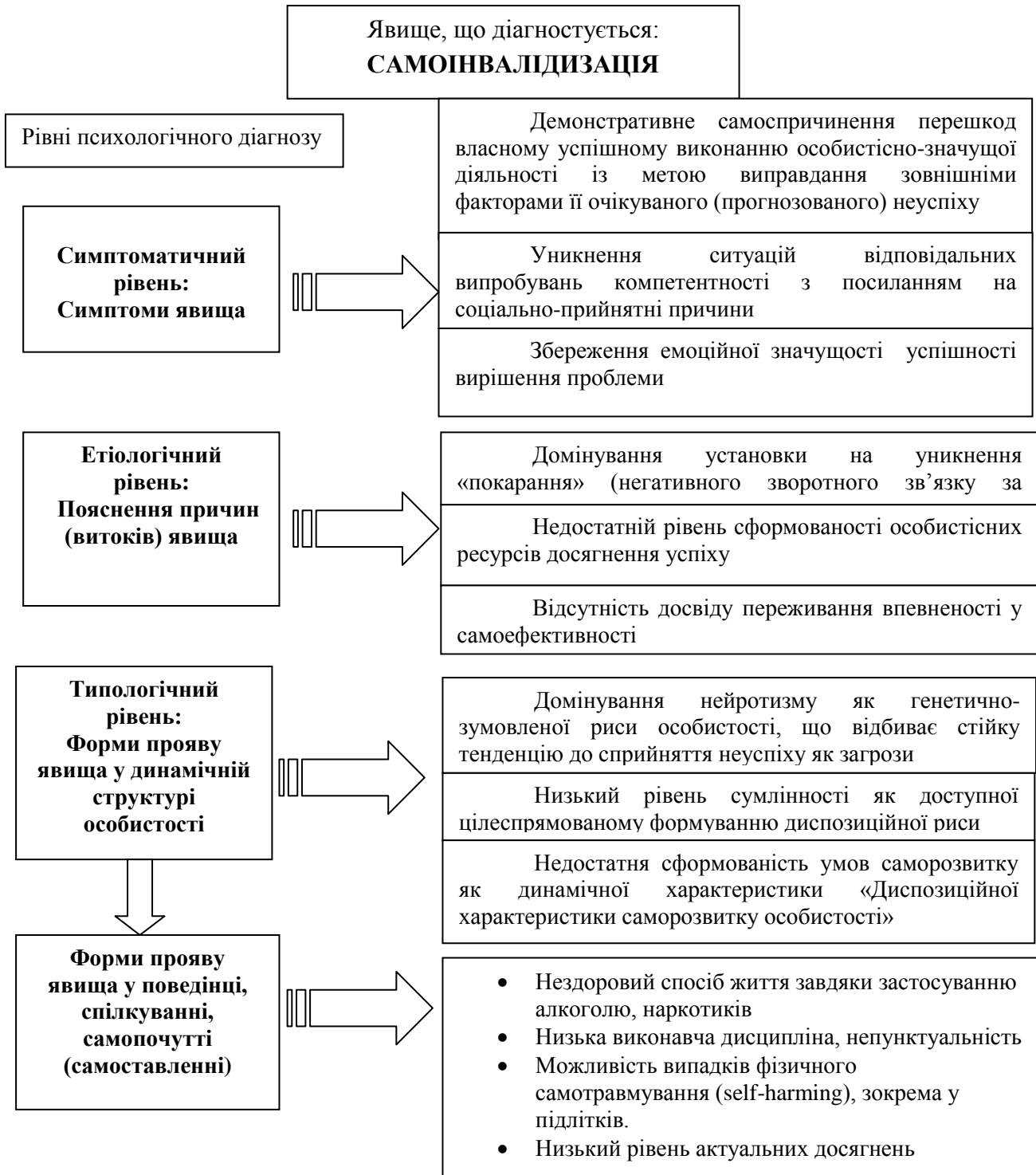

Рис.2.4.1. Модель психологічного діагнозу феномену «самоінвалідизація» як вірогідної проактивної емоційно-вмотивованої копінг-стратегії типу уникнення

У даному підрозділі наведено розроблену нами модель психологічного діагнозу феномену «самоінвалідизація» як вірогідної проактивної емоційно-вмотивованої копінг-стратегії типу уникнення (Рис. 2.4.1), в основу якої покладено відому схему психологічного діагнозу досліджуваного явища Л.С. Виготського і

структурну модель особистісної детермінації вибору суб'єктом різних стратегій і форм психологічного подолання, у межах якої визначено місце самоінвалідації як форми копінг-поведінки. Як відомо, згідно із запропонованою Л.С. Виготським моделлю психологічного діагнозу явища, що вивчається, яка доповнена нами диференціацією типологічного рівня на форми прояву явища у динамічній структурі особистості, так і у поведінці, спілкуванні, самоствавленні, його сутність можна адекватно розкрити, якщо буде здійснено наступні три дослідницьких операції: 1) аналіз *симптомів прояву* явища, що є завданням *симптоматичного рівня* діагнозу; 2) *пояснення причин (витоків)* явища, що здійснюється на етіологічному рівні діагнозу; і 3) *ідентифікація форм прояву* явища у *динамічній структурі особистості* і співвіднесення їх з формами прояву у поведінці, спілкуванні і самоствавленні особистості [17].

Як видно з рисунку 2.4.1, представлені в моделі три найбільш типові *симптоми прояву* явища «самоінвалідація», зокрема: демонстративне самостворення перешкод власному успішному виконанню особистісно-значущої діяльності з метою виправдання зовнішніми факторами очікуваного (прогнозованого) неуспіху і збереження емоційної значущості успішності вирішення проблеми, експліцитно свідчать про неготовність суб'єкта впоратись з очікуваною проблемою, тобто про дефіцит копінг-ресурсів, у зв'язку з чим суб'єкт намагається екстерналізувати свою неготовність реалізувати проблемно-фокусовану стратегію, «відтерміновує» момент виконання дій, сподіваючись «виграти час», що свідчить про збереження актуальності досягнення успіху. Як зрозуміло, стратегіальність проявів такої поведінки і її глибинний зміст свідчать про те, що явище «самоінвалідація», дійсно, має копінг-природу. Такі симптоми самоінвалідації як *уникнення відповідальних випробувань* (з посиланням на соціально-прийнятні причини і збереження *емоційної значущості* успішності вирішення проблеми теж підкреслюють глибинний зміст копінг-поведінки, принаймні про первинність мотиву психологічного подолання ускладнень у діяльності, а не захисту самооцінки.

Наведені у даній моделі психологічного діагнозу самоінвалідації *три найбільш типових* пояснення причин (витоків) явища самоінвалідації (див.

«етіологічний рівень» діагнозу явища), часто згадуються авторитетними дослідниками феномену «самоінвалідації», а саме: 1) домінування у суб'єкта, схильного до самоінвалідації, установки на уникнення покарання (негативного «зворотного зв'язку») за неуспіх (поразку) як характерної ознаки пояснювального стилю поведінки; 2) недостатній рівень сформованості особистісних ресурсів досягнення успіху; і 3) відсутність досвіду переживань впевненості у самоефективності. Це, на наш погляд, не залишає сумнівів в тому, що глибинним змістом самоінвалідації є емоційно-вмотивоване реагування на власну невпевненість (неспроможність, неготовність) досягнення успіху при виконанні антиципованої діяльності і бажання уникнути негативних емоцій від передбачуваної поразки. Отже, етіологія явища (як і його симптоматика) свідчать про глибинний зміст самоінвалідації як емоційно-вмотивованої копінг стратегії типу уникнення.

Наведений на рисунку 2.4.1 перелік форм прояву явища (як у динамічній структурі особистості, так і в поведінці та спілкуванні), свідчить про те, що всі ці форми є типовими особистісними передумовами двох основних стратегій так званого «реактивного» копінгу, проаналізованих нами, зокрема, підрозділі 2.3. З посиланням на новітній огляд тематичних досліджень серії «Особистість і копінг» Ч.Карвера і Дж.Коннор-Сміт [95], в цьому розділі вказується, що схильність до копінгу уникнення (disengagement coping) проявляється у структурі особистості у вигляді: 1) домінування нейротизму, що відбиває стійку тенденцію до сприйняття неуспіху як загрози; 2) низького рівня сумлінності як диспозиційної риси; 3) недостатньої сформованості в суб'єкта умов саморозвитку як динамічної характеристики «Диспозиційної характеристики саморозвитку особистості» [27].

У поведінці і спілкуванні формами прояву самоінвалідації є: 1) низький рівень актуальних досягнень; 2) нездоровий спосіб життя (вживання алкоголю, наркотиків); 3) низька виконавча дисципліна; 4) можливість проявів фізичного самотравмування (зокрема, в підлітків); 5) знижений настрій, депресія. Усі форми прояву, розглянуті вище, дають підстави висувати гіпотезу щодо категоріального статусу самоінвалідації як емоційно-вмотивованої копінг стратегії типу уникнення.

В осіб з високим рівнем схильності до самоінвалідації як форми копінг-поведінки можна також очікувати прояви таких ознак самоствавлення (самопочуття), як нестабільність самооцінки, високий рівень самоусвідомлення (зокрема, публічного); більш низький рівень психологічного благополуччя ніж у суб'єктів, не схильних до самоінвалідації.

Психологічна правомірність запропонованої вище моделі аналізу явища самоінвалідації, з нашої точки зору, знаходить опосередковане підтвердження також з огляду на описану нещодавно у зарубіжній психології особистості *двохфакторну модель* особистості типу «*екстраверсія – нейротизм*». Сучасні зарубіжні дослідники цієї моделі Еліот і Траш [91] зазначають, що домінування ознак нейротизму у структурі особистості може породжувати тенденції до реалізації самозахисної поведінки, яка проявляється у відмові від активності, орієнтованої на досягнення цілей актуальної діяльності, якщо ця активність загрожує збереженню власного образу компетентного суб'єкта. Така орієнтація поведінки, яку згадані вище дослідники описують як «*self-protection response bias*», пояснює витoki самоінвалідації саме як форми копінг-поведінки, рушійним фактором якої є свідомо відмова від активності, пов'язаної з доданням ускладнень на шляху досягнення цілей нагальної діяльності.

Обґрунтовуючи теоретичний підхід до розробки структурної моделі особистісної детермінації різних стратегій і форм психологічного подолання ускладнень на шляху досягнення людиною цілей життєдіяльності, ми керувались, як згадувалось вище, наступними даними сучасних досліджень з проблеми, узагальнених у тематичному огляді «Особистість і копінг» провідними зарубіжними дослідниками Чарльзом Карвером і Дженіфер Коннор-Сміт [95]. Автори відмічають, що результати проведеного ними мета аналізу вірогідних особистісних чинників вибору людиною тих чи інших форм копінг-поведінки свідчать про необхідність доповнення уявлень про роль п'яти глобальних факторів особистості, які найчастіше вивчаються у цьому контексті, моделлю цілеспрямованої поведінки людини (*goal-oriented model*) у складних ситуаціях [101].

Крім того, вони підкреслюють недостатню інформативність ретроспективних самозвітів досліджуваних щодо переваг, які останні надають вибору різних форм копінг-поведінки, і вважають перспективним виокремлення специфічних форм копінг-поведінки, доступних спостереженню. У цьому світлі обраний об'єктом даного дисертаційного дослідження ідентифікований феномен самоінвалідації, легкодоступний спостереженню і кількісній операціоналізації, зміст якого концептуалізовано як форму проактивної емоційно-забарвленої копінг-поведінки, що поєднує у собі ознаки двох стратегій реактивного копінгу: емоційного реагування й уникнення, може суттєво доповнити методологічну базу досліджень проблеми «Особистість і копінг». Справа в тому, що у мотиваційних моделях цілеспрямованої поведінки прийнято розмежовувати мотиваційні процеси, спрямовані на рух у напрямку досягнення цілей, і процеси, орієнтовані на запобігання загроз [93], що, як підкреслюють автори роботи «Саморегуляція і її зрив» Ч. Карвер і М. Шеєр, не завжди вдається зробити. У характеристиках же самоінвалідації як специфічної копінг-стратегії ці процеси є настільки прозорі, що завдяки їм феномен, можливо, й отримав назву «парадокс, якого не існує». Дійсно, на прикладі актів самоінвалідації можна легко пояснити різницю між бажаною для суб'єкта ціллю, у досягненні якої він невпевнений і тому вона набуває «негативну спонукальну цінність», що «дистанціює» суб'єкта від цілі; і бажаною ціллю, що має «позитивну спонукальну цінність» і спрямовує поведінку суб'єкта на її досягнення.

Зарубіжні моделі цілеспрямованої поведінки типово включають конструкт «очікування»: відчуття впевненості або сумніву відносно вірогідності досягнення бажаного наслідкового результату [94]. Це формує зв'язок з традицією визначення у цінності очікуваного суб'єктом результату можливості її досягнення (як, наприклад, у відомій моделі цінностей Фанталової [66]).

Зрозуміло, що не кожна поведінка призводить до очікуваного наслідкового результату: цілеспрямовані зусилля можуть виявитися «bogged down» [95], тобто такими, що застрягли на одному місці. У такому випадку зусилля можуть бути частково відтерміновані завдяки їх очікуваному неуспіху. У моделях

цілепокладання наголошується також на тому, що вірогідність певної рушійної сили, - наявність якої є менш очевидною у біологічних моделях, може залежати від того, чи знижують суб'єкти свої домагання щодо досягнення цілей. Інколи важливо знизити рівень напруження процесу досягнення цілі, хоча це супроводжується почуттям суму і незадоволенням. Альтернативою до відмови від досягнення цілей є зниження шкали цінності цілі. Щоб запобігти повної відмови від цілі, деякі суб'єкти відкладають зусилля для її досягнення на певний час, сподіваючись, що у такий спосіб зберігається потенціал для досягнення успішного результату. Поняття цілей і загроз їх досягненню є важливим для розуміння структури стресора. Поняття залученості і незалученості у ціль є важливими, щоб зрозуміти структуру копінг-активності, рівно як і поняття «позитивних і негативних очікувань» на майбутнє. Більшість із розглянутих понять включені у розроблену нами схему аналізу структури, форм прояву і особистісних чинників самоінвалідації як специфічної копінг-стратегії.

У таблиці 2.4.1 представлено описання стратегій, форм прояву та особистісних детермінант вибору суб'єктом різних форм психологічного подолання, у якій експліцитно ідентифіковано місце самоінвалідації як однієї із форм проактивного копіngu. При розробці цієї класифікації ми спиралися на такі провідні методологічні принципи (крім урахування особливостей моделювання процесів цілеспрямованої поведінки, розглянутої вище з посиланням на роботи Ч. Карвера і М. Шеєра [94], як єдність внутрішнього та зовнішнього у детермінації психічного, ідеї С.Л. Рубінштейна відносно того, що зовнішні причини діють через внутрішні умови, ідеї сучасної психології щодо багаторівневості і системності детермінації психічного і його опосередкованості різними чинниками. Ми урахували також ідеї відносно змісту і структури особистісного потенціалу і його структури [31], який реалізується на підставі особистісних чинників, що зумовлюють поведінку психологічного подолання. Методологічною основою цієї класифікації слугували також положення щодо ресурсного підходу до дослідження особистісної детермінації надання переваг різним формам копінг-поведінки Н.В. Родіної [58], В.В. Абрамова [1], В.М. Ялтонського [70].

Таблиця 2.4.1.

Місце самоінвалідації як гіпотетичної стратегії проактивного подолання ускладнень серед інших типів подолальної поведінки і її специфічні особистісні детермінанти

Оцінка ситуацій, що вимагають необхідності подолальної поведінки	Особистісні передумови вибору типів психологічного подолання	Опосередковане ставлення до ситуації і до себе як суб'єкту подолальної поведінки	Вибір стратегій подолання	Темпоральна(часова) локалізація дій подолання
1.*При первинному сприйнятті ситуації, яка потребує психологічного подолання:				
Виклик	Емоційна стійкість, Екстраверсія	Орієнтація на досягнення успіху	Проблемно- орієнтована стратегія <i>реактивної копінг- поведінки</i> , пошук соціальної підтримки.	Теперішній час
			Проблемно- орієнтована стратегія <i>проактивної копінг- поведінки</i> .	Майбутній час
Загроза	Нейротизм	Орієнтація на уникнення неуспіху (негативного зворотного зв'язку)	Уникнення	Теперішній час
				Майбутній час
2. При когнітивному оцінюванні наявних ресурсів психологічного подолання:				
Спрямованість мотиваційних процесів у напрямку досягнення цілей, відчуття достатності ресурсів для досягнення бажаної цілі	Емоційна стійкість, сумлінність, налаштованість на саморозвиток	Позитивні очікування, відчуття залученості, впевненості у самоефективності	Усі види проблемно-орієнтованого реактивного і проактивного подолання	Теперішній час
Спрямованість мотиваційних процесів у напрямку запобігання загроз, відчуття недостатності ресурсів для досягнення бажаної цілі	Низький рівень сумлінності, нейротизм	Негативні очікування неспроможності досягнення <i>бажаної цілі</i> , невпевненість у самоефективності, при збереженні актуальності досягнення цілі	Емоційно-фокусована стратегія реактивного подолання Самоінвалідація	Майбутній час
3. При граничному оцінюванні ситуації і себе як суб'єкта подолання:				
Контрольованість ситуації	Відчуття суб'єктивного благополуччя, оптимізм	Самоефективність, безперервність психічного здоров'я	Усі види стратегій подолання, адекватні ситуації (проблемно- орієнтована, уникнення)	Теперішній/ минулий час
Неконтрольованість ситуації	Знижений настрій, Песимізм	Перервність психічного здоров'я	Самоінвалідація як стійка схильність до реагування на неуспіх	Теперішній/ минулий час

Як видно з таблиці 2.4.1, можна виокремити три основних етапи оцінки ситуації, у якій реалізується психологічне подолання: *первинну оцінку* – сприйняття ситуації, яка потребує психологічного подолання (ця оцінка є переважно афективною), *когнітивне оцінювання* суб'єктом наявних ресурсів психологічного подолання та *граничну оцінку* ситуації і себе як суб'єкту подолання, що «запускає» дію подолання.

Як видно з таблиці 2.4.1, первинна афективна оцінка ситуації здійснюється у термінах або *виклику*, або *загрози*. Особистісними передумовами вибору типів психологічного подолання при оцінці ситуації як *виклику* пропонується вважати емоційну стійкість, а при оцінці ситуації як *загрози* – нейротизм. Якщо ситуація сприймається суб'єктом як *загрозлива*, то, як показано у структурній схемі, особистісною передумовою вибору типу психологічного подолання є високий рівень нейротизму. У третьому стовпчику схеми даної таблиці наведені опосередковані форми прояву особистісного ставлення людини до ситуації і до себе як до суб'єкта психологічного подолання. Згідно з концептуальною гіпотезою, покладеною в основу даної моделі взаємозв'язку особистісних чинників та вірогідністю вибору як реактивних, так і проактивних копінг-стратегій, є характерне сприйняття ситуації. Суб'єктами з високим рівнем емоційної стійкості і орієнтацією на досягнення успіху в ситуації, яка потребує зусиль, спрямованих на подолання можливих перешкод, ставлення людини до ситуації характеризується станом ентузіазму і оптимістичністю поглядів на можливість подолання перешкод. Вибір стратегій подолання при сприйнятті ситуації як *виклику* суб'єктами з високим рівнем емоційної стійкості характеризується наданням переваги стратегії концентрації на проблемі. На відміну від цього, сприйняття ситуації, що стимулює реалізацію подолальних зусиль, як *загрозливої*, опосередковано домінуванням у суб'єкта мотивації на *запобігання невдач*. Сприйняття ситуації як загрозливої суб'єктами з високим рівнем нейротизму стимулює реалізацію стратегії уникнення подолальних дій.

За нашою гіпотезою, при *первинній (афективній) оцінці* ситуації подолальні зусилля реалізуються у відповідь на події, що відбуваються у теперішньому часі, і

формами прояву поведінки подолання є формування *установки на активний пошук* шляхів впорання із складною ситуацією, що реалізують емоційно стійкі суб'єкти, і *відмова від реалізації подолальних зусиль* та чітка орієнтованість на запобігання активних дій у ситуації подолання суб'єктами з високим рівнем нейротизму.

На *другому рівні* реагування на стресогенну ситуацію відбувається *когнітивна оцінка* власних ресурсів психологічного подолання. Оцінка ресурсів як достатніх чи недостатніх здійснюється в залежності від оцінки *«его-ідентичності»*. Особистісними передумовами когнітивного оцінювання *его-ідентичності* як позитивної чи негативної можна вважати наявність у суб'єкта адекватно високої самооцінки, впевненості у власній самоефективності, наявності внутрішніх умов для успішного впорання із ситуацією. Як показано у таблиці 2.4.1, висока самооцінка та впевненість у власній ефективності мають сприяти вибору копінг-стратегій, орієнтованих на вирішення проблеми. Локалізовані у теперішньому часі форми прояву копінг-поведінки (які в останніх класифікаціях називають *реактивним копінгом*) виражаються у спробах вирішити проблему. Недостатній рівень *его-залученості*, операціоналізований у термінах неупевненості у власній ефективності та низькій самооцінці, стимулює вибір стратегій уникнення подолальних дій. Копінг-поведінка, локалізована у теперішньому часі, проявляється у формі емоційного реагування (переживання незадоволеності собою та самозвинувачення).

Рівень активності пошуку ресурсів для психологічного подолання ускладнень пропонується розглядати як детермінований ознаками *его-залученості*, що операціоналізована нами у термінах диспозиційної характеристики орієнтованості суб'єкта на саморозвиток, розробленої сучасною українською дослідницею С.Б. Кузіковою [27].

Опосередковані форми прояву ставлення до ситуації і до себе як суб'єкта подолання проявляються у формі позитивної або негативної *его-залученості*, яка детермінує подальший вибір стратегій подолання: або *концентрації на проблемі* - при диспозиційній спрямованості на саморозвиток особистості, або *емоційного реагування* - при спрямованості на запобігання неспіху. Дії подолання, темпорально локалізовані у теперішньому часі, проявляються у формі *проблемно-*

орієнтованої стратегії. Дії подолання, які мають часову локалізацію у майбутньому, проявляються у формі *конструктивного проактивного копіngu*, а дії подолання, які мають темпоральну локалізацію у минулому проявляються у формі *гіпотетичного альтернативного мислення*, спрямованого на мобілізацію ресурсів, які зарубіжні дослідники позначають терміном *counterfactual thinking* [160].

Що стосується форм прояву дій при недостатній *его-залученості*, то при їх темпоральній локалізації у теперішньому, вони проявляються у формі гіпотетичного альтернативного мислення, спрямованого на самовиправдання (*counterfactual thinking*). Копінг-поведінка, локалізована у майбутньому часі, проявляється у формі неконструктивного проактивного копіngu – *самоінвалідазації*.

Розглянута вище класифікація форм прояву вірогідних детермінант та темпоральної локалізації різних стратегій подолання передбачає також необхідність урахування так званої *граничної оцінки* як ситуації, що потребує подолання, так і себе як суб'єкту подолання. Формами прояву граничної оцінки нами обрано показники суб'єктивного благополуччя [109, 110] і узагальнений показник «безперервності збереження психічного здоров'я» [48]. Особистісними передумовами вибору типів психологічного подолання запропоновано вважати позитивну чи негативну *граничну оцінку себе як суб'єкту подолання*, а також *оцінку ситуації в цілому*.

Позитивна оцінка опосередкована суб'єктивним благополуччям, оптимізмом та безперервністю психічного здоров'я. Переважання позитивних емоцій та задоволеність життям проявляється у виборі проактивних копінг стратегій та копінг-стратегій, орієнтованих на вирішення проблеми, в той час як низький рівень безперервності ознак психічного здоров'я проявляється у виборі самоінвалідації як форми подолання та непродуктивних рефлексивних розмірковувань відносно нереалізованих можливостей.

2.5. *Методологічне обґрунтування вибору методичного забезпечення емпіричного дослідження особистісних чинників самоінвалідації як гіпотетичної проактивної копінг-поведінки*

Для дослідження особистісних чинників вибору людиною різних форм проактивної копінг-поведінки, зокрема самоінвалідації як гіпотетичної копінг-стратегії, актуальним був вибір надійного та валідного інструментарію дослідження. Для дослідження проактивної копінг-поведінки нами був обраний опитувальник «Проактивна подолальна поведінка» (PCI), розроблений Е. Грінглас, Р. Шварцером і С. Таубертом у 1999 році в адаптації Є. Старченкової [15]. Автори цього опитувальника розглядають проактивну копінг-поведінку, як орієнтовану на майбутнє створення умов для досягнення особистісних цілей і підвищення загального потенціалу активності та стресостійкості. Зокрема, перший конструкт – власне *проактивне* подолання визначається як процес постановки важливих цілей і сприяння їх досягненню. Сутність проактивного подолання полягає у реалізації зусиль, спрямованих на формування загальних ресурсів, які можуть полегшити вирішення важливих завдань і сприяти особистісному зростанню.

Аналіз призначення розглянутої вище методики і змісту її складових, проаналізованих більш детально у підрозділі 1.3, показує, що оптимально застосовувати проактивне подолання вірогідніше за все зможе людина, яка налаштована на активний саморозвиток, характеризується достатньо високим рівнем его-залученості. Саме за умов его-залученості на етапі когнітивного оцінювання наявних ресурсів подолання складних ситуацій можливе усвідомлене рефлексивне випереджувальне обмірковування майбутніх подій і визначення стилю поведінки у ситуаціях, коли виникає необхідність попередити виникнення стресу.

Обираючи цей психодіагностичний інструментарій для емпіричного дослідження, ми отримували можливість безпосередньо перевірити, чи займе самоінвалідація виміряна на тій же самій вибірці досліджуваних, прогнозоване нами для неї, відведене її «вакантне місце» у матриці проактивних подолальних стратегій, які, користуючись новими термінами, введеними в науковий обіг

Ч. Карвером і Дж. Коннор-Сміт, можна об'єднати у групу «engagement coping», як *протилежна їм стратегія* типу «disengagement coping». Про останнє буде свідчити, зокрема, характер кореляцій самоінвалідазації з іншими копінг-стратегіями, а саме з проактивною.

Опитувальник містить 55 запитань та складається з 6 шкал: проактивне подолання, рефлексивне подолання, стратегічне планування, превентивне подолання, пошук інструментальної підтримки, пошук емоційної підтримки. Досліджуваним пропонується оцінити ступінь згоди із наведеними твердженнями за 4 – бальною шкалою, де 1 – «абсолютно згоден», 2 – «частково згоден», 3 – скоріше згоден, ніж не згоден», 4 – «повністю згоден», у відповідності із ключем підраховується сума балів по кожній із шкал. Автори методики також зазначають, що у випадку дефіциту часу можливе використання шкали «*проактивне подолання*» як самостійного методичного інструментарію [15]. Як буде розглянуто у результатах емпіричного дослідження у наступному розділі, саме ця форма проактивної копінг-поведінки виявилась найбільш інформативною для емпіричної перевірки категоріального статусу самоінвалідазації.

Другою психодіагностичною методикою, обраною для завдань цього дослідження, була методика діагностики *реактивного копіngu*, розроблена авторами широко відомого опитувальника «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (CISS), Н. Ендлером та Дж. Паркером у 1990 році [113]. Факторна структура опитувальника, покладеного в основу цієї методики, була оцінена на широкому матеріалі факторно-аналітичних досліджень, що дає підстави вважати методику надійною та валідною. Опитувальник адаптований Т.Л. Крюковою [25] і включає перелік заданих реакцій на стресогенні ситуації та дозволяє визначити домінуючі в досвіді респондента поведінкові копінг-стратегії із числа таких як: проблемно-орієнтована, емоційно-фокусована і стратегія уникнення стресових ситуацій.

Методика була обрана для тих же цілей, для яких призначалась методика проактивних копінг-стратегій, а саме для перевірки категоріального статусу самоінвалідазації як проактивної емоційно-вмотивованої стратегії уникнення. Очікувалось, що характер кореляції стратегій реактивного копіngu із

самоінвалідизацією дозволить довести валідність самоінвалідизації як форми копінг-поведінки типу емоційно-вмотивованого уникнення, якщо її ознаки будуть додатньо корелювати з емоційно-фокусованою стратегією і від'ємно – з проблемно-фокусованою стратегією.

Опитувальник містить 48 тверджень – можливих реакцій людини на різні складні, зокрема, стресові ситуації, які досліджуваним пропонується оцінити за 5-бальною шкалою (1- ніколи; 2 – рідко; 3 – іноді; 4- найчастіше; 5 – дуже часто), виходячи із того, як вони діють, зазвичай, у подібних ситуаціях. При обробці результатів бали, що були виставлені досліджуваним, підсумовуються за кожною із шкал з урахуванням ключа.

Рівень *самоінвалідизації* як гіпотетичної форми проактивної копінг-поведінки був досліджений за допомогою методики «Шкала самоінвалідизації» (SHS) Ф. Родевальта у нашій авторській адаптації [135]. Адаптація методики була запланована як одна із задач даного дослідження, яка вирішувалась у межах емпіричного дослідження. За нашими даними, це перший випадок застосування цієї методики на вибірці українських досліджуваних, тому перед її апробуванням ми виконали процедуру зворотного перекладу, як це передбачено вимогами до адаптації психодіагностичних засобів, із залученням трьох експертів-психологів, що вільно володіють англійською мовою. Методика вимірює схильність до самоспричинення перешкод при прогнозуванні суб'єктом невдачі у впоранні з очікуваною складною діяльністю з метою екстерналізації чинників невдачі і збереження власного образу компетентного суб'єкта. Шкала є одніфакторною та має високу конструктну валідність та надійність, як повідомляють її розробники. Кореляційний аналіз виявив, що високі бали за шкалою самоінвалідизації корелюють з високою соціальною тривожністю, проявами депресії та низькою самооцінкою. Шкала складається із 25 тверджень, ступінь згоди із якими пропонується оцінити за п'ятибальною шкалою, де 5 – «абсолютно згоден», 4 – «згоден», 3- «скоріше згоден, ніж не згоден», 2- «скоріше не згоден, ніж згоден», 1 – «не згоден», 0 – «абсолютно не згоден». У шкалі присутні твердження зі зворотним нарахуванням балів. Сума балів складається у єдину величину, яка характеризує

тенденцію до самоінвалідації (див. більш детальне описання процедури адаптації, яка здійснювалась під час емпіричного дослідження у підрозділі 3.2.).

Характер особистісного *опосередкування вибору копінг-стратегій* і самоінвалідації як нової проактивної копінг-стратегії, у першу чергу, представлений нами у структурній моделі, як первинна афективна оцінка ситуації, яка стимулює необхідність психологічного подолання, був оцінений за допомогою широковідомого п'ятифакторного особистісного опитувальника «Велика п'ятірка» (Big Five). Вибір саме цього опитувальника випливає з даних, представлених у підрозділах 2.1 і 2.2, у яких він згадується як засіб визначення особистісних передумов самоінвалідації. Опитувальник був розроблений американськими психологами Р. МакКраєм та П. Костою у 1983-85 роках. У нашому дослідженні була застосована версія п'ятифакторного опитувальника в адаптації і інтерпретації російського дослідника А.Б. Хромова. Теоретичною основою опитувальника є п'ятифакторна модель особистості, яка складається з широко відомих глобальних факторів, що дозволяють охарактеризувати структуру п'яти особистісних диспозицій людини: нейротизм, екстраверсію, відкритість новому досвіду, доброзичливість та сумлінність. Ми обрали рівень нейротизму – емоційної стійкості як основний потенційний особистісний чинник, що детермінує первинну афективну оцінку ситуації і, оскільки нейротизм є темпераментальним диспозиційним фактором, який детермінує характер первинної афективної реакції людини на ті чи інші ускладнення у діяльності, суб'єкти з високим рівнем нейротизму характеризуються тенденцією оцінювати стресогенні події як загрозливі і, відповідно, власні копінг-ресурси як недостатні [59].

Опитувальник складається із 75-і протилежних за значенням висловлювань, кожне з яких виявляє важливі властивості особистості та особливості поведінки людини в деяких типових життєвих ситуаціях. Протилежні твердження оцінюються за шкалою від «-2» до «2», досліджуванним пропонується обрати, яка частина твердження більшій мірі відповідає особливостям їх особистості: якщо ліва, то вони мали бути використувати для оцінки символи -2 і -1 шкали, якщо права, то вони

мали відмітити праву частину шкали (+2 і +1). Всі оцінки заносяться у клітинки бланка відповідей, які потім обробляються згідно з ключем.

Для діагностики особистісних чинників, що характеризують роль *самоствалення* людини як суб'єкту копінг-поведінки (що обрана нами як одна із форм прояву самоінвалідизації на типологічному рівні діагнозу явища), було обрано дві методики: шкала самоповаги М. Розенберга в адаптації Д.В. Лубовського [38] й опитувальник «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В. Ромека [67].

Шкала самоповаги була розроблена М. Розенбергом у 1965 році для вимірювання рівня самоповаги індивіда. Шкала створювалась як одномірна, але проведений автором методики пізніше факторний аналіз дозволив виявити два незалежних фактори: самоповагу і самоприниження. Самоповага проявляється як у відсутності самоприниження, так і разом з ним як захисна функція. Шкала самоповаги широко використовується у соціально-психологічних дослідженнях та має високу надійність і конструктну валідність. Показники за шкалою пов'язані з депресивним станом, тривожністю та психосоматичними симптомами, активністю у спілкуванні, лідерством та почуттям міжособистісної безпеки.

Шкала складається з 10 тверджень, що пропонується оцінити за наступною шкалою: «абсолютно згоден», «згоден», «не згоден», «абсолютно не згоден». Питання 1,3,4,6,7 є показниками шкали самоповаги, відповіді на які оцінюються наступним чином: 1 – «абсолютно не згоден», 2 – «не згоден», 3 – «згоден» 4 – «абсолютно згоден». Питання 2, 5, 8, 9, 10 є показниками шкали самоприниження, який оцінюються за зворотною шкалою. Загальний бал є показником *самоповаги* особистості.

Другим особистісним чинником, що, за нашою гіпотезою, відіграє важливу роль на когнітивному рівні оцінювання суб'єктом наявності в нього ресурсів психологічного подолання стресу і вибору відповідної стратегії і форми копінг-поведінки, є рівень загальної самоефективності. Він досліджувався за допомогою опитувальника «Шкала загальної самоефективності» Р. Шварцера, М. Єрусалема в адаптації В.Ромека [67]. Самоефективність вимірюється у трьох діапазонах:

високому (впевненість у власних здібностях, їх адекватне оцінювання з очікуванням успіху); *середньому* (неадекватне оцінювання власних здібностей, опора на зовнішню підтримку, коливання невпевненості); та *низькому* (невпевненість у своїх здібностях, їх знецінювання, очікування неуспіху, відсутність самопідтримки). Отже, ми вважали, що за допомогою цієї методики можна буде оцінити як розбіжності між суб'єктами у рівнях самоефективності, так і встановити їх вплив у виборі тих чи інших стратегій копінг-поведінки.

Опитувальник складається з 10 тверджень, які пропонується оцінити за шкалою 1- «абсолютно не вірно», 2 – «наверяд чи вірно», 3 – «скоріш за все вірно», 4 – «вірно», був обраний для завдань даного емпіричного дослідження, щоб перевірити гіпотезу, що схильність до самоінвалідазації свідчить про низький рівень впевненості людини у власних можливостях впоратись із ускладненнями життєдіяльності. Шкала має як прямі, так і зворотні твердження, за допомогою яких оцінюється впевненість у власних здібностях на трьох рівнях – високому, середньому та низькому.

Рівень *его-залученості* досліджувався нами за допомогою новітньої методики «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» (ДХСО), розробленої С.Б. Кузіковою у 2012 році [27]. Мета методики визначається автором як оцінювання рівня актуалізації особистістю її психологічних ресурсів як суб'єкта саморозвитку, що характеризує готовність суб'єкта до реалізації прогресивного, усвідомленого, керованого процесу особистісних змін і особистісного зростання . Опитувальник має три шкали: *потреба* в саморозвитку, *умови* саморозвитку та *механізми* саморозвитку. Зміст шкали «потреби в саморозвитку» розкривається як налаштованість людини на самовдосконалення, особистісне зростання, усвідомлене самотворення, відкритість новому досвіду, інтерес до свого навколишнього і внутрішнього світу та світу інших людей, повнота і насиченість життя, потреба в експансії – розширенні світу, оволодінні ним. «Умови саморозвитку» визначаються автором як автономність, позитивне самосприйняття, сила, зрілість Я, визначеність у цілях, активні життєві стратегії (пошукова активність, самовдосконалення), сприйнятливність (толерантність) до нового. Зміст шкали «механізми саморозвитку»

становить самопізнання (прагнення до автентичності), самоаналіз (рефлексія), усвідомлення розбіжностей між реальним і бажаним Я, чутливість до зворотного зв'язку, здатність до саморегуляції та самотворення.

Для визначення оцінювання себе як ефективної особистості і ситуації життєдіяльності як керованої ми обрали два показники: «суб'єктивне благополуччя» і «безперервність психічного здоров'я». Суб'єктивне благополуччя вимірювалось за показником двох поєднаних методик, а саме адаптованої версії шкали позитивного і негативного афекту PANAS (авторів Д. Уотсон, Л.Е. Кларк, Л. Теллеген), в адаптації Є. Осіна [53] і методики «Шкала задоволення життям» (SWLS) Е. Дінера у перекладі Д.О. Леонтьєва. Крім цього застосовувалась методика «Безперервність ознак психічного здоров'я» К.Кіз, адаптована Е.Л.Носенко і А. Четверік-Бурчак [48].

Суб'єктивне благополуччя включає в себе когнітивний та афективний компоненти. Е. Дінер виокремив три компоненти психологічного благополуччя: задоволеність життям, позитивний та негативний афект, які разом формують показник суб'єктивного благополуччя. Е.Дінер вважав, що для всіх людей характерною є оцінка подій у термінах «добре-погано», в основі якої знаходиться відповідна емоційна реакція. Отже, задоволеність життям та переважання позитивного афекту Дінер визначав як переживання щастя. Для отримання кількісних показників суб'єктивного благополуччя, ми склали бали за шкалою задоволення життям (SWLS) та бали за шкалою позитивного афекту. Від отриманої суми віднімались бали за шкалою негативного афекту (NA). Шкала складається з п'яти тверджень що пропонується оцінити за 7-бальною шкалою Лікерта від 7 – «абсолютно згоден» до 1– «абсолютно не згоден», була обрана нами для комплексної оцінки у поєднанні з методикою PANAS рівня суб'єктивного благополуччя людини.

Вибір методики «Безперервність ознак психічного здоров'я» К.Кіз був зумовлений тим, що вона включає в себе ознаки трьох видів благополуччя: психологічного, соціального і суб'єктивного. Методика складається з шістьох основних компонентів психологічного благополуччя, визначених К. Ріф [169], і компонентів задоволеності життям, визначених К.Кіз. Обираючи ці методики, ми

вважали, що показники різних аспектів благополуччя є надійним виміром ознак так званої *граничної оцінки* людиною власної готовності до впорання із ускладненнями у досягненні цілей життєдіяльності і вибору внаслідок цього різних типів копінг-стратегій.

Методика складається із 14 тверджень, які описують переживання людини, призначена для оцінки рівня психічного здоров'я у термінах відчуття благополуччя і стабільності у психологічному і соціальному аспектах. Досліджуваним пропонується відмітити частоту переживань, описаних у твердженнях: «ніколи», «один-два рази», «приблизно раз на тиждень», «приблизно 2-3 рази на тиждень», «майже кожен день», «кожен день».

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Теоретичний аналіз літературних джерел показав, що феномен самоінвалідації як форма самостворення перешкод на шляху успішного виконання нагальної діяльності з метою виправдання у такий спосіб її очікуваного неуспіху, більшістю зарубіжних дослідників концептуалізується як мотиваційна стратегія захисту власного вразливого *«ego»*. Існує, разом з тим, і більш «ліберальний підхід» до тлумачення феномену, згідно з яким самоінвалідація розглядається як форма ставлення суб'єкта до власних обмежених можливостей досягнення успіху у різних видах активності, пов'язаних із життєдіяльністю. Цей підхід відбиває глибинні коріння феномену, пов'язані з зародженням адлерівської *«ego-психології»*, протиставленої фрейдівському біологічному детермінізму з ідеєю ролі підсвідомих спонук лібідо як рушійної сили особистісної динаміки.

Оскільки аналіз витоків концептуалізації феномену самоінвалідації і вивчення різноманітних форм його прояву свідчать про те, що більш релевантним змістом феномену можна визнати так званий «ліберальний підхід» до його концептуалізації, у даному дослідженні перевірялась гіпотеза про можливість категоризації феномену самоінвалідації як емоційно-вмотивованої форми проактивної *копінг-поведінки* типу уникнення, зумовленої недостатністю

особистісних ресурсів усвідомленого самоконтролю, необхідних для досягнення успіху у складних ситуаціях життєдіяльності.

Для визначення стратегіальності феномену і перевірки вірогідності його зумовленості індивідуально-психологічними і особистісними ознаками людини у даному дослідженні вирішувались дві взаємопов'язані задачі: 1) теоретично обґрунтувати і емпірично перевірити притаманність феномену ознак неконструктивної *проактивної* копінг-поведінки; і 2) порівняти рівень відповідності особистісних детермінант самоінвалідазації, розглянутих у наявних зарубіжних публікаціях з проблеми, з особистісними ознаками суб'єктів, які обирають у ситуаціях *реактивного* копінгу стратегії емоційного реагування і уникнення проблеми.

Про стратегіальність самоінвалідазації як вірогідної форми проактивного копінгу свідчить притаманність їй механізму *екстерналізації* чинників прогнозованих людиною невдач при вирішенні нагальної проблеми. Пошук екстерналізації чинників можливої невдачі можна розглядати як неготовність індивіда взяти на себе відповідальність за вирішення проблеми у зв'язку із недостатністю внутрішніх ресурсів, що викликає незадоволення собою. Перевірка гіпотези про притаманність самоінвалідазації ознак емоційно-вмотивованої форми копінг-поведінки була спланована шляхом створення умов для порівняння «психологічних портретів» суб'єктів, схильних до самоінвалідазації, і суб'єктів, які обирають стратегії емоційного реагування і уникнення у ситуаціях реактивного копінгу. На матеріалі результатів останнього огляду новітніх досліджень з проблеми «Особистість і копінг», було доведено, що «психологічні портрети» зазначених вище категорій осіб мають такі співпадаючі характеристики як: високий рівень нейротизму; низький рівень сумлінності; екстернальність локусу контролю та ін. Одночасно для суб'єктів, яким не притаманна самоінвалідація і які використовують у ситуаціях реактивного копінгу проблемно-орієнтовану стратегію подолання, характерними є дзеркально протилежні особистісні властивості: низький рівень нейротизму, високий рівень сумлінності, інтернальність локусу контролю, впевненість у власній ефективності, ознаки психологічного благополуччя.

Глибинні механізми неконструктивності самоінвалідації як копінг-стратегії пов'язані з притаманністю суб'єктам з високим рівнем нейротизму тенденції до уникнення ситуацій, в яких вони можуть отримати негативний зворотній зв'язок відносно власної компетентності (мотивація уникнення покарання), у той час як суб'єктам з низьким рівнем нейротизму і високим рівнем екстраверсії і сумлінності притаманна протилежна глибинна тенденція активного реагування на виклик активними діями, що свідчить про наявність мотивації пошуку схвалення їх активності. Ці глибинні механізми відбито у новітній двохфакторній моделі особистості «екстраверсія-нейротизм», представленої у довіднику SAGE «Theories of Personality and Assessment, Vol. 1: Theories and Models of Personlaity».

У даному розділі була запропонована модель особистісних чинників, що детермінують вибір конструктивних та неконструктивних форм проактивної копінг-поведінки. Модель включає три взаємопов'язані рівні оцінювання ефективності копінг-поведінки: первинний (афективний) рівень прояву ставлення до ситуації, когнітивний рівень оцінювання наявних ресурсів стресоподолання та граничний рівень вибору форми копінг-поведінки. До первинного рівня ми віднесли глибинні афективні реакції, зумовлені рівнем нейротизму особистості. До когнітивного рівня увійшли ознаки «*его-ідентичності*» як стабільності Я-концепції у складних та стресогенних ситуаціях, а також поняття «*его-залученості*» як рівня актуалізації поведінкових ресурсів. Граничний рівень особистісних чинників ми пов'язали з рівнем суб'єктивного благополуччя суб'єкта і безперервності його психічного здоров'я.

Форми прояву проактивного копіngu у світлі вищезазначеного виявилось можливим розділити на проблемно-фокусовані (engagement coping) і орієнтовані на емоційне реагування та уникнення активності (disengagement coping), тобто конструктивні та неконструктивні. Проблемно-орієнтований проактивний копінг є подібним за стратегіями його реалізації стратегіям реактивної копінг-поведінки, орієнтованим на *вирішення проблеми*. До форм прояву емоційно-фокусованого проактивного копіngu типу уникнення ми віднесли самоінвалідацію – у різних варіантах її прояву: створення перешкод для успішної реалізації власної діяльності,

в успіху якої суб'єкт не є впевненим, за допомогою посилянь на нездоров'я, вживання алкоголю, наркотиків і інших засобів забезпечення запобігання активності, спрямованої на вирішення нагальної проблеми.

У даному розділі роботи також наведено обґрунтування вибору методичного інструментарію для здійснення емпіричної перевірки дослідження теоретично обґрунтованих особистісних чинників вибору людиною проактивних форм копінг-поведінки, на основі якого нами була розроблена стратегія емпіричного дослідження, обрано залежні та незалежні змінні, визначено методи статистичної обробки даних. В наступному розділі детально розкрито підходи до організації дослідження, розглянуто його результати, підходи до їх кількісного та якісного аналізу отриманих результатів.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу вірогідних особистісних чинників самоінвалідації як емоційно-вмотивованої копінг-поведінки типу уникнення вирішення проблеми, можна стверджувати, що про такий категоріальний статус даного феномену свідчать його наступні ознаки.

По-перше, притаманність самоінвалідації ознак *стратегіальної* поведінки, тобто довільності її вибору, зумовленої обмеженістю особистісних ресурсів, необхідних для прояву активності на шляху вирішення нагальної проблеми, значущість якої для суб'єкта виявляється на рівні емоційного реагування. Про останнє свідчить, зокрема, демонстративність прояву самоінвалідації, та її зовнішня парадоксальність - самостворення перешкод на шляху досягнення цілей значимої діяльності, яку довгий час пояснювали мотивом захисту власного вразливого «*его*», що є вторинним, як було з'ясовано пізніше і не призводить до підвищення самооцінки суб'єкта, а лише створює ілюзію її підвищення. Глибинною, рушійною силою самоінвалідації є прагнення суб'єкта (у соціально прийнятний спосіб) дистанціюватись від вирішення проблеми, заради запобігання антиципованої загрози поразки на шляху досягнення цілі.

Другою важливою ознакою самоінвалідації як проактивної копінг-поведінки, спрямованої на запобігання загрози поразки у досягненні бажаної цілі, є тенденція уникати ситуацій *відповідальних випробувань*, у яких відсутність в

людини психологічних ресурсів впоратись із ситуаційними вимогами особливо чітко усвідомлюється і створює загрозу власному образу компетентного суб'єкта, а через це, і суб'єктивному благополуччю.

По-третє, розглянуті нами у підрозділі 2.3 дані емпіричних досліджень різних авторів щодо співпадіння певних стійких диспозиційних особистісних ознак суб'єктів, схильних до самоінвалідації, з одного боку, і суб'єктів, які віддають перевагу в умовах так званого «реактивного» копінгу стратегіям емоційно-фокусованого реагування і *емоційно-вмотивованого уникнення* вирішення проблеми, - з іншого боку, надають можливість розглядати самоінвалідацію як *проактивну копінг-стратегію, орієнтовану на запобігання антиципованої загрози успішному досягненню нагальних цілей діяльності*.

До складу цих ознак, що виокремлено у розробленій нами моделі психологічного діагнозу феномену самоінвалідації, *на типологічному рівні* його аналізу можна віднести: а) домінування нейротизму у динамічній структурі особистості; б) низький рівень «сумлінності» як однієї із глобальних рис особистості, що піддається цілеспрямованому формуванню; в) недостатній рівень сформованості умов саморозвитку. Чим вищим є рівень усвідомлення особистісних характеристик, тим більшою є вірогідність їх стримувального впливу на прояв самоінвалідації.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ І КАТЕГОРІАЛЬНОГО СТАТУСУ САМОІНВАЛІДИЗАЦІЇ ЯК ПРОАКТИВНОЇ КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ ТА ЇЇ ОСОБИСТІСНИХ ДЕТЕРМІНАНТ

3.1. Мета, завдання та організація емпіричного дослідження

На підставі аналізу наявних публікацій з проблеми особистісних чинників вибору людиною різних форм копінг-поведінки встановлено, що цей вибір опосередкований на різних етапах реалізації копінг-поведінки різними чинниками, які ієрархічно взаємопов'язані. Розглянутий у першому і другому розділах роботи набір ознак феномену самоінвалідизації дозволив обґрунтувати можливість доповнення цим феноменом матриці форм проактивного копінгу і визначити її особистісні чинники. Самоінвалідизацію запропоновано концептуалізувати як форму проактивної копінг-поведінки, що реалізується суб'єктом, коли актуальна для нього ціль очікуваної у найближчому майбутньому діяльності набуває *негативну спонукальну цінність* завдяки відчуттю суб'єктом невпевненості у можливості її досягнення.

У сучасних зарубіжних мотиваційних моделях цілеспрямованої поведінки (Ч. Карвер, М. Шеєр [93]), однією з форм якої автори цілком правомірно, на наш погляд, вважають і копінг-поведінку, прийнято розмежовувати процеси, спрямовані на рух у напрямку досягнення цілей, і процеси, орієнтовані на запобігання антиципованої поразки. Розмежування цих процесів не завжди вдається зробити, як підкреслюють згадані вище зарубіжні дослідники в їх недавній статті «Саморегуляція та її зрив» [93]. Разом з тим, у характеристиках самоінвалідизації як гіпотетичної специфічної форми проактивної копінг поведінки ці процеси є настільки прозорими, а акт самоінвалідизації наочно свідчить про зрив саморегуляції, завдяки чому феномен втрачає свою парадоксальність [135].

Він знаходить чітке пояснення, як ми спробували обґрунтувати у першому і другому розділах дисертаційного дослідження, у межах моделей поведінки, що включають конструкт «очікування» (відчуття впевненості або сумнівів) відносно

бажаного наслідкового результату. Ми припустили, що, коли бажана ціль має так звану «позитивну спонукальну цінність», застосовуються різні форми проблемно-орієнтованої стратегії проактивного копіngu (превентивний, стратегічний, антиципаторний та ін.), за допомогою яких реалізується активність у напряму досягнення цілей.

Розглянуті вище міркування відповідним чином спрямували як вибір психодіагностичного інструментарію для проведення емпіричного дослідження з урахуванням комплексної детермінації феномену самоінвалідизації (розділ 2.4), так і його організацію, зокрема, добір досліджуваних (студентів ВНЗ), до складу яких була включена і репрезентативна вибірка осіб, яким фактично притаманна схильність до так званої «академічної» самоінвалідизації (за даними реєстрації їх численних пропусків аудиторних занять з поясненням у вигляді вигаданих «поважних» причин, представлених в деканат).

Мета емпіричного дослідження полягала у перевірці багаторівневості особистісної детермінації звернення людини до вибору різних форм проактивної копінг-поведінки, які за змістом і функціями подібні визначеним формам і стратегіям *реактивної* копінг-поведінки.

Об'єктом даного дослідження був обраний феномен самоінвалідизації як форма емоційно-вмотивованої проактивної копінг-поведінки, а **предметом** – особистісні чинники вибору людиною самоінвалідизації як форми реагування на усвідомлений дефіцит психологічних ресурсів впорання з очікуваними ускладненнями на шляху досягнення цілей навчальної діяльності.

Концептуальна гіпотеза дослідження полягала у припущенні, що існують різнорівневі ієрархічно співвіднесені особистісні чинники, пов'язані з виникненням у людини різних форм проактивної копінг-поведінки (як спрямованої на досягнення цілей нагальної діяльності за допомогою проблемно-фокусованої копінг-стратегії, так і орієнтованої на уникнення очікуваної поразки (невдачі) за допомогою самоінвалідизації як емоційно-вмотивованої стратегії уникнення неспіху, хоча б короткострокового).

Емпіричні гіпотези.

1. Чим вищим є рівень *нейротизму* людини (і відповідно нижчим рівень емоційної стійкості), тим вірогіднішою є *первинне (афективне) оцінювання* ситуації, що потребує психологічного подолання, як *загрози*, яка налаштовує людину на дистанціювання від неї за допомогою самоінвалідації.

2. Чим нижчою є вірогідність когнітивного оцінювання людиною впевненості у наявності в неї необхідних ресурсів впорання із ускладненнями на шляху успішного досягнення цілей нагальної діяльності (пов'язаної з усвідомленням власної недостатньої компетентності), тим вірогідніше є прагнення дистанціюватись від вирішення проблеми принаймні на певний час за допомогою самоінвалідації.

3. Чим нижчим є рівень сформованості в людини внутрішніх «умов саморозвитку» як складової диспозиційної характеристики саморозвитку особистості, тим вищою є вірогідність вибору самоінвалідації на етапі так званого граничного оцінювання ситуації, що потребує копінг-зусиль, і нижчим відчуття психологічного благополуччя і безперервності психічного здоров'я.

4. Якщо феномену самоінвалідації притаманний категоріальний статус емоційно-вмотивованої копінг-стратегії орієнтованої на уникнення очікуваної поразки, то показники інтенсивності її прояву мають *додатньо* корелювати із стратегією емоційно-фокусованого реагування на ускладнення при здійсненні *реактивної* форми копінг-поведінки і *від'ємно* корелювати з проблемно-орієнтованою проактивною стратегією подолання.

5. Якщо феномен самоінвалідації є формою проактивної копінг-поведінки, то його показники мають корелювати з тими ж самими особистісними ознаками, з якими корелюватимуть на обраній вибірці досліджуваних показники стратегії емоційно-фокусованого реагування реактивної форми копінг-поведінки (із співпадінням знаків кореляційних зв'язків).

6. Якщо самоінвалідації притаманний категоріальний статус стратегії копінг-поведінки (як цілеспрямовано обраної стратегії), то щільність її кореляційних зв'язків з особистісними характеристиками буде відбивати ієрархію рівнів усвідомленості цих характеристик.

Емпірична вибірка налічувала 120 осіб віком від 18 до 23 років (у тому числі 45 чоловіків та 75 жінок) – студентів факультету психології Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара.

Дослідження проводилося у три етапи.

1. На першому етапі були проведені процедури перекладу з англійської мови на українську «Шкала самоінвалідації» Родевальта і Джонса [145] і її адаптація на вибірці студентів університету, які брали участь у дослідженні. «Шкала самоінвалідації» була запропонована їм для виконання на цьому етапі як новий психодіагностичний інструментарій, що має для них професійну цінність як майбутніх фахівців галузі психології. Участь в адаптації шкали була презентована студентам як складова їх поточних занять за програмою практикуму з психології.

2. На другому етапі була проведена організаційно-підготовча робота для збору інших емпіричних даних: розробка програми емпіричного дослідження, добір необхідних психодіагностичних методик, визначення бази для проведення дослідження тощо.

3. На третьому етапі було здійснено збір емпіричних даних у повному обсязі, який проводився у тій самій групі студентів університету із застосуванням психодіагностичних методик, включаючи опитувальник для діагностики схильності до самоінвалідації, який був застосований на першому етапі дослідження. Це дало можливість оцінити тест-ретестову надійність методики через 8 тижнів.

3. На четвертому етапі проведена якісна та кількісна обробка отриманих у ході емпіричного дослідження даних, їх аналіз та інтерпретація із застосуванням статистичних методів кластерного, факторного, кореляційного і множинного кореляційно-регресійного видів аналізу, узагальнення результатів дослідження.

3.2. Процедура адаптації методики «Шкала самоінвалідазації»

Як згадувалось у попередніх розділах роботи, у вітчизняних дослідженнях феномен самоінвалідазації практично ще не вивчався: за виключенням кількох наших публікацій [135], [47], в яких представлено результати концептуалізації феномену як стратегії проактивної копінг-поведінки, згадки про цей феномен ми не знайшли [135]. При концептуалізації даного феномену ми спирались на новітні дослідження проактивного копінгу (спрямованого на подолання можливих ускладнень при виконанні діяльності у майбутньому), як форми реакції на очікувані стресогенні впливи, який протиставляється реактивному копінгу, тобто дослідженню подолальної поведінки в умовах, які вже стали фактами реальності [85].

Як відомо, базові види реактивної копінг-поведінки представлені двома протилежними за спрямованістю і характером активності стратегіями: проблемно-фокусованою (problem-focused) і стратегію уникнення вирішення проблеми (avoidance) [95]. Крім цього, виокремлюють стратегію емоційно-фокусованої копінг-поведінки, яка за змістом є теж варіантом уникнення вирішення проблеми (завдяки різним обставинам), але може відрізнитись від уникнення, яке не обов'язкове є емоційною стратегією.

У дослідженнях з проактивного копінгу склалася ситуація, коли ідентифікована ціла група (шість) стратегій проблемно-орієнтованої проактивної копінг-поведінки, у тому числі: власне проактивна, стратегічна, превентивна, рефлексивна, пошук емоційної та інструментальної підтримки [126], які більш детально проаналізовані у другому розділі. Проте поки що залишалась відкритою ніша для форми проактивного копінгу, спрямованого на сплановане заздалегідь уникнення активного вирішення нагальної проблеми у різні способи, детально розглянуті у першому і другому розділах.

Аналіз глибинного психологічного змісту самоінвалідазації як гіпотетичної стратегії неадаптивного варіанту проактивної копінг поведінки показує, що за змістом ця поведінка подібна превентивному копінгу, що спрямований на створення передумов для попередження можливих втрат, але діаметрально протилежна за

результатом всім ідентифікованим на сьогоднішній день стратегіям проактивного копінгу. Адже людина, яка навмисно створює собі ускладнення на шляху до вирішення проблеми заради запобігання вірогідної невдачі, фактично забезпечує лише тимчасовий захист власного образу компетентного суб'єкту, але не створює ніяких можливостей для результативного впорання із стресогенною ситуацією. Проте, як згадувалось у попередніх розділах дослідження, завдяки самоінвалідації не підвищується самооцінка. Напевно в цьому і полягає сутність «парадоксу, якого не існує» – самоінвалідація забезпечує умови для тимчасового виправдання власної очікуваної неспроможності (неготовності) вирішувати нагальну проблему.

Недарма, як зазначали автори шкали, вони, передусім, намагались знизити міру співпадіння формулювання тестових завдань для оцінки самоінвалідації із завданнями для діагностики самооцінки, щоб максимально забезпечити готовність індивіда визнати притаманність йому несприятливої для нього неадекватної поведінки без ушкоджень для вразливої самооцінки. Протягом декількох наступних років Е. Джонс і Ф.Родевальт модифікували формулювання пунктів шкали для того, щоб знизити їх кореляцію із самооцінкою. Крім того, вони додали пункти, які, на їх думку, відбивали сфери виявлення самоінвалідації, що не знайшли адекватного вираження у ранніх версіях шкали. Шкала, яка була використана нами для перекладу, залишається незмінною з 1982 року.

Остаточний варіант шкали представляє собою опитувальник, у якому респондентам пропонується вказати міру, в якій вони згодні з притаманністю їм 25 самодескриптивних оцінок. Шкала забезпечує перевірку тенденції респондентів застосовувати такі види самоінвалідизуючої поведінки як: недостатність концентрації зусиль на вирішенні проблем, приписування собі симптомів нездоров'я, наявність тенденції до прокрастинації або емоційної стурбованості в ситуаціях, коли якість виконання ними певної діяльності стає предметом оцінювання. Вісім із включених в шкалу пунктів, такі як «Я ненавиджу перебувати в ситуаціях, коли я не відчуваю себе на висоті», сформульовані у таких спосіб, щоб позначити низький рівень самоінвалідації. Респонденти позначають свою згоду з

формулюванням кожного пункту за 6-бальною шкалою, у діапазоні від «повністю згоден» до «повністю не згоден».

Надійність і валідність оригіналу шкали самоінвалідизації були виміряні її автором на сесіях із залученням великих вибірок досліджуваних. Шкала продемонструвала прийнятний рівень внутрішньої узгодженості (α -Кронбаха, $r(503) = 0,79$) та надійності (тестова-ретестова надійність після 1 місяця складала $r(90) = 0,74$). Дані, зібрані з різних вибірок, забезпечили дискримінанту і конвергентну валідність. Високі бали за шкалою самоінвалідизації асоціюються статистично значуще з низькою самооцінкою, виміряною за допомогою шкали відчуття ситуаційної неадекватності [135]. Суб'єкти з високим рівнем самоінвалідизації мають низькі бали за шкалою соціальної бажаності («Social Desirability Scale», Crowne & Marlow, 1963) [145]. У доповнення до цього, суб'єкти з високою тенденцією до самоінвалідизації демонструють схильність до ситуаційних атрибуцій результатів своєї поведінки, яка оцінювалась за допомогою шкали особистісної-ситуаційної каузальної атрибуції (Person-Environment Casual Attribution Scale, Lowe & Medway, 1976) [135].

Шкала самоінвалідизації, як з'ясувалось, не пов'язана зі шкалою потреби у досягненнях (Need for Achievement, Mehrabian, 1968) [145]. Нарешті, автори оригіналу шкали встановили, що особи, схильні до високого рівня самоінвалідизації, мають також високі бали за шкалою *лімбічної лабільності*, тобто ступенем усвідомлення власного соматичного стану. Ця кореляція відповідає уявленню про те, що особи, які використовують стратегію самоінвалідизації, мають тенденцію звертати увагу на власний фізичний стан для виправдання даного типу поведінки [145].

Ф. Родевальт і Е. Джонс також дослідили структуру пунктів шкали самоінвалідизації, піддавши відповіді 503 респондентів процедурі факторного аналізу за основними компонентами. За допомогою факторного аналізу було виокремлено 7 факторів, з власною величиною більше 1.0, що пояснювали 52.3 % загальної варіативності пунктів. Проте, більш ретельний аналіз з урахуванням

осипу, показав, що основний розрив мав місце між факторами 2 і 3. Це дало можливість зробити висновок, що шкала самоінвалідазації має 2 основних фактори.

Перевірка прогностичної валідності оригіналу шкали самоінвалідазації проводилась авторами шкали у ситуаціях, у яких індивідууму необхідно було виявити готовність до докладання спеціальних зусиль напередодні відповідальних випробувань його академічної чи спортивної успішності. Найбільш критичним тестом у валідації вимірів індивідуальних розбіжностей самоінвалідазації автори вважали спроможність прогнозувати поведінку або окремих її характеристик, які знаходять відбиття у шкалі. Були проведені певні дослідження, в яких задокументовано прогностичну валідність шкали для різних ситуаційних варіантів подібної поведінки. С. Берглас і Е. Джонс підтвердили, що низький рівень академічної успішності є особливо специфічною ситуаційною ознакою для проявів самоінвалідазації [144]. Та людина, яка має недостатній рівень академічної успішності, намагається захистити ілюзію, що вона є, передусім, успішною, але певні ситуаційні обставини заважають їй продемонструвати свою успішність. Дослідники запропонували індекс академічної неуспішності, який був порахований за допомогою тесту готовності до академічного навчання (SAT) і усередненої оцінки поточного контролю успішності (GPA). Отриманий індекс неуспішності академічного навчання був скорельований з балами, отриманими за шкалою самоінвалідазації. Високий рівень академічної неуспішності статистично значуще корелював з високими балами, отриманими за шкалою самоінвалідазації [144]. Шляхом емпіричного дослідження було встановлено, що люди з високими балами за шкалою самоінвалідазації частіше посилаються на проблеми зі здоров'ям напередодні важливих випробувань (академічних змагань, екзаменів) [144].

Проведене нами дослідження представляє спробу проаналізувати крос-культурну придатність шкали самоінвалідазації шляхом перевірки деяких її психометричних якостей у іншому соціокультурного контексті. Незважаючи на те, що психометричні властивості шкали самоінвалідазації підтверджені і перевірені достатньо ретельно, як показано у попередніх розділах даної статті, застосування методики у новому соціокультурному оточенні передбачало необхідність дослідити

її валідність. Оскільки ми концептуалізували самоінвалідизацію як одну із стратегій проактивного копінгу, яка застосовується суб'єктами, орієнтованими на запобігання неспіху, перевірка валідності нашого перекладу проводилась шляхом оцінки кореляцій з існуючими шкалами проблемно-фокусованого проактивного копінгу [81]. Ми припустили, що, якщо феномен самоінвалідизації може бути інтерпретований як стратегія емоційно-вмотивованого уникнення проактивного копінгу, оцінки досліджуваних за цією шкалою повинні від'ємно значуще корелювати з оцінками тих же досліджуваних за шкалами проблемно-орієнтованого проактивного копінгу [126]. По-друге, оскільки в наших попередніх публікаціях із проблеми самоінвалідизації, проактивний копінг, орієнтований на запобігання неспіху, розглядався і як засіб активного захисту власної вразливої самооцінки, для перевірки валідності шкали була обрана також шкала самоповаги М. Розенберга і шкала впевненості у власній ефективності Р. Шварцера і М. Єрусалема. Враховуючи те, що самоінвалідизація як форма проактивного копінгу, стимульованого мотивацією на уникнення загрози неспіху, була концептуалізована як форма поведінки, що відбиває високий рівень нейротизму, низький рівень відкритості новому досвіду, недостатню сумлінність, для процедури валідизації перекладу шкали на українську мову ми обрали також особистісний опитувальник «Велика П'ятірка» авторів МакКрає і Коста. Крім зазначених вище методичних засобів валідизації обраної методики, ми застосували також новітню автентичну українську методику «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості», розроблену у 2012 році відомою дослідницею С.Б. Кузіковою[27].

3.2.1 Процедура перекладу і адаптації опитувальника «Шкала самоінвалідизації»

Для участі у дослідженні було залучено, як зазначалось, 120 осіб (48 чоловіків, 72 жінок), студентів факультету психології Дніпропетровського національного університету. Вік досліджуваних складав 18-23 роки (середній вік – 20 років).

Досліджуваним було повідомлено, що вони беруть участь в експерименті на вимірювання особистісних характеристик. Їм було запропоновано заповнити серію

опитувальників. Через два місяці дослідження було проведено знову, в цьому разі участь у ньому взяли 70 рандомізовано обраних студентів з першої великої вибірки. Всі розрахунки проводились за допомогою програми IBM SPSS Statistics 20.

У дослідженні були застосовані наступні методики:

Шкала самоінвалідації. Феномен самоінвалідації вимірювався за допомогою повної версії перекладу шкали самоінвалідації авторів Е.Джонса і Ф.Родевальта [145]. Шкала складається з 25 пунктів, які оцінювались за шестибальною шкалою (5 = «абсолютно згоден», 0 = «абсолютно не згоден»). Процес переводу шкали був здійснений з англійської на українську мову групою психологів, які вільно володіють англійською мовою, та експертом-перекладачем. Нами був використаний симетричний переклад за Д. Кемпбелом зі збереженням як смислу, так і зручності. Хоча шкала і не диференційована авторами на підшкали, включені в неї твердження можуть бути об'єднані, як зазначалось у підрозділі 2.5, у дві основні групи, за допомогою яких можна оцінити: схильність людини *шукати виправдання* прогнозованим очікуваним майбутнім невдачам, а також *яву ускладнень*, які людина відчуває у виявленні зусиль або мотивації, необхідної для виконання очікуваних завдань.

Прикладами тверджень, які дають уявлення про першу групу ускладнень, є: «Коли я роблю що-небудь невдало, моєю першою реакцією є пошук виправдання в обставинах», «Я намагаюсь не надто залучатись до змагальних видів активності, щоб не дуже хвилюватись у разі поразки», «Я б досягнув значно більшого, якщо б міг позбавитись емоційних переживань». Зразками формулювання пунктів другої групи є: «Мені властиво відкладати справи на останній момент», «Я міг би робити все значно краще, якщо б докладав більше зусиль».

Бланк методики представляє список тверджень, з приводу яких досліджуваному необхідно висловити міру своєї згоди або незгоди з тим або іншим твердженням, поставивши відмітку на шкалі, що містить шість пунктів від «0» (абсолютно не згодний) до «5» (повністю згодний). Повний текст опитувальника і стандартна інструкція наведені у Додатку 1.

Твердження опитувальника мають як прямий, так і зворотній зміст відносно самоінвалідації, наприклад «Я дуже старанно готуюсь до екзаменів або інших важливих подій». Обробка результатів зводиться до підрахунку набраних балів і переводу балів в низхідну шкалу в тих випадках, коли пункт має зворотній зв'язок із базовою характеристикою самоінвалідації.

3.2.2 Процедура психометричної перевірки і результати практичних досліджень

Як згадувалось вище, у даному дослідженні ми використали повну версію методики, хоча існує і її коротка версія, яка складається з 10 пунктів [192]. Перевірка валідності україномовної версії даної методики проводилась за двома основними видами валідності: критеріальної та конструктивної. Оскільки нам нічого не відомо про існування інших надійних україномовних методик, які б вимірювали рівень самоінвалідації, то для перевірки критеріальної валідності ми провели дослідження кореляційного взаємозв'язку між показником самоінвалідації, концептуалізованої нами у попередніх роботах як форма забезпечення проактивного запобігання конструктивного копінгу, з показниками конструктивних проактивних стратегій та з базовими показниками реактивного копінгу, ідентифікованого Д. Ендлером і М. Паркером [113].

Усі три показники виявились значущими, причому характер кореляційного зв'язку із проактивним конструктивним копінгом виявився від'ємним, $r = -0,271$ ($p \leq 0.01$), у той час як зв'язки із стратегіями емоційного реагування і відволікання, оціненими за допомогою опитувальника методики Ендлера і Паркера, виявились додатними і статистично значущими на рівнях: $r = 0,407$ ($p \leq 0.00$) та $r = 0,204$ ($p \leq 0.05$) відповідно. Ці результати можна розглядати не лише як свідчення на користь критеріальної валідності опитувальника, але й як підтвердження статусу самоінвалідації як неадаптивної, з точки зору успішності вирішення задачі, стратегії, проте захисної для вразливої самооцінки.

Для перевірки тест-ретестової надійності опитувальника нами було проведено повторне тестування з інтервалом 8 тижнів. Кореляція складала $r(70)=0,721$ при $p \leq 0.00$, що свідчить про те, що методика пройшла ретестову надійність.

Для оцінки надійності діагностичних показників методики ми використали α -коефіцієнт Кронбаха. Значення α -коефіцієнта, отриманого для нашого перекладу, відповідає вимогам надійності, що пред'являються до методик у психометриці ($\approx 0,60$) і дорівнювало 0,651.

Для перевірки рівня відповідності перекладу методики на українську мову англomовному оригіналу був проведений факторний аналіз пунктів методики, який був порівняний з результатами факторного аналізу оригінальної англomовної методики, представленими в монографії [135]. Пункт методики включався у фактор, якщо він мав навантаження більше ніж 0.4 в цьому факторі і менше ніж 0.2 в іншому факторі.

Результати факторного аналізу оригінальної шкали самоінвалідазації виявили наявність двох факторів. Зміст фактору 1, що пояснював 17.4% варіативності і включав 9 пунктів [135], був інтерпретований авторами як *схильність до пошуку виправдань* власній неадекватній поведінці. Фактор 2, який пояснював 10.9% варіативності і включав 4 пункти, був концептуалізований як *ускладнення пов'язані, з виявленням зусиль або мотивації* [135].

Факторний аналіз пунктів українського перекладу методики теж виявив наявність двох факторів перед появою осипу, практично симетричних оригіналу. Перший фактор пояснив 16.78% варіативності (в оригіналі 17,4 %) і також включив 9 ідентичних пунктів. Другий фактор пояснив 9.29% (в оригіналі 10,9%) варіативності і включив чотири пункти. Лише один з пунктів цього фактору мав протилежну величину у порівнянні з оригіналом. Порівняльна таблиця результатів факторного аналізу оригінальної англomовної шкали і нашого перекладу представлені у Таблиці 3.2.2.

Неспівпадіння, зареєстроване за пунктом 8, містило наступне твердження: “I am easily distracted by the noises in my head of my own creative thoughts when I try to

read”, яке було перекладено нами як «Коли я починаю читати, мене легко відволікають власні творчі думки».

Таблиця 3.2.2

Результати факторного аналізу пунктів шкали «Самоінвалідації».

Номер пункту шкали	Англомовний варіант опитувальника		Український переклад опитувальника	
	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 1	Фактор 2
1	.43	.19	.54	.16
2	.13	.71	.05	.61
3				
4	.68	.00	.59	-.19
5	.08	.39	.14	.35
6				
7				
8*	.18	.44	.41	.35
9	.58	.11	.59	.09
10				
11	.11	.63	.14	.55
12				
13				
14	.19	.42	.16	.73
15	.59	.08	.57	.03
16	.55	.06	.60	.14
17				
18	.43	.20	.45	.04
19	.62	.14	.55	.15
20				
21	.40	.16	.65	.22
22				
23				
24				
25	.66	.07	.60	-.01

На нашу думку, пояснити це неспівпадіння можна специфічністю причини відволікання від уважного читання – наведеною в оригіналі появою творчих думок. Нашим респондентам-студентам поява творчих думок здавалась маловірогідним приводом для того, щоб відволікатись. Виключення даного пункту із тексту шкали при повторній перевірці її валідності підвищило рівень внутрішньої узгодженості з 0,65 до 0,68.

За отриманими нами даними показник самоінвалідації статистично значуще додатньо корелює з нейротизмом ($r=0,292$, $p \leq 0,01$), і від'ємно – з впевненістю у самооефективності ($r=-0,247$, $p \leq 0,01$), диспозиційною характеристикою саморозвитку ($r=-0,203$, $p \leq 0,05$), умовами саморозвитку ($r=-0,313$, $p \leq 0,01$), і з показником психічного здоров'я, розробленим К. Кіз з впевненістю у самооефективності ($r=-0,230$, $p \leq 0,01$), і адаптованим до української вибірки також в Дніпропетровському національному університеті Е.Л. Носенко та А.Четверик – Бурчак. Аналогічно із зарубіжними даними, у наших дослідженнях не виявилось статистично значущого однозначного зв'язку самоінвалідації із самооцінкою ($r=0,105$, $p \leq 0,01$), що свідчить про незалежність цих двох особистісних вимірів.

Проведені нами емпіричні дослідження в цілому підтвердили висунуті теоретичні гіпотези щодо можливості концептуалізації феномену самоінвалідації не стільки як мотиваційної стратегії, як пропонує переважна більшість зарубіжних дослідників, скільки й як проактивної копінг-стратегії, яка обирається суб'єктом завдяки спрямованості на запобігання очікуваного неуспіху в досягненні результату діяльності і виступає як проактивна стратегія емоційного реагування, пов'язана з дефіцитом мотиваційних та вольових зусиль, необхідних для успішного досягнення цілей життєдіяльності. Про такий висновок, на наш погляд, переконливо свідчать: як від'ємний статистично значущий зв'язок самоінвалідації із показником проактивної адаптивної копінг-стратегії, так і статистично значущі додатні зв'язки із базовими копінг-стратегіями уникнення та емоційного реагування реактивної форми копіngu. Про такий висновок, на наш погляд, переконливо свідчать: як від'ємний статистично значущий зв'язок самоінвалідації із показником проактивної

адаптивної копінг-стратегії, так і статистично значущі додатні зв'язки із базовими копінг-стратегіями уникнення та емоційного реагування реактивної форми копіngu.

Отже, для емпіричного дослідження був підготовлений спеціальний психодіагностичний інструментарій «Шкала самоінвалідазації» як копінг-стратегії, до якої, згідно з однією з гіпотез дослідження, людина звертається при наявності в неї дефіциту певних особистісних передумов необхідних для успішного подолання можливих ускладнень на шляху досягнення цілей нагальної діяльності.

Оскільки цей інструментарій для подібних задач був застосований вперше, а у вибірку досліджуваних – крім сумлінних студентів, як згадувалось, були включені суб'єкти, схильні до академічної самоінвалідазації (пропусків занять з виправданням їх вигаданими «поважними» причинами), ми почали емпіричну перевірку гіпотез дослідження з процедури кластерного аналізу вибірки за змінними особистісних властивостей досліджуваних, визначених як гіпотетичні чинники схильності до самоінвалідазації, і типів різних копінг-стратегій, яким вони надають переваги у досвіді життєдіяльності і навчальній активності.

3.3. Результати емпіричного дослідження

3.3.1 Результати кластерного аналізу

Кластерний аналіз виконувався із застосуванням алгоритму К-середніх, за допомогою якого вибірку можна підрозділити на кластери, що максимально відрізняються за будь-якою кількістю ознак одночасно. Вибірку (N=120) було розподілено на три кластери, що максимально відрізнялись за величинами усіх обраних для аналізу змінних, усереднених для кожного з кластерів. Вибір кількості кластерів здійснюється у цьому виді аналізу за рішенням експериментатора. Ми обрали три кластера, сподіваючись побачити статистично значущі розбіжності принаймні між «полярними» кластерами і провести первинну перевірку гіпотези.

Обираючи цю статистичну процедуру для первинного аналізу емпіричних даних, ми очікували отримати можливість перевірити правомірність висунутих у

даному дослідженні гіпотез, згідно з якими досліджувані з *низькими* показниками схильності до самоінвалідації мають характеризуватись більш високою *впевненістю* у власній ефективності, *сумлінністю*, налаштованістю на саморегуляцію поведінки, і, водночас, більш низькими показниками *нейротизму* як індивідуально-психологічної змінної, що, за нашою гіпотезою, опосередковує первинну (афективну) оцінку ситуації очікуваного неуспіху як загрозової.

Подібні закономірності міжкластерних відмінностей встановлено за іншими показниками особистісних змінних, що порівнювались у дослідженні, а саме – самоствавлення, суб'єктивного благополуччя, психічного здоров'я, а також за узагальненим показником диспозиційної характеристики саморозвитку особистості і двома її складовими: потребами саморозвитку і механізмами саморозвитку.

Таблиця 3.3.1

Міжкластерні відмінності в показниках обраних особистісних змінних досліджуваних кластерів №1 та №3

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Ст'юдента	p
		Кластер 1(N=31)	Кластер 3(N=49)		
Глибинні диспозиційні риси особистості	Екстраверсія	56,77	45,02	4,553	0,000
	Доброзичливість	55,32	48,40	2,673	0,000
	Сумлінність	55,29	44,93	4,565	0,000
	Нейротизм	41,22	52,77	-4,578	0,000
	Відкритість досвіду	62,41	48,30	5,759	0,000

Як показано в таблицях 3.3.1, 3.3.2 і 3.3.3, так звані «полярні» кластери №1 (N=31) і № 3 (N=49), дійсно відрізняються один від одного статистично значуще за середніми показниками усіх п'яти глобальних рис особистості (при $p \leq 0,000$).

Дані, наведені у таблиці 3.3.2, свідчать про те, що при розбіжностях у показнику самоінвалідації ($t = -2,61$, при $p \leq 0,01$) простежуються також і значущі

розбіжності (при порівнянні «полярних» кластерів 1 і 3), між всіма показниками диспозиційної характеристики саморозвитку особистості.

Таблиця 3.3.2

Міжкластерні відмінності досліджуваних кластерів №1 та №3

Особистісні змінні кластеризацій	Середні значення		t-Ст'юдента	p	
	Кластер 1 (N=31)	Кластер 3 (N=49)			
Суб'єктивне благополуччя	60,51	40,10	7,369	0,000	
Самоповага	21,35	17,55	6,082	0,000	
Безперервність психічного здоров'я	66,64	53,46	6,193	0,000	
Впевненість у самоефективності	33,67	26,84	7,127	0,000	
Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості	Загальний показник	112,83	98,16	9,151	0,000
	Потреба у саморозвитку	38,48	33,65	5,494	0,000
	Умови саморозвитку	35,74	28,38	6,840	0,000
	Механізми саморозвитку	38,61	36,12	2,690	0,01

Дані, наведені у таблиці 3.3.3 свідчать про те, що представники груп досліджуваних з більш високими особистісними показниками оптимальності функціонування, зокрема, диспозиційних рис особистості, мають тенденцію обирати *активні* стратегії стресоподолання, за допомогою методу кластерного аналізу було проведено також порівняння розбіжностей між кластерами з різними кількісними ознаками особистісних рис у показниках переваг у виборці різних типів копінг-стратегій (включаючи гіпотетичну копінг-стратегію самоінвалідацію).

Міжкластерні відмінності в показниках різних видів копінг-стратегій і гіпотетичної стратегії «самоінвалідація» досліджуваних кластерів №1 та №3

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t- Стьюдента	p
		Кластер 1 (N=31)	Кластер 3 (N=49)		
Стратегії реактивної копінг- поведінки	Проблемно- фокусована	61,38	54,93	3,737	0,01
	Емоційно- фокусована	40,87	45,83	-2,328	0,05
	Уникнення	48,38	44,57	2,021	0,05
	Відволікання	21,67	22,57	-0,885	не знач.
	Соціальне відволікання	17,58	16,46	1,510	не знач.
Стратегії проактивної копінг- поведінки	Проактивна стратегія	43,41	36,87	5,989	0,01
	Рефлексивна стратегія	32,25	30,00	1,749	не знач.
	Стратегічна стратегія	10,80	9,38	2,220	0,05
	Превентивна стратегія	28,38	26,91	1,202	не знач.
	Пошук інструментальної підтримки	19,45	19,12	0,312	не знач.
	Пошук емоційної підтримки	13,93	12,73	1,507	не знач.
Самоінвалідація як гіпотетична копінг-стратегія типу уникнення		58,32	64,80	-2,661	0,01

Отримані за допомогою кластерного аналізу дані дозволили здійснити первинну перевірку практично всіх емпіричних гіпотез дослідження. Хоча, як відомо, техніка кластерного аналізу не дозволяє робити висновків відносно чинниково-наслідкових закономірностей у виникненні розбіжностей між змінними у різних кластерах, вона надає можливість оцінити правомірність висунутих гіпотез і планувати інші підходи для їх надійної перевірки. Зокрема, виявлені за допомогою кластерного аналізу значущі розбіжності між «полярними» кластерами надають підтвердження гіпотези № 1, згідно з якою *високий* рівень нейротизму впливає на первинне (афективне) оцінювання ситуації, що потребує психологічного подолання, як *загрози*, і налаштовує людину на дистанціювання від неї за допомогою самоінвалідації.

Дійсно, у досліджуваних кластеру №3 (з більш *високим* рівнем нейротизму) встановлено не тільки статистично більш *високу* схильність до самоінвалідації ($M_{\text{кл1}}=58,32$ при $M_{\text{кл3}}=64,80$ при $t=-2.661$, $p \leq 0,01$), тобто прагнення дистанціюватись від ситуації, що сприймається як загрозна, але підтверджено інші гіпотези, зокрема №2.

На рівні когнітивної оцінки ситуації, що потребує подолання, суб'єкти кластеру №3 характеризуються більш низьким показником *впевненості у самоефективності* ($M_{\text{кл1}}=33,67$ при $M_{\text{кл3}}=26,84$ при $t=7,12$, при $p \leq 0,000$)

У кластері №1 (з більш оптимальними для успішного функціонування особистісними диспозиціями), середній показник «нейротизму» нижче, а показник «сумлінності» вище, ніж у кластері № 3. Такі характеристики є вірогідними предикторами оцінки суб'єктами кластеру №3 ускладнень у діяльності як загрози, яку важко подолати. Дані відносно того, що міжкластерні розбіжності при порівнянні першого та третього кластерів виявились також статистично значущими і за показником *самоінвалідації*, є, з одного боку, емпіричним підтвердженням вірогідності більшої оптимальності функціонування людини як суб'єкту копінг-поведінки, а, з іншого, свідченням на користь категоріального статусу самоінвалідації як емоційно-вмотивованої проактивної копінг-стратегії типу уникнення, адже вона більш інтенсивно виявляється у представників кластеру з

менш адаптивними для успішного подолання перешкод особистісними властивостями (більш високим рівнем нейротизму, низьким рівнем сумлінності, відкритості досвіду, тощо).

Статистично значущі відмінності між першим і третім кластерами зареєстровано також за показниками суб'єктивного благополуччя і безперервності психічного здоров'я, що теж свідчить про вірогідність розбіжностей у так званій *граничній оцінці ситуацій*, які потребують мобілізації копінг-активності. Так, досліджувані кластеру №1, які мають статистично більш низький рівень схильності до самоінвалідації, у порівнянні із досліджуваними, що увійшли до кластеру №3 (міжкластерні розбіжності значущі при $p \leq 0,01$), характеризуються більш високою тенденцією до застосування *проблемно-орієнтованої* копінг-стратегії у їх реактивній копінг-поведінці і більш низькими показниками частоти застосування емоційно-орієнтованої копінг стратегії і стратегії уникнення.

Таблиця 3.3.4

Міжкластерні відмінності кластерів №1 та №2

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Стьюдента	p
		Кластер 1 (N=31)	Кластер 2 (N=40)		
Глибинні диспозиційні риси особистості	Екстраверсія	56,77	55,25	0,786	не знач.
	Доброзичливість	55,32	56,75	-0,606	не знач.
	Сумлінність	55,29	56,72	-0,814	не знач.
	Нейротизм	41,22	55,30	-6,430	0,000
	Відкритість досвіду	62,41	55,47	3,837	0,000

Кластери 1 і 2, як видно з наведеної вище таблиці 3.3.4, відрізняються на статистично значущому рівні тільки за двома глобальними рисами: «нейротизмом» і «відкритістю досвіду».

Тенденція до зростання схильності до застосування самоінвалідації, за даними кластерного аналізу, простежується при порівнянні міжкластерних

розбіжностей між першим (N=31) і другим (N=40) кластерами, а також другим (N=40) і третім (N=49) кластерами, хоча рівень значущості розбіжностей у цих умовах не досягає статистично значимих величин за всіма особистісними ознаками, що зареєстровано при порівнянні «полярних» кластерів №1 і №3 (див. табл. 3.3.4 і 3.3.5).

Таблиця 3.3.5

Міжкластерні відмінності кластерів №1 та №2

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Ст'юдента	P
		Кластер 1 (N=31)	Кластер 2 (N=40)		
Суб'єктивне благополуччя		60,51	43,97	7,083	0,000
Самоповага		21,35	17,80	5,859	0,000
Безперервність психічного здоров'я		66,64	61,77	2,768	0,000
Впевненість у самоефективності		33,67	30,25	3,564	0,000
Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості	Загальний показник	112,83	110,22	1,602	0,000
	Потреба у саморозвитку	38,48	35,52	3,332	0,000
	Умови саморозвитку	35,74	34,07	1,714	0,000
	Механізми саморозвитку	38,61	40,62	-2,212	0,01

Із вище наведеної таблиці 3.3.5 видно, що у показниках змінних, що виявляються на так званому *граничному* рівні прийняття рішень про вибір стратегій подолання представники різних кластерів (№ 1 і №2) відрізняються за їх особистісними характеристиками.

Таблиця 3.3.6 ілюструє, що між кластерами №1 і №2 є статистично значущі розбіжності тільки за стратегією проактивного копіngu. Важливо підкреслити при цьому, що міжкластерні розбіжності у ряді особистісних ознак зберігаються

статистично значущими. Це стосується, зокрема, нейротизму, відкритості досвіду, суб'єктивного благополуччя, самооцінки, показника проактивного копінгу.

Таблиця 3.3.6

Міжкластерні відмінності кластерів №1 та №2

Змінні		Середні значення		t-Стюдента	P
		Кластер 1 (N=31)	Кластер 2 (N=40)		
Стратегії реактивної копінг-поведінки	Проблемно-фокусована	61,38	58,65	1,677	не знач.
	Емоційно-фокусована	40,87	44,50	-1,635	не знач.
	Уникнення	48,38	45,55	1,399	не знач.
	Відволікання	21,67	22,55	-0,759	не знач.
	Соціальне відволікання	17,58	18,30	-0,939	не знач.
Стратегії проактивної копінг-поведінки	Проактивна стратегія	43,41	39,875	3,051	0,01
	Рефлексивна стратегія	32,25	30,60	1,205	не знач.
	Стратегічна стратегія	10,80	9,95	1,273	не знач.
	Превентивна стратегія	28,38	27,65	0,606	не знач.
	Пошук інструментальної підтримки	19,45	20,72	-1,147	не знач.
	Пошук емоційної підтримки	13,93	13,82	0,139	не знач.
Самоінвалідація як гіпотетична копінг стратегія типу уникнення		58,32	61,675	-1,31	не знач.

Розбіжності, зафіксовані між кластерами 2 і 3, тобто між «проміжним» кластером і кластером з найнижчими особистісними показниками (з точки зору їх потенційного сприяння успішності подолання ситуаційних і інших перешкод на шляху досягнення успіху), представлені в таблиці 3.3.7.

Таблиця 3.3.7

Міжкластерні відмінності в показниках особистісних змінних досліджуваних кластерів №2 та №3

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Ст'юдента	p
		Кластер 2 (N=40)	Кластер 3 (N=49)		
Глибинні диспозиційні риси особистості	Екстраверсія	55,25	45,02	4,523	0,000
	Доброзичливість	56,75	48,40	3,636	0,000
	Сумлінність	56,72	44,93	6,254	0,000
	Нейротизм	55,30	52,77	1,118	не знач.
	Відкритість досвіду	55,47	48,30	3,046	0,01

Наведені результати, свідчать про те, що особистісні розбіжності, які можуть потенційно впливати на вибір копінг-стратегії, більшою мірою пов'язані з показниками особистісних характеристик більш високого рівня усвідомлення, які спонукають до вибору самоінвалідазації як реакцію на очікувану стресогенну ситуацію.

З наступної таблиці 3.3.8 видно, яку велику роль у вибірці ключових стратегій копінг-поведінки відіграють, зокрема, диспозиційна характеристика саморозвитку, розбіжності між якими статистично значущі між кластерами №2 і №3.

Міжкластерні відмінності в показниках змінних суб'єктивного самоствавлення, благополуччя, психічного здоров'я та диспозиційної характеристики саморозвитку досліджуваних кластерів №2 та №3

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Ст'юдента	p
		Кластер 2 (N=40)	Кластер 3 (N=49)		
Суб'єктивне благополуччя		43,97	40,10	1,41	не знач.
Самоповага		17,80	17,55	0,45	не знач.
Безперервність психічного здоров'я		61,77	53,46	4,18	0,000
Впевненість у самоефективності		30,25	26,87	3,42	0,000
Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості	Загальний показник	110,20	98,16	8,929	0,000
	Потреба у саморозвитку	35,52	33,65	2,449	0,05
	Умови саморозвитку	34,07	28,38	6,061	0,000
	Механізми саморозвитку	40,62	36,12	5,410	0,000

Як видно з таблиці 3.3.9, міжкластерні розбіжності зберігають загальну тенденцію спрямованості їх змін. Порівняння міжкластерних розбіжностей в особистісних характеристиках між представниками «полярних» кластерів (першого і третього) з відповідними показниками представників «проміжного» (другого) кластеру показало, що динаміка змін розбіжностей відбиває рівні їх усвідомлення. Про це свідчить, зокрема, те, що зміни у показниках нейротизму між другим і третім кластерами не простежуються, у той час як інші показники глобальних рис, а також показники диспозиційних характеристик саморозвитку відрізняються, як можна

припустити, під впливом освітнього досвіду і гуманізуючого впливу освіти на особистість.

Таблиця 3.3.9.

Міжкластерні відмінності в показниках різних видів копінг-стратегій досліджуваних кластерів №2 та №3

Особистісні змінні кластеризацій		Середні значення		t-Стьюдента	p
		Кластер 2 (N=40)	Кластер 3 (N=49)		
Стратегії реактивної копінг-поведінки	Проблемно- фокусована	58,65	54,93	2,513	0,05
	Емоційно- фокусована	44,50	45,83	-0,637	не знач.
	Уникнення	45,55	44,57	0,564	не знач.
	Відволікання	22,55	22,57	-0,021	не знач.
	Соціальне відволікання	18,3	16,46	2,737	0,01
Стратегії проактивної копінг-поведінки	Проактивна стратегія	39,87	36,87	2,843	0,01
	Рефлексивна стратегія	30,60	30,00	0,480	не знач.
	Стратегічна стратегія	9,95	9,38	1,022	не знач.
	Превентивна стратегія	27,65	26,91	0,690	не знач.
	Пошук інструментальної підтримки	20,72	19,12	1,659	не знач.
	Пошук емоційної підтримки	13,82	12,73	1,618	не знач.
Самоінвалідація як гіпотетична копінг стратегія типу уникнення		61,67	64,81	-1,47	не знач.

Загальний аналіз результатів кластерного аналізу дає підстави для висновку про наявність вірогідного зв'язку феномену самоінвалідазації із вирішенням людиною завдань, що потребують психологічного подолання як у теперішньому часі, так і у майбутньому в залежності від особистісних чинників.

Зростають, згідно з гіпотезою, показники копінг-стратегій, які обираються свідомо. Це стосується, у першу чергу, проблемно-фокусованої стратегії реактивного копінгу (Мкл1=61,38, Мкл2=58,65, Мкл2=54,93). Міжкластерні розбіжності статистично значущі при порівнянні кластерів № 1 і №3 при $t=3,737$ і $p \leq 0,01$; і при порівнянні кластерів №2 і №3 при $t=2,513$ і $p \leq 0,05$.

Отже, цілеспрямована активність суб'єктів впливає на результати досягнення ними успіху у вирішенні ускладнень, які виникають в їх діяльності, зокрема, в академічній. Схильність до самоінвалідазації теж виявляється пов'язаною з динамікою змін в особистісних ресурсах суб'єктів.

Якщо у представників кластеру №1 усереднений показник схильності до самоінвалідазації становить Мкл1=58,32 (N=31), то у кластері №2 він зростає до Мкл2=61,67 (N=40), а у кластері №3 Мкл3=64,80 (N=49). Розбіжності є статистично значущими за цим показником між кластерами №1 і №3 при $p \leq 0,01$, між кластерами №1 і №2 та кластерами №2 і №3 розбіжності не значущі.

Для уточнення даних кластерного аналізу на наступних етапах емпіричного дослідження було проведено процедури факторного, кореляційного і кореляційно-регресійного видів аналізу, результати яких надали змогу більш ретельно і надійно перевірити гіпотези дослідження.

3.3.2 Результати факторного аналізу даних емпіричного дослідження

Результати факторного аналізу, виконаного на вибірці у 120 досліджуваних, представлені у таблиці 3.3.10. Матриця повернутих компонент містить інформацію щодо можливості виокремлення *трьох* факторів, які характеризують різні варіанти зв'язку індивідуально-психологічних і особистісних властивостей людини з вибором нею тих чи інших форм копінг поведінки.

Результати факторного аналізу

Матриця повернутих компонент			
Змінні	Компонента		
	1	2	3
Самоінвалідація	-0,372		0,370
Екстраверсія		0,631	
Доброзичливість		0,574	
Сумлінність		0,784	
Нейротизм	-0,414		
Відкритість досвіду		0,728	
Суб'єктивне благополуччя	0,324	0,450	
Самооцінка	0,368		
Впевненість у само ефективності	0,710		
Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості	0,527	0,487	
Потреби саморозвитку		0,584	
Умови саморозвитку	0,697	0,319	
Механізми саморозвитку			0,488
Проблемно-фокусована реактивна копінг стратегія	0,694		
Емоційно-фокусована реактивна копінг-стратегія	-0,456		0,540
Стратегія уникнення (реактивний копінг)			0,785
Стратегія відволікання (реактивний копінг)			0,703
Стратегія соціального відволікання			0,642
Проактивний копінг	0,644		
Рефлексивний проактивний копінг	0,676		
Стратегічний проактивний копінг	0,689		
Превентивний проактивний копінг	0,584		
Проактивний пошук інструментальної підтримки			0,504
Проактивний пошук емоційної підтримки			0,423
Безперервність психічного здоров'я	0,496	0,427	

Примітка: Матриця повергнутих компонент, виокремлених методом Варімакс, обертання з нормалізацією Кайзера (обертання зійшлося після 5 ітерацій)

Перша компонента (фактор) була визначена як «*Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності*». Можна припустити на базі цих даних, що суб'єктам, які мають високу впевненість у самоефективності ($r=0,710$), притаманний низький рівень нейротизму (про що свідчить *від'ємний* інтеркореляційний зв'язок цієї диспозиційної риси особистості з іншими змінними ($r= -0,414$)).

Одночасно такі суб'єкти мають високий рівень узагальненої диспозиційної характеристики саморозвитку ($r=0,527$), а також сформовані внутрішні умови саморозвитку, що визначаються автором застосованої нами методики «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» С.Б. Кузіковою у термінах автономії, позитивного самосприйняття, сили і зрілості образу Я, усвідомлення власних цілей, реалізації активних життєвих стратегій.

Одночасно такі суб'єкти мають високий рівень узагальненої диспозиційної характеристики саморозвитку ($r=0,527$), а також сформовані внутрішні умови саморозвитку, що визначаються автором застосованої нами методики «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості» С.Б. Кузіковою у термінах автономії, позитивного самосприйняття, сили і зрілості образу Я, усвідомлення власних цілей, реалізації активних життєвих стратегій.

За даними проведеного нами факторного аналізу в них сформовані ефективні стратегії подолання можливих ускладнень в процесі життєдіяльності, про що свідчать високі показники інтеркореляційних ознак як *проблемно-орієнтованої реактивної копінг-поведінки* ($r = 0,694$ для проблемно-орієнтованої копінг-стратегії і $r = -0,456$ для емоційно-фокусованої копінг-стратегії), так і *проактивної копінг-поведінки* ($r = 0,689$ для стратегічного копіngu, $r = 0,676$ для рефлексивного копіngu, $r = 0,644$ для власне проактивного подолання, $r = 0,584$ для превентивного копіngu).

У світлі вищезазначеного цілком очікуваним є виявлений *від'ємний* інтеркореляційний зв'язок *самоінвалідазації* з іншими змінними ($r = -0,372$). Важливим підтвердженням статусу самоінвалідазації як проактивної копінг-

стратегії, орієнтованої на уникнення неуспіху, є дані відносно того, що до складу змінних, що увійшли в цей фактор, входить безперервність психічного здоров'я ($r=0,496$); суб'єктивне благополуччя ($r = 0,324$); самооцінка ($r = 0,368$), з яким самоінвалідація корелює від'ємно.

Другому фактору ми дали назву *«Відчуття суб'єктом повноти особистісних ресурсів оптимального функціонування»*. Про таке відчуття свідчать високі додатні інтеркореляційні зв'язки змінних глобальних рис особистості відкритості новому досвіду ($r = 0,728$); сумлінності ($r = 0,784$); екстраверсії ($r = 0,631$); доброзичливості ($r = 0,574$); диспозиційної характеристики саморозвитку ($r = 0,467$), потреб і умов саморозвитку ($r=0,584$ і $r = 0,319$ відповідно), а також відчуття безперервності психічного здоров'я ($r = 0,427$).

У третій фактор, що отримав назву *«Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності»*, увійшли наступні змінні з додатним інтеркореляційним зв'язком: самоінвалідація ($r = 0,370$), механізми саморозвитку ($r = 0,488$), що може характеризувати, як описано автором методики, як схильність до саморефлексії, самоаналізу, усвідомлення узгодженості між Я-реальним і Я – ідеальним; сенситивності до зворотного зв'язку від оточуючих. Як зрозуміло, ці механізми саморозвитку можуть наповнюватись, дійсно, різним змістом.

Домінуючими копінг-стратегіями, що увійшли до складу цього фактору, виявились: схильність до емоційно-фокусованого реактивного копінгу ($r = 0,540$); уникнення як стратегія реактивного копінгу ($r= 0,785$); відволікання ($r = 0,785$); соціальне відволікання ($r= 0,703$); пошук інструментальної і емоційної підтримки як проактивні копінг-стратегії.

3.3.3 Результати кореляційного аналізу

Результати *кореляційного* аналізу, проведеного на цій вибірці досліджуваних (N=120 осіб), дозволили доповнити дані факторного аналізу таким спостереженнями, на яких ми вважаємо окремо зупинитись у зв'язку з їх важливістю для визначення категоріального статусу самоінвалідації і виокремлення її найбільш вірогідних особистісних чинників. Результати *кореляційного аналізу* показали, що самоінвалідація є емоційно-фокусованою проактивною копінг-стратегією, бо вона має такі ж самі за знаком і за щільністю кореляційні зв'язки з усіма відібраними для дослідження аналогами незалежних змінних, як і емоційно-фокусована стратегія реактивного копінгу (див. табл. 3.3.11).

Встановлено, що самоінвалідація *додатньо* корелює з нейротизмом ($r = 0,292, p \leq 0,01$), від'ємно – з впевненістю у самоефективності ($r = - 0,247, p \leq 0,01$). Зареєстровано від'ємний кореляційний зв'язок самоінвалідації із загальним показником диспозиційної характеристики саморозвитку особистості ($r = - 0,230, p \leq 0,05$), зокрема з умовами саморозвитку ($r = - 0,313, p \leq 0,01$). Самоінвалідація також від'ємно корелює із безперервністю психічного здоров'я ($r = - 0,230, p \leq 0,01$).

Зокрема, результати кореляційного аналізу показали, що самоінвалідація має такі самі за знаком (додатні) і за щільністю (статистично значущі) кореляційні зв'язки з усіма відібраними для дослідження змінними, як і емоційно-фокусована стратегія реактивного копінгу, і протилежні (від'ємні) статистично значущі зв'язки із проактивною проблемно-орієнтованою стратегією.

Таблиця 3.3.11

Результати аналізу кореляційних зв'язків (за коефіцієнтом г-лінійної кореляції Пірсона) між особистісними факторами та проактивними стратегіями копінг-поведінки.

Порівнювані копінг-стратегії	Особистісні чинники вибору суб'єктом базових типів психологічного подолання								
	Нейротизм	Самооцінка	Впевненість у власній ефективності	Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості	Потреба саморозвитку	Умови саморозвитку	Механізми саморозвитку	Суб'єктивне благополуччя	Безперервність психічного здоров'я
Емоційно-фокусована	0.513**	-0.299*	-0.486**	-0.214	-0.345**	-0.269*	0.240*	0.089	-0.267*
Проактивний	-0.335**	0.264**	0.434**	0.364**	0.107	0.570**	0.048	0.295*	0.318**
Самоінвалідизація	0.292**	-0.105	-0.247**	-0.203*	-.072	-0.313**	0.022	-0.045	-0.230**

*- кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,05$

** - кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,01$

Таблиця 3.3.12

Результати аналізу кореляційних зв'язків (за коефіцієнтом r -лінійної кореляції Пірсона) між глибинними диспозиційними рисами та самоінвалідацією.

Порівнювані копінг-стратегії	Глибинні диспозиційні риси особистості				
	Нейротизм	Екстраверсія	Доброчливість	Сумлінність	Відкритість досвіду
Емоційно-фокусована	0,368**	-0,080	0,026	-0,040	0,023
Самоінвалідація	0,292**	-0,217*	-0,039	-0,240**	-0,123

*- кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,05$, ** - кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,01$

Самоінвалідація, від'ємно корелює із екстраверсією ($r = -0,217$, $p \leq 0,05$) і сумлінністю ($r = -0,240$, $p \leq 0,01$), проте має додатній кореляційний зв'язок з нейротизмом ($r = 0,292$, $p \leq 0,01$).

Таблиця 3.3.13

Результати аналізу кореляційних зв'язків між реактивними копінгом та самоінвалідацією.

	Реактивні копінг-стратегії				
	Проблемно-орієнтована копінг-стратегія	Емоційно-фокусована копінг-стратегія	Уникнення	Відволікання	Соціальне відволікання
Самоінвалідація	-,155	,407**	,172	,204*	,031

*- кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,05$, ** - кореляційний зв'язок на рівні значущості $p \leq 0,01$

Результати кореляційного аналізу продемонстрували, що самоінвалідація *додатньо* корелює з емоційно-фокусованою реактивною копінг-стратегією ($r= 0,407, p \leq 0,01$) та відволіканням ($r= 0,204, p \leq 0,05$).

Заключним етапом обробки емпіричних даних став їх множинний лінійний кореляційно-регресійний аналіз який дозволив, на наш погляд, отримати підтвердження вірогідності чинникового зв'язку ряду особистісних предикторів самоінвалідації і уточнити категоріальний статус цього феномену як копінг-стратегії.

3.3.4 Результати лінійного множинного кореляційно - регресійного аналізу

Кореляційно-регресійний аналіз було проведено послідовно для різної кількості змінних, об'єднаних, зокрема, за результатами *факторного аналізу* у три рівновеликі фактори. У межах першого фактору, що отримав назву «Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності», до складу якого увійшов і показник самоінвалідації з *від'ємними* множинними кореляційними зв'язками з переважною більшістю змінних цього фактору, побудовано двохфакторну модель виду:

$Y = 58,21 + 0,341X_1 + (-0,202)X_2$, де Y – самоінвалідація, X_1 – емоційно-фокусована стратегія подолання, X_2 – наявність умов саморозвитку (як одного з факторів диспозиційної характеристики особистості).

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.3.14.

Таблиця 3.3.14

Регресійна статистика для двофакторної моделі самоінвалідації

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,449
R-квадрат	0,202
Нормований R-квадрат	0,188
Стандартна похибка	9,581

Загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 3.3.15

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами та результативним показником для двофакторної моделі самоінвалідазації

Показники	Коефіцієнти регресії	t-критерій Стьюдента	p-рівень значущості
Емоційно-фокусована стратегія подолання	0,341	3,901	0,000
Умови саморозвитку	-0,202	-2,312	0,05

Величина коефіцієнту множинної кореляції для двофакторної моделі самоінвалідазації дорівнює 0,449, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції, причому один з факторів позитивно корелює з самоінвалідацією (емоційно-фокусована стратегія реактивного подолання), інший корелює негативно (умови саморозвитку). Стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний ступінь впливу кожного з факторів – предикторів: для змінної «Емоційне реагування» він становить 0,341, для змінної «Умови саморозвитку» дорівнює - 0,202. Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює 0,202. Частка дисперсії результату Y (показників самоінвалідазації), пояснена регресією, складає 20,2%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=14,79$, $p \leq 0,000$).

Результати лінійного кореляційно-регресійного аналізу 7 змінних як вірогідних предикторів самоінвалідазації, що увійшли до фактору №3, поряд із показником самоінвалідазації з додатними множинними кореляціями, дозволили зробити такі спостереження. Серед змінних, об'єднаних у фактор «Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності», встановлено, що найбільш значимим предиктором самоінвалідазації, є показник емоційно-фокусованої копінг-стратегії реактивного подолання. Ці зв'язки представлені у моделі виду:

$Y = 42,278 + 0,407 * X_1$, де Y – самоінвалідація, X_1 – емоційно-фокусована стратегія подолання.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.3.16., загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 3.3.17.

Таблиця 3.3.16

Регресійна статистика для однофакторної моделі самоінвалідації

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,407
R-квадрат	0,165
Нормований R-квадрат	0,158
Стандартна похибка	9,755

Таблиця 3.3.17

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між змінною «Емоційне реагування» та результативним показником для однофакторної моделі самоінвалідації

Показники	Коефіцієнт регресії	t-критерій Стьюдента	p-рівень значущості
Емоційне реагування	0,407	4,835	0,000

Величина коефіцієнту множинної кореляції для даної моделі дорівнює 0,407. Стандартні коефіцієнти регресії відображають відносний ступінь впливу фактора – предиктора «Емоційне реагування», що становить 0,407.

Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює 0,165, частка дисперсії результату Y (показників самоінвалідації), пояснена регресією, складає 16,5%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=23,375$, $p \leq 0,000$).

Третій варіант кореляційно-регресійного аналізу був проведений для 19 змінних першого і третього факторів, що включали самоінвалідацію із знаком від'ємної і додатньої кореляції і із факторними навантаженнями більше 0,3.

Результати аналізу, здійсненого для дев'ятнадцяти предикторів, надали змогу дібрати *два фактори* (ці пояснювальні фактори в розробленій моделі є статистично значущими), за якими було побудовано кореляційно-регресійну модель наступного вигляду:

$Y = 58,21 + 0,341X_1 + (-0,202)X_2$, де Y – самоінвалідація, X_1 – емоційно-фокусована стратегія подолання, X_2 – умови саморозвитку.

Результати регресійної статистики наведено в таблиці 3.3.18, загальна характеристика побудованої кореляційно-регресійної моделі представлена в таблиці 3.3.19.

Таблиця 3.3.18

Регресійна статистика для двофакторної моделі самоінвалідації

Показники	Розраховане значення
Множинний R	0,449
R-квадрат	0,202
Нормований R-квадрат	0,188
Стандартна похибка	9,581

Таблиця 3.3.19

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами та результативним показником для двофакторної моделі самоінвалідації

Показники	Коефіцієнти регресії	t-критерій Стьюдента	p-рівень значущості
Емоційно-фокусоване реагування	0,341	3,901	0,000
Умови саморозвитку	-0,202	-2,312	0,05

Виявлено два найбільш вірогідних предиктори самоінвалідації: показник стратегії емоційно-фокусованого реагування ($t=3,901$ при $p \leq 0,000$) і показник умови саморозвитку ($t=-2,312$ при $p \leq 0,05$), що має знак від'ємного кореляційно-

регресійного зв'язку. Коефіцієнт детермінації дорівнює 20,2% (модель є значущою за F-критерієм Фішера, який дорівнює 14,79 при $p \leq 0,000$).

Величина коефіцієнту множинної кореляції для цієї двохфакторної кореляційно-регресійної моделі самоінвалідазації дорівнює 0,449, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції

Згідно з цією моделлю самоінвалідація додатньо корелює з емоційно-фокусованою стратегією реактивної форми копіngu і від'ємно - з показником умов саморозвитку.

Коефіцієнт детермінації вірогідності появи самоінвалідазації як проактивної копіng стратегії при притаманності індивіду стратегії емоційного реагування реактивного копіng становить 18,8% (нормований R квадрат = 0,188).

Оскільки за результатами факторного аналізу до *другого* з трьох виокремлених факторів показник самоінвалідазації не увійшов, ми провели четвертий варіант лінійного множинного кореляційно-регресійного аналізу для всіх змінних, що увійшли у три фактори (всього 24 змінні). На підставі цього варіанту аналізу побудовано двохфакторну кореляційно-регресійну модель виду:

$Y = 54,579 + 0,398 * X_1 + (-0,224) * X_2$, де Y – самоінвалідація, X_1 – емоційно-фокусоване реагування, X_2 – сумлінність.

Таблиця 3.3.20

Характеристика кореляційно-регресійних зв'язків між факторами та результативним показником для двофакторної моделі самоінвалідазації

Показники вірогідних детермінант	Коефіцієнт регресії	t-критерій Стьюдента	p-рівень значущості
Емоційно-фокусоване реагування	0,398	4,851	0,000
Сумлінність	-0,224	-2,731	0,01

Величина коефіцієнту множинної кореляції для даної моделі дорівнює 0,464. Значення R-квдрату (коефіцієнту детермінації) дорівнює 0,215, частка дисперсії результату Y (показників самоінвалідазації), пояснена регресією X (показників емоційно-фокусованої стратегії реагування і сумлінності), складає 21,5%.

Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=16,055$, $p \leq 0,000$). Отже, вірогідність впливу на появу самоінвалідації емоційно-фокусованого реагування як реактивної копінг стратегії є значущою (при $t= 4, 851$ і $p \leq 0,000$), а вірогідність зв'язку самоінвалідації із сумлінністю є від'ємною ($t= -2,731$ при $p \leq 0,01$). Крім того за даною моделлю було виявлено ще кілька значущих вірогідних предикторів появи самоінвалідації, зокрема: від'ємний значущий зв'язок з екстраверсією $t= -2,235$, $p \leq 0,01$, від'ємний зв'язок з проактивною проблемно-орієнтованою формою копінг-поведінки як ознаки готовності концентруватись на очікуваній у майбутньому проблемі ($t = - 0,278$, при $p \leq 0,05$) і додатний зв'язок з нейротизмом ($t= 1,98$, $p \leq 0,05$).

Регресійний аналіз дозволив виокремити для цього фактору одну змінну – як потенційний предиктор – емоційно-орієнтовану стратегію реактивного копінгу.

Підсумовуючи результати різних варіантів кореляційно-регресійного аналізу, можна виокремити *таку ієрархію змінних* як вірогідних предикторів самоінвалідації:

1) притаманність суб'єкту емоційно-орієнтованої стратегії реактивного копінгу ($p \leq 0,000$);

2) низький рівень сумлінності як глобальної риси особистості ($p \leq 0,01$), з якою виявлено статистично значущий від'ємний зв'язок;

3) низька вірогідність застосування у досвіді стресоподолання проактивної стратегії копінг-поведінки ($p \leq 0,05$), з якою виявлено статистично значущий від'ємний кореляційний зв'язок;

4) низький рівень сформованості умов саморозвитку як складової диспозиційної характеристики саморозвитку особистості ($p \leq 0,05$), з якою встановлено від'ємний кореляційно-регресійний зв'язок ;

5) низький рівень екстраверсії ($p \leq 0,05$);

6) домінування нейротизму як глибинної риси особистості ($p \leq 0,05$).

7) низький рівень сформованості показника «безперервності психічного здоров'я» ($p \leq 0,053$).

Ми провели також окремий лінійний кореляційно-регресійний аналіз для змінних глобальних рис *п'ятифакторної моделі* як вірогідних предикторів самоінвалідації. Встановлено, що *три* з п'яти диспозиційних рис особистості можуть розглядатись як вірогідні предиктори самоінвалідації: *нейротизм*, який має значущий додатній зв'язок із самоінвалідацією ($t=3,456$, при $p\leq 0,000$); коефіцієнт регресії становить $0,295$. Сумлінність, навпаки, пов'язана із самоінвалідацією *від'ємним зв'язком* (коефіцієнт регресії $\leq -0,244$, критерій t-Стюдента $\leq -2,858$, зв'язок є статистично значущим при $p\leq 0,05$). Встановлено також вірогідність від'ємного зв'язку самоінвалідації з екстраверсією (при $t= -2,013$, $p\leq 0,05$).

3.4. Інтерпретація результатів емпіричного дослідження

Результати різних видів аналізу емпіричних даних: кластерного, факторного, кореляційного і лінійного множинного кореляційно-регресійного, розглянуті у підрозділі 3.3, надали підстави для узагальнень щодо особливостей копінг-поведінки представників різних кластерів і ролі рівнів сформованості різнорівневих особистісних ресурсів людини у зумовленні ефективності її впорання з ускладненнями на шляху досягнення цілей нагальної діяльності. Встановлено, зокрема, що із загальної кількості 120 досліджуваних мише $25,1\%$ досліджуваних (31 особа) характеризуються порівняно більш низьким (для вибірки в цілому) показниками схильності до самоінвалідації. Середній бал показника самоінвалідації у представників цього кластеру становить $58,32$, що статистично значуще відрізняється за t-критерієм Стюдента від величини середнього показника для кластеру 3 – $64,81$ бали, який об'єднав 49 осіб ($t= -2,66$, $p\leq 0.01$), при середньому показнику самоінвалідації для всієї вибірки у цілому, який дорівнює $61,81$ бали.

На рисунку 3.4.1 показано, що розподілення кількості досліджуваних по трьох кластерах у вибірці, виокремлених методом кластерного аналізу (алгоритм К-середніх), має такий вигляд.

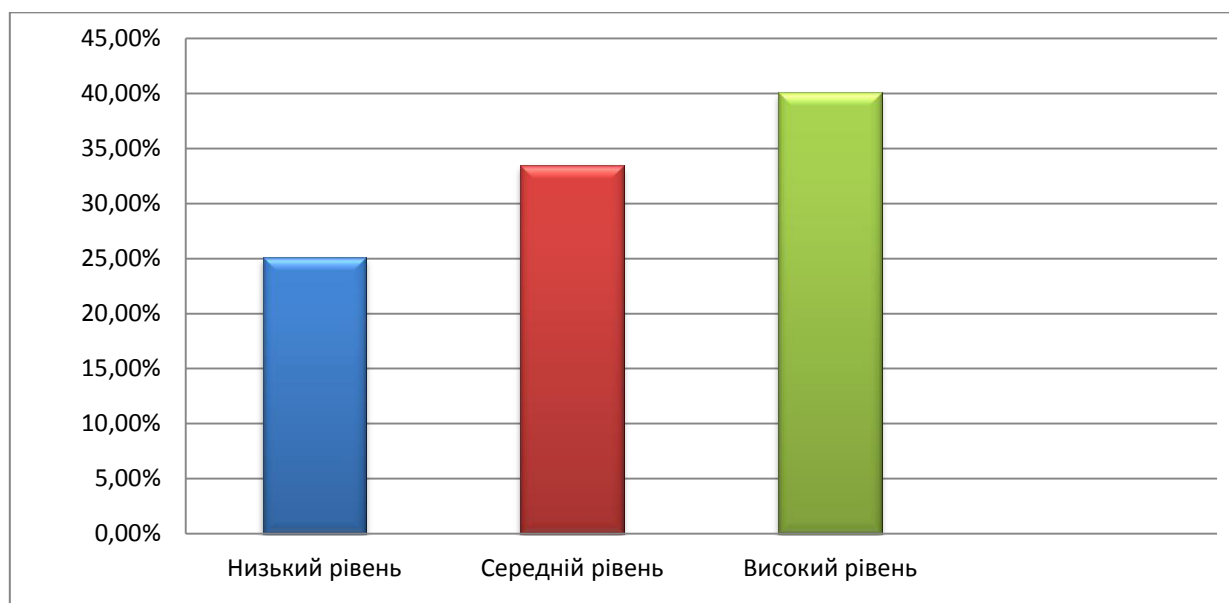

Рис. 3.4.1 Характер розподілення кількості досліджуваних по кластерах з різними рівнями прояву самоінвалідації.

У той час як розбіжності в рівнях вираження самоінвалідації між кластерами № 1 і № 3 є статистично значущими, кластери № 1 і № 2, рівно як і кластери № 2 і № 3 не відрізняються один від одного за цим параметром на статистично значущому рівні, хоча спрямованість тенденції до зростання величини показника самоінвалідації зберігається: у кластері № 1 цей показник дорівнює 58,32 (N=31), у кластері № 2 – 61,67 (N=40) і у кластері № 3 – 64,81 (N=49). Ці дані свідчать про достатньо високий рівень схильності до самоінвалідації у вибірці в цілому, причому про притаманність високого рівня найбільш численному кластеру досліджуваних (49 осіб), а порівняно більш низького – найменш численному кластеру (31 особа).

Отримані дані дозволяють припустити, що академічна самоінвалідація є достатньо поширеним явищем і може слугувати як показником для імпліцитного оцінювання впевненості студентів у власній успішності, так і показником якості організації навчального процесу, або розповсюдженої серед сучасної молоді тенденції одночасно оволодіти двома професіями на денному та вечірньому відділеннях, чому сприяє наявність у деяких ВНЗ факультетів додаткових професій. Щодо ролі особистісних ознак як вірогідних предикторів самоінвалідації, то за

даними кластерного і факторного видів аналізу емпіричних даних виявилось, що представники кластеру № 1 (25.1 % від загальної вибірки) статистично значуще відрізняються від представників кластеру № 3 (40.1 % вибірки) за більшістю особистісних змінних, обраних для аналізу, зокрема, у представників кластеру № 1 зафіксовані більш низькі ознаки нейротизму як однієї з глобальних диспозиційних рис особистості.

Як було показано у розділі 3, показник нейротизму у кластері № 1 становить 41,2 бали, а у кластері № 3 – 52,72 бали ($t = -4,57$, розбіжності значущі при $p \leq 0,000$). Розбіжності за цією рисою особистості є значущими і між кластерами № 1 і № 2 ($t = -6,43$, $p \leq 0,000$). При цьому кластери № 2 і № 3 у загальній вибірці за цим показником статистично не відрізняються, бо він є досить високим в обох кластерах. Це надає підстави зробити висновок, що на етапі первинного (афективного) оцінювання ситуації, з якою суб'єкту необхідно впоратись, існує вірогідність появи афективної реакції і сприйняття ситуації як загрозованої у достатньо великій кількості осіб у даній вибірці (73.3%), оскільки в осіб, що належать до кластерів № 2 і № 3 показники нейротизму є рівновисокими (у порівнянні з показниками представників кластеру № 1).

Проте, факт відсутності значущих розбіжностей у самоінвалідації між кластерами № 2 і № 3 свідчить про те, що існують ще інші особистісні чинники, які впливають на самоінвалідацію у напрямі її стримування. Аналіз емпіричних результатів показав, що одним із таких факторів є диспозиційна риса «сумлінність».

Згідно із запропонованою нами у Розділі 2 чотирьохрівневою моделлю особистісної детермінації феномену самоінвалідації як вірогідної форми неадаптивної *проактивної копінг стратегії*, рівень нейротизму зумовлює лише первинну (афективну) оцінку потенційної стресогенної ситуації і формуванню реагування на неї як на загрозу. На більш високих рівнях детермінації вибору типу подолальної поведінки здійснюється *когнітивне оцінювання* суб'єктом наявності в нього ресурсів стресоподолання, що впливає на впевненість у спроможності впоратись із стресогенною ситуацією і досягти успіху. Особистісним ресурсом успішності впорання із ускладненнями на шляху досягнення цілей діяльності ми

вважаємо *сумлінність* як стійку рису особистості. Знання суб'єкта про притаманність йому сумлінності, згідно цієї моделі, надають людині відносної впевненості у власній ефективності.

Порівняння показників сумлінності у кластерах № 1 і № 3 показали, що вони, дійсно, статистично значуще відрізняються (при $t=2,67$, $p \leq 0,01$). Сумлінність є статистично значуще більш високою у представників кластеру № 2 у порівнянні з представниками кластеру №3 ($t= 2,65$, $p \leq 0,000$), що створює додатковий особистісний ресурс для конструктивного подолання і зменшення необхідності застосування самоінвалідації.

Результати проведеного лінійного множинного регресійного аналізу підтвердили різноспрямованість ролі нейротизму і сумлінності як диспозиційних предикторів характеру копінг-поведінки, один з яких (нейротизм) зумовлює вірогідність появи самоінвалідації (про що, зокрема, свідчить знак його додатнього кореляційного зв'язку із самоінвалідацією), а інший (сумлінність) стримує її прояв (кореляційний зв'язок із самоінвалідацією – від'ємний).

Важливу роль серед вірогідних особистісних предикторів успішного подолання ускладнень при виконанні суб'єктом різних видів діяльності за отриманими нами емпіричними даними відіграє «впевненість у самоефективності» як важлива ознака еґо-ідентичності. За цією особистісною змінною, яка відіграє, як стверджують фахівці у галузі психології особистості, важливу роль у саморегуляції поведінки, статистично значуще відрізняються *всі три кластери* досліджуваних у нашій вибірці.

Якщо у кластері № 1 цей показник дорівнює 33,67, у кластері № 2 його величина становить 30,25, а у кластері № 3 – 26,87. Розбіжності між всіма кластерами є статистично значущими, як видно із зведеної таблиці 3.4.1

Таблиця 3.4.1

Порівняльна характеристика міжкластерних розбіжностей за показником «впевненість у самооефективності»

Групи досліджуваних	Усереднені величини показника	t-критерій	Рівень значущості розбіжностей, p
Кластер 1 (N=31)	33.67	3.56	0.01
Кластер 2 (N=40)	30.25	7.12	0.000
Кластер 3 (N=49)	26.87	3.42	0.01

Подібна картина простежена і для показника «Умови саморозвитку» як однієї із складових «Диспозиційної характеристики саморозвитку особистості» (ДХСО), яку ми обрали як важливий показник «его-залученості».

Таблиця 3.4.2

Порівняльна характеристика міжкластерних розбіжностей за показником «Умови саморозвитку» особистості (шкали ДХСО)

Групи досліджуваних	Усереднені величини показника	t-критерій	Рівень значущості розбіжностей, p
Кластер 1 (N=31)	35,74	1,71	(не значущі)
Кластер 2 (N=40)	34,07	6,84	0,000
Кластер 3 (N=49)	28,83	6,06	0,000

Результати кластерного аналізу дозволили встановити статистично значущі розбіжності за показником так званого *граничного рівня* оцінювання оптимальності функціонування особистості, на якому ми вважаємо доцільним зупинитись детальніше у зв'язку з тим, що він, на наш погляд, найбільш повно і різноаспектно характеризує своєрідний «наслідковий результат» успішності функціонування

людини як суб'єкту життєдіяльності у цілому. Йдеться про показник «Безперервності психічного здоров'я». Як зазначалось у попередніх розділах роботи, цей показник об'єднує у собі результати самооцінювання суб'єктом різних аспектів власного благополуччя у термінах : а) задоволення життям; б) психологічного благополуччя (задоволення собою, наявність цілей у житті, прагнення до самовдосконалення) і в) соціального благополуччя (рівня залученості у соціумі). За цим показником було отримано підтвердження гіпотези, що у суб'єктів, які відчують задоволення собою, життям у цілому і власне соціальне благополуччя, рідше виникає потреба у зверненні до самоінвалідації як емоційно-вмотивованої стратегії проактивного реагування на відчуття власної неспроможності вирішення нагальних життєвих проблем.

У наведеній нижче таблиці 3.4.3 представлено дані, які переконливо, на наш погляд, демонструють, що усі три кластери досліджуваних, які мають розбіжності у рівнях схильності до самоінвалідації (включаючи розбіжності між кластерами №1 і №2, №2 і №3), у яких ці розбіжності зафіксовані на рівні тенденції, статистично значуще відрізняються за показником «Безперервності психічного здоров'я».

Таблиця 3.4.3

Порівняльна характеристика міжкластерних розбіжностей за показником «Безперервність психічного здоров'я»

Групи досліджуваних	Усереднені величини показника	t-критерій	Рівень значущості розбіжностей, p
Кластер 1 (N=31)	66,64	2,76	0,01
Кластер 2 (N=40)	61,77	6,19	0,000
Кластер 3 (N=49)	53,46	4,18	0,000

Аналіз результатів *факторного аналізу* дозволив підтвердити закономірності спостережень і припущень, зроблених вище відносно вірогідної ролі індивідуально-психологічних і особистісних ознак людини у появі в неї схильності до

самоінвалідації як засобу саморегуляції поведінки на шляху досягнення цілей життєдіяльності.

По-перше, на підставі результатів факторного аналізу перевірено обґрунтованість вибору номенклатури тих індивідуально-психологічних і особистісних властивостей, які можуть розглядатись як предиктори *прояву* чи, навпаки, *попередження появи* самоінвалідації у досвіді життєдіяльності людини.

По-друге, з'ясувалась міра обґрунтованості гіпотези відносно категоріального статусу самоінвалідації як проактивної копінг-стратегії. Усі множинні кореляції самоінвалідації із змінними, які увійшли до складу першого фактору «*Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності*», виявились від'ємними ($r = -0,372$). Від'ємні множинні кореляції має і показник нейротизму ($r = -0,414$), який теж увійшов до складу цього фактору.

Ієрархія особистісних змінних, які на підставі даних факторного аналізу, мають вірогідність попереджувати виникнення самоінвалідації, представлена у такій послідовності:

1. Впевненість у самоефективності ($r = 0,710$),
2. Умови саморозвитку як складова диспозиційної характеристики саморозвитку ($r = 0,697$),
3. Загальний показник диспозиційної характеристики саморозвитку особистості ($r = 0,527$),
4. Безперервність психічного здоров'я ($r = 0,496$),
5. Самооцінка ($r = 0,366$),
6. Суб'єктивне благополуччя ($r = 0,324$).

Як бачимо, у цю ієрархію потрапили змінні, що виявились найбільш інформативними і за результатами кластерного аналізу.

Аналіз переліку змінних, що увійшли до фактору 2, показує, що серед них відсутня самоінвалідація. На цій підставі можна припустити, що наявність в людини таких стійких особистісних рис, як сумлінність, відкритість досвіду, екстраверсія і диспозиційна характеристика налаштованості на саморозвиток

позбавляють її від необхідності вдаватись до самоінвалідизації. В цьому факторі є і змінна «Безперервність психічного здоров'я».

За даними факторного аналізу, самоінвалідизація увійшла як компонент до складу змінних що представлені у факторі 3, причому із знаком додатньої кореляції ($r = 0,370$). На підставі цих даних ми зробили висновок відносно правомірності обґрунтованої у розділі 3 гіпотези щодо категоріального статусу самоінвалідизації як копінг-стратегії і уточнили тип цієї стратегії.

Оскільки у межах цього фактору самоінвалідизація *додатньо* корелює із стратегією емоційно-фокусованого реагування реактивної форми копінгу ($r = 0,540$) ми зробили висновок, що це підтверджує емоційно-вмотивованість самоінвалідизації як копінг-стратегії, яка відрізняється від стратегії емоційно-фокусованого реактивного копінгу своєю спрямованістю на майбутні події і підтверджує гіпотезу, що цей феномен можна концептуалізувати як *проактивну* копінг-стратегію.

Те, що у межах фактору 3 «*Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності*» самоінвалідизація має множинні додатні кореляційні зв'язки із стратегіями реактивної форми копінгу: 1) уникнення ($r = 0,785$); 2) відволікання ($r = 0,703$); 3) соціального відволікання ($r = 0,642$); 4) пошуку інструментальної підтримки ($r = 0,504$) і 5) пошуку емоційної підтримки ($r = 0,423$), дає підстави категоризувати її як проактивну емоційно-вмотивовану стратегію типу уникнення.

У такій інтерпретації самоінвалідизація має усі підстави зайняти «пусте» місце у матриці проактивних стратегій, в якій поки ще різноманітно представлено варіанти конструктивних проблемно-орієнтованих стратегій.

Результати проведеного лінійного множинного кореляційно-регресійного аналізу емпіричних даних достатньо переконливо підтвердили, на наш погляд, розглянуті вище інтерпретації результатів кластерного і факторного видів аналізу. У пошуках підтвердження категоріального статусу самоінвалідизації як копінг-стратегії і визначення її вірогідних особистісних предикторів ми провели кілька

варіантів лінійного кореляційно-регресійного аналізу із застосуванням різної кількості змінних як вірогідних предикторів самоінвалідазації.

Один із варіантів, розглянутий вище у цьому розділі, включав п'ять змінних – п'ять диспозиційних рис особистості, три з яких виявились значущими (нейротизм, сумлінність і екстраверсія). Ще три кореляційно-регресійні моделі були побудовані з включенням змінних, об'єднаних у три фактори за результатами факторного аналізу. У першу модель було включено 7 змінних, що увійшли у фактор 3, виокремлений за результатами факторного аналізу. У цей фактор показник «самоінвалідазації», як зазначалось у розділі 3.3, увійшов з множинними додатними кореляційними зв'язками.

Цей фактор отримав назву *«Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності»*, оскільки до його складу увійшли, крім самоінвалідазації, 7 змінних: реактивні і проактивні копінг стратегії, типу: емоційно-фокусоване реагування, уникнення, відволікання, соціальне відволікання, пошук інструментальної підтримки, пошук емоційної підтримки і змінна, що характеризує одну із складових «диспозиційної характеристики саморозвитку особистості», - механізми саморозвитку.

Результати кореляційно-регресійного аналізу надали змогу дібрати один основний статистично значущий фактор для прогнозування вірогідності появи самоінвалідазації, а саме домінування у досвіді реактивної копінг-поведінки емоційно-фокусованої стратегії. Вірогідність переважання у досвіді індивіда цієї стратегії у ситуаціях реактивної копінг-поведінки на високому статистичному рівні значущості сигналізує про появу самоінвалідазації як форми реагування на прогнозоване ускладнення у досяганні цілей. Коефіцієнт детермінації цієї моделі – 0,165, що пояснює 16,5% дисперсії показника самоінвалідазації ($F = 23,375$ при $p \leq 0,000$).

Цей результат дає підстави вважати, що самоінвалідація є варіантом своєрідної *проекції* стратегії емоційно-фокусованого реагування як базової стратегії реактивного копінгу на майбутні події, в успішності впорання з якими суб'єкт не впевнений.

Переконливим підтвердженням цього висновку можна вважати те, що показник емоційно-фокусованої стратегії реактивної копінг-поведінки виявився найбільш вірогідним предиктором самоінвалідації ще в *двох кореляційно-регресійних моделях*. Одна з них була побудована для 13 змінних, що увійшли до складу фактору 1 *«Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності»*, у якому змінна «самоінвалідація» представлена від'ємними кореляційними зв'язками (з переважною більшістю змінних).

Як показано у попередньому розділі роботи, на підставі змінних, що увійшли до складу фактору 1, було виокремлено *два* статистично значущих вірогідних предиктора міри схильності суб'єкта до самоінвалідації: 1) домінування у суб'єкта у ситуаціях реактивної копінг-поведінки емоційно-фокусованої стратегії подолання (що додатньо корелює із показником самоінвалідації) і 2) рівень сформованості «умов саморозвитку» як складової диспозиційної характеристики саморозвитку, який має від'ємний кореляційний зв'язок із вірогідністю самоінвалідації. Коефіцієнт регресії для першого із вірогідних предикторів становить 0,341 (рівень значущості $p \leq 0,000$, при $t = 3,901$), для другого -0,202 (рівень значущості $p \leq 0,05$, при $t = -2,312$). Коефіцієнт множинної кореляції $R = 0,449$ свідчить про високу вірогідність застосування самоінвалідації при домінуванні емоційно-фокусованої стратегії копінг-поведінки.

Третя кореляційно-регресійна модель була побудована для 24-х змінних, що увійшли до складу 1 і 3 факторів, а також у фактор 2, який не містив у своєму складі змінної самоінвалідації і отримав назву *«Відчуття суб'єктом повноти особистісних ресурсів оптимального функціонування»*.

За результатами цього варіанту кореляційно-регресійного аналізу виявилось дві змінних, які з високою вірогідністю можуть вважатись предикторами самоінвалідації. Одна з них – це знову показник емоційно-фокусованої стратегії реактивного копіngu (коефіцієнт регресії якого становить 0,398, рівень значущості $p \leq 0,000$ за t-критерієм Стьюдента $= 4,857$).

Друга змінна – показник «сумлінності» як глобальної диспозиційної риси особистості, що увійшла до складу цієї моделі з коефіцієнтом регресії -0,224 (при

$t = -0,2731$, $p \leq 0,01$). Ця множинна кореляційно-регресійна модель є статистично значущою за критерієм F – Фішера, який дорівнює 16,665 (при $p \leq 0,000$).

У додаток до розглянутих вище трьох різних наборів змінних, проаналізованих вище за результатами факторного аналізу, можна навести подібні ж дані, отримані для 19 змінних, які увійшли у фактор 1 і фактор 3 (що містили у їх складах змінних самоінвалідацію з протилежним знаками кореляційних зв'язків і мали факторне навантаження більше 0,3). Для цих умов виявилось, що два найбільш вірогідних предиктори самоінвалідації знову включають вже раніше визначений показник емоційно-фокусованої стратегії подолання (при $t = 3,301$, $p \leq 0,000$) і показник «умови саморозвитку», що має від'ємний кореляційно-регресійний зв'язок із самоінвалідацією (при $t = -2,312$, $p \leq 0,05$). Коефіцієнт детермінації для цієї моделі становить 20,2 (модель є значущою за F-критерієм Фішера, що дорівнює 14,79 при $p \leq 0,000$).

Завершальним етапом перевірки категоріального статусу самоінвалідації став що один варіант кореляційно-регресійного аналізу, який дозволив остаточно, як ми сподівались, визначити характер зв'язку самоінвалідації як гіпотетичної копінг-стратегії з іншими копінг-стратегіями, показники частотності застосування яких теж вимірювались в обраній вибірці у 120 досліджуваних. Як зазначалось у розділі 3.3. до складу 11 змінних було внесено стратегії як реактивної форми копінг-поведінки, так і проактивної.

Як у всіх розглянутих вище варіантах кореляційно-регресійного аналізу виявився додатній зв'язок самоінвалідації з емоційно-фокусованою стратегією реактивного копіngu (при $p \leq 0,05$), коефіцієнт детермінації вірогідності появи самоінвалідації при схильності до емоційно-фокусованого реагування склав 18.6% (при $p \leq 0,05$).

Узагальнення результатів різних варіантів кореляційно-регресійного аналізу дозволило виокремити наступну ієрархію вірогідних особистісних детермінант звернення до самоінвалідації як до проактивної копінг-стратегії. По-перше, встановлено, що самооцінка не входить до переліку вірогідних чинників появи самоінвалідації, як це стверджувалось попередніми дослідниками феномену, які

концептуалізували його як мотиваційну стратегію. Кореляційний зв'язок самоінвалідації із самооцінкою для вибірки у цілому не є значущим. Отже, підстав для того, щоб вважати самооцінку специфічним предиктором самоінвалідації, немає, бо вона так же від'ємно корелює з емоційно-фокусованою стратегією. Ця подібність характеру зв'язків самооцінки із самоінвалідацією і з емоційно-фокусованим копінгом скоріше свідчить на користь визнання самоінвалідації, як ми обґрунтували вище, як емоційно-вмотивованої проактивної копінг-стратегії, симетричної стратегії емоційно-фокусованого реактивного копінгу. Цей висновок підкріплюється й тим, що самооцінка додатньо (проте не значуще) корелює з проактивною копінг-стратегією і з пошуком емоційної підтримки.

На підставі результатів кореляційно-регресійного аналізу вірогідними представляються такі висновки:

1. Схильність до самоінвалідації не є стійкою особистісною властивістю – це одна із проактивних стратегій, яка за даними цього дослідження обирається суб'єктом заради уникнення неуспіху у реалізації цілі нагальної діяльності. Дані кластерного аналізу показали, що із збільшеннями міжкластерних розбіжностей за показниками нейротизму не спостерігається синхронного збільшення показників самоінвалідації, що свідчить про стримувальний вплив інших особистісних чинників, які попереджують (опосередковують) прояв самоінвалідації. Це підтверджує запропонований у цьому дослідженні категоріальний статус самоінвалідації як проактивної копінг-стратегії.

2. До особистісних чинників, що попереджують прояв самоінвалідації, можна віднести, у першу чергу, особистісні фактори, пов'язані з его-ідентичністю, які формуються під впливом усвідомленого саморозвитку. Про це свідчать емпіричні дані цього дослідження, згідно з якими найвищий рівень вірогідного впливу на попередження самоінвалідації справляє одна із складових диспозиційної характеристики саморозвитку особистості – «умови саморозвитку». Коефіцієнт регресії становить -0,313 (вірогідність попереджувального впливу на самоінвалідацію цього чинника оцінюється значуще при $p \leq 0,01$ (критерій t-Стюдента = -3,52). Значущість цього особистісного чинника у різних множинних

кореляційно-регресійних моделях, побудованих підчас цього дослідження, коливається у межах від $p \leq 0,001$ до $p \leq 0,012$.

3. На другому місці в ієрархії чинників, що від'ємно корелюють із самоінвалідацією і стримують вірогідність її прояву у поведінці, знаходиться, за даними цього дослідження, стійка риса особистості – «сумлінність», яка, за гіпотезою даного дослідження, зумовлює когнітивний (усвідомлений) контроль за проявами самоінвалідації. Вірогідність опосередкувального впливу сумлінності на самоінвалідацію оцінюється за критерієм t-Стюдента ($t = -2,731$) на рівні $p \leq 0,01$, коефіцієнт регресії становить $-0,221$. Регресійна модель є значущою за F-критерієм Фішера, що дорівнює $-16,655$ при $p \leq 0,000$.

4. За допомогою лінійного регресійного аналізу встановлено вірогідність впливу на попередження самоінвалідації характеристики безперервності психічного здоров'я, яка, як відомо, відбиває рівні сформованості в суб'єкта психологічного, соціального і суб'єктивного благополуччя. Її кореляція із самоінвалідацією є від'ємною.

5. Серед інших додаткових особистісних чинників, які від'ємно корелюють із схильністю до самоінвалідації, і, отже, можуть розглядатись як фактори попередження її появи у поведінці, знаходиться екстраверсія. Значущість її вірогідного впливу на появу самоінвалідації оцінюється за t-критерієм Стюдента = $-2,235$ при $p \leq 0,05$.

6. У дослідженнях отримано емпіричні дані, які дозволяють стверджувати, що самоінвалідацію доцільно контекстуалізувати як емоційно-вмотивовану проактивну копінг-стратегію. За допомогою усіх застосованих методів статистичного аналізу емпіричних даних, а саме: кластерного, факторного, кореляційного і множинного кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що найбільш вірогідним предиктором самоінвалідації є переважання у досвіді суб'єкта емоційно-фокусованої стратегії реагування на стресогенні впливи і різного роду ускладнення на шляху досягнення цілей нагальної діяльності. Показник притаманності індивіду емоційно-фокусованої стратегії у ситуаціях реактивної копінг-поведінки з високим рівнем вірогідності детермінує появу самоінвалідації

при реагуванні на очікуваний неуспіх чи ускладнення умов діяльності. Коефіцієнт регресії становить 0,398 (рівень вірогідності впливу на появу самоінвалідації, оцінений за критерієм t-Стюдента, становить 4,851, при $p \leq 0,000$). Модель для двох факторів як вірогідних детермінант самоінвалідації (другий фактор – сумлінність) є статистично значущою за F-Фішера 16,665, при $p \leq 0,000$.

Повторення процедури кореляційно-регресійного аналізу для різної кількості змінних, що входили в три фактори, виокремленні методом факторного аналізу, незмінно видавало кореляційно-регресійну модель, першим предиктором самоінвалідації в якій виявлялась домінування в суб'єкта емоційно-фокусованої стратегії *реактивного копіngu*. Зокрема, у моделі, що об'єднала 19 змінних, які увійшли у два фактори, кожен із яких включав самоінвалідацію з протилежними знаками кореляційних зв'язків, причому з факторними навантаженнями, що перевищували 0,3, виявились два найбільш вірогідних предиктори самоінвалідації: показник домінування в суб'єкта емоційно-фокусованої стратегії реактивного копіngu ($t = 3,301$, $p \leq 0,000$) і показник недостатньої сформованості «умов саморозвитку» ($t = -2,312$, $p \leq 0,05$), коефіцієнт детермінації становив 20,2 % (модель значуща за F-критерієм Фішера, що дорівнює 14,79 при $p \leq 0,000$).

Це дозволило прийняти гіпотезу про притаманність самоінвалідації категоріального статусу проактивної копінг-поведінки і прогнозувати вірогідність її детермінації розглянутими вище особистісними чинниками, рівень усвідомленого розвитку яких в більшій мірі впливає на зв'язок із самоінвалідацією, що надійно підтверджує стратегіальність самоінвалідації як форми копінг-поведінки.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

У третьому розділі дисертаційного дослідження представлено результати емпіричної перевірки психологічної реальності обґрунтованого у другому розділі підходу до концептуалізації феномену самоінвалідації як проактивної стратегії копінг поведінки і визначено її гіпотетичні індивідуально-психологічні та особистісні чинники.

За допомогою розподілу вибірки методом кластерного аналізу (алгоритм К-середніх) на три нееквівалентні групи створено умови для первинної квазіекспериментальної перевірки кількісних розбіжностей між обраними для емпіричного дослідження характеристиками особистісних змінних досліджуваних і типів копінг-стратегій, яким вони надають перевагу при виникненні ускладнень у діяльності.

Попарне порівняння показників «полярних» кластерів (першого і третього), які максимально відрізнялись за кількісними показниками всіх змінних, включаючи самоінвалідацію, дозволило виявити такі закономірності: у кластері 3 з найвищими показниками сумлінності, відкритості досвіду і доброзичливості а також показників диспозиційної характеристики саморозвитку особистості зареєстровано найнижчі (для даної вибірки) рівні показників схильності до самоінвалідації і нейротизму.

Встановлено також, що «полярні» кластери статистично значуще відрізняються за кількісними характеристиками переваг, які досліджувані надають різним копінг-стратегіям, як реактивним, так і проактивним. Зокрема, у кластері з більш високою схильністю до самоінвалідації зафіксовано більш високі кількісні показники схильності до вибору емоційно-фокусованої стратегії реактивної форми копінгу і більш низькі характеристики вибору проактивної копінг-стратегії. Попарне порівняння «полярних» кластерів з «проміжним» (другим) кластером у цілому виявило подібну тенденцію (при більш низькому рівні значущості розбіжностей). Оскільки кластерний аналіз обраного типу (алгоритм К-середніх) виявляє тільки напрям *кількісних* розбіжностей, в емпіричному дослідженні було застосовано й інші види статистичного аналізу емпіричних даних.

Результати *кореляційного аналізу* показали, що самоінвалідація має такі самі за знаком (додатні) і за щільністю (статистично значущі) кореляційні зв'язки з усіма відібраними для дослідження змінними, як і емоційно-фокусована стратегія реактивного копінгу, і протилежні (від'ємні) статистично значущі зв'язки із проактивною проблемно-орієнтованою стратегією.

Результати *факторного аналізу* дозволили встановити, що самоінвалідизація входить з протилежними знаками інтеркореляції до двох різних факторів, виокремлених методом головних компонент, а саме: з від'ємним знаком – у фактор «Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності» ($r=-0.372$) та з додатнім знаком – у фактор «Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності» ($r= 0.370$) і не входить до складу третього фактору «Відчуття суб'єктом повноти особистісних ресурсів оптимального функціонування». Ці дані чітко розкривають, на наш погляд, копінг природу самоінвалідизації і свідчать про те, що як копінг стратегія самоінвалідизація є неоптимальною стратегією уникнення вирішення проблеми.

Результати *кореляційно-регресійного аналізу* для 4 моделей з різною кількістю ймовірних предикторів показали, що в усіх цих моделях показник самоінвалідизації статистично значуще додатньо корелює з показником емоційно-фокусованої стратегії реактивного копінгу. Це, на наш погляд, є переконливим підтвердженням притаманності самоінвалідизації категоріального статусу стратегії психологічного подолання антиципованих ускладнень, причому сфокусованою на уникнення вирішення проблем. Про правомірність подібного висновку свідчать й інші дані кореляційно-регресійного аналізу. Так, для моделі з 19 предикторів, в яку увійшли дібрані нами аналоги незалежних змінних з величинами кореляційних зв'язків від 0.3 і вище, виявлено дві найбільш ймовірних детермінанти, що пояснюють появу самоінвалідизації і є статистично значущими.

Ця модель має такий вигляд: *Самоінвалідизація* = 58,21 + 0,341* *Емоційно-фокусована стратегія реагування* + (-0,202)* *Умови саморозвитку*

Величина коефіцієнту множинної кореляції для наведеної вище двофакторної моделі самоінвалідизації дорівнює 0,449, що свідчить про наявність у моделі високої кореляції, причому самоінвалідизація додатньо корелює з емоційно-фокусованою стратегією реактивного копінгу і від'ємно – з показником умов саморозвитку як складової диспозиційної характеристики саморозвитку. Коефіцієнт детермінації ймовірності появи самоінвалідизації як проактивної

копінг стратегії при притаманності індивіду стратегії емоційно-фокусованого реактивного копінгу і недостатнього рівня умов саморозвитку реактивного копінгу становить 18,8% (нормований R квадрат = 0,188).

За результатами побудови *кореляційно-регресійної моделі*, у яку увійшли 13 змінних першого фактору *«Активна налаштованість суб'єкта на саморозвиток і досягнення самоефективності»*, встановлено, що найбільш імовірними предикторами самоінвалідазації є емоційно-фокусована стратегія реактивного копінгу і показник умов саморозвитку. Ці зв'язки описує наступна кореляційно-регресійна модель виду: *Самоінвалідація = 58,21 + 0,341*Емоційно-фокусована стратегія реагування + (-0,202) *Умови саморозвитку*. Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) становить 0,202. Це означає, що частка дисперсії показників самоінвалідазації, пояснена регресією, складає 20,2%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=14,79$, при $p \leq 0,000$).

За результатами побудови *кореляційно-регресійної моделі*, що містила 7 факторів, які, за даними факторного аналізу, увійшли у фактор з назвою *«Відчуття суб'єктом власної неспроможності впоратись з викликами життєдіяльності»*, встановлено, що найбільш значущим предиктором самоінвалідазації є показник емоційно-фокусованої копінг-стратегії реактивного подолання.

За допомогою *кореляційно-регресійного аналізу* для 24 предикторів, до складу яких увійшли *всі* параметри, обрані нами для дослідження, а саме: показники глобальних структурних особистісних рис моделі «велика п'ятірка», показники рівня сформованості «диспозиційних характеристик саморозвитку особистості», показники суб'єктивного благополуччя, впевненості суб'єкта у самоефективності, показник самоствавлення, а також показники реактивних і проактивних копінг-стратегій, встановлено, що до складу *двох найбільш інформативних* предикторів самоінвалідазації входять: особистісна диспозиційна риса *сумлінність* і той же самий показник *емоційно-фокусованої стратегії* реактивного копінгу, який був зареєстрований у всіх розглянутих вище моделях, зокрема у моделі із 19 змінних.

Ці зв'язки описує наступна кореляційно-регресійна модель: $\text{Самоінвалідація} = 54,579 + 0,398 * \text{Емоційно-фокусована стратегія} + (-0,224) * \text{Сумлінність}$. Величина коефіцієнту множинної кореляції для даної моделі дорівнює 0,464. Значення R-квадрату (коефіцієнту детермінації) становить 0,215. Це означає, що частка дисперсії результату показників самоінвалідації, пояснена регресією, становить 21,5%. Розрахована регресійна модель є значущою за критерієм F-Фішера ($F=16,055$, при $p \leq 0,000$).

Крім того за даною моделлю було виявлено ще кілька значущих імовірних предикторів появи самоінвалідації, хоча і з більш низькими показниками рівня значущості: 1) від'ємний зв'язок з екстраверсією $t = -0,235$ ($p \leq 0,05$); 2) від'ємний зв'язок із показником проактивного копіngu як форми концентрації на проблемі, що очікується, $t = -2,178$ ($p \leq 0,05$); 3) від'ємний зв'язок на рівні тенденції (при $p \leq 0,053$) із «безперервністю психічного здоров'я»; та 4) додатний зв'язок з нейротизмом при $t = 1,98$ і $p \leq 0,05$.

Отримані емпіричні дані достатньо переконливо підтверджують як гіпотезу про притаманність самоінвалідації ознак копіng поведінки, так і розкривають тип цієї поведінки як емоційно-вмотивованої стратегії уникнення, бо за чотирма кореляційно-регресійними моделями з різною кількістю змінних встановлено детермінацію появи самоінвалідації притаманністю суб'єкту стратегії емоційно-фокусованого реагування. Це дає можливість вважати самоінвалідацію дзеркальною проекцією стратегії емоційно-фокусованого реактивного копіngu на копіng-поведінку при майбутніх ускладненнях. Отримані дані надають також уявлення про особистісні чинники самоінвалідації, до складу яких, як встановлено, входять дві генетично-зумовлені риси особистості: нейротизм, з яким вона корелює додатньо, і екстраверсія, з якою ймовірність появи самоінвалідації пов'язана від'ємно. Проте, усвідомлені особистісні характеристики, зокрема, сформовані завдяки саморозвитку, є більш значущими предикторами можливості подолання самоінвалідації.

За результатами емпіричного дослідження зазначено, що серед факторів, які можуть стримувати появу самоінвалідації, знаходиться показник «умови

саморозвитку» як складова диспозиційної характеристики саморозвитку. Цей результат відкриває перспективи подолання явища самоінвалідації, що негативно впливає на психологічні ресурси та на психічне здоров'я особистості.

Те, що ні в жодному з варіантів кореляційно-регресійного аналізу не виявлено значущих зв'язків самоінвалідації із самооцінкою, не залишає сумнівів в її статусі копінг-стратегії.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше у вітчизняному науковому досвіді об'єктом психологічного дослідження обрано феномен «самоінвалідизація», а предметом – його особистісні чинники.

1. Огляд досліджень дозволив встановити, що виокремленні у літературі з проблеми психологічного подолання стресу моделі копінг-поведінки, які представлені двома основними видами психологічного подолання, а саме: реактивним і проактивним копінгом, характеризуються неконгруентністю їх матриць. Стратегії реактивного копінгу, тобто подолальних зусиль, спрямованих на впорання з ускладненнями, які вже стали фактами реальності (у минулому і теперішньому часі), включають як проблемно-фокусовану стратегію, так і стратегії емоційного реагування на проблему і стратегію уникнення. У складі стратегій проактивного копінгу відсутні стратегії емоційного реагування та уникнення.
2. На підставі теоретичного аналізу результатів 100-річної історії концептуалізації феномену самоінвалідизації вперше обґрунтовано категоріальний статус самоінвалідизації як проактивної копінг-стратегії, до якої вдаються суб'єкти, орієнтовані на уникнення очікуваної поразки при досягненні цілей діяльності, і визначено чим зумовлена специфічна емоційна забарвленість цієї форми проактивної копінг-поведінки. Отримані дані відсувають на другий план розповсюджений у зарубіжній психології підхід до концептуалізації феномену як мотиваційної стратегії, орієнтованої на захист самооцінки.
3. Із спиранням на провідні принципи вітчизняної психології, зокрема, принцип єдності внутрішнього і зовнішнього у детермінації психічного, принцип детермінізму і самодетермінації, системності дослідження психічних явищ обґрунтовано багаторівневість особистісної детермінації вибору стратегій і форм копінг-поведінки принаймні чотирма групами особистісних факторів. Зокрема, підтверджено гіпотезу, що генетично

зумовлені властивості особистості, пов'язані з реагуванням на стресогенні впливи, зокрема, нейротизм, справляють детермінуючий вплив на вибір стратегій копінг поведінки на першому етапі афективного оцінювання ситуацій потребують психологічного подолання. Доведено, що на другому рівні реагування на стресогенну ситуацію, коли відбувається когнітивне оцінювання суб'єктом власних ресурсів психологічного подолання і себе, як суб'єкта подолання, афективно зумовлені тенденції реагування на ускладнення можуть стримуватись іншими особистісними чинниками, усвідомленими суб'єктом діяльності або набутими внаслідок саморозвитку. У дослідженні продемонстровано, що в залежності від сформованості в суб'єкта позитивної чи негативної его-ідентичності, а також різних рівнів его-залученості, одне й те ж ускладнення на шляху досягнення цілі діяльності може сприйматись як виклик, або як загроза, спричиняючи в останньому випадку сумніви відносно можливості успішного досягнення бажаної (нагальної) цілі. Встановлено інформативність наступних особистісних чинників як факторів стримування тенденції до так званої академічної самоінвалідації у студентів: впевненості у самоефективності, сформованості умов саморозвитку, сумлінності як диспозиційної риси особистості, екстраверсії, наявності ознак «безперервності прояву психічного здоров'я». На підставі аналізу притаманності суб'єкту ознак психологічного благополуччя і задоволення життям, ця особистісна характеристика була обрана разом з характеристикою «суб'єктивного благополуччя» для оцінювання так званого граничного рівня копінг-активності, на якому приймається остаточне рішення відносно вибору відповідної копінг-стратегії.

4. Здійснено переклад і адаптацію до української культури психодіагностичної методики оцінювання схильності індивіда до самоінвалідації, розробленої американськими дослідниками Е.Джонсом і Ф.Родевальтом у 1982 році.

Отримані дані підтверджують гіпотезу про притаманність феномену самоінвалідації ознак проактивної емоційно-вмотивованої копінг-стратегії і ролі усвідомлених особистісних чинників у її застосуванні.

Практичне застосування результатів даного дослідження ми пов'язуємо із застосуванням при відборі фахівців для роботи в екстремальних умовах діяльності та на відповідальних посадах, пов'язаних з реалізацією адекватних стратегій подолання важких ситуацій. Ці результати можна також використати для психологічного консультування з проблем підвищення особистісної готовності до впорання зі складними життєвими ситуаціями, для розробки тренінгових програм для формування ефективних стилів копінг-поведінки, зокрема для попередження проявів самоінвалідації як неконструктивної форми проактивного копінгу.

Перспективи подальших досліджень у обраному напрямі ми вбачаємо в інтегруванні в розроблену в роботі модель особистісної детермінації вибору людиною копінг-поведінки феномену *гіпотетичного альтернативного мислення* (counterfactual thinking), який активно досліджується в зарубіжній психології, але не був концептуалізований у вірогідному контексті форми прояву реактивного копінгу.

Перспективним напрямом досліджень може бути встановлення розбіжностей в особистісних ознаках самоінвалідації і схильності до неконструктивного перфекціонізму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов В.В. Особливості копінг-поведінки в залежності від часової орієнтації особистості: автореферат дисертації на здобуття наук. ст. канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В.В.Абрамов.– Київ, 2014. – 16 с.
2. Абульханова-Славская К.А. О путях строения личности / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1983. – Т.4 – №1. – С. 14-29.
3. Александрова Л.А. Личностный потенциал и психологическая безопасность в условиях повышенного риска природных катастроф / Л.А. Александрова // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки. – 2006. – № 2. – С.12 – 26.
4. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев.- СПб:Питер, 2001. – 282 с.
5. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И. Анцыферова // Психологический журнал. – 1994 – Т. 15, № 1. – С.3-18.
6. Аршава І.Ф. Аспекти імпліцитної діагностики емоційної стійкості людини: монографія / І.Ф. Аршава, Е.Л. Носенко. – Д.: Вид-во ДНУ, 2008. – 468 с.
7. Аршава І.Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика: монографія/ І.Ф. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – 336 с
8. Аршава І.Ф. Проблеми емпіричних досліджень в психології. До 150-річчя народження Макса Вебера / І.Ф. Аршава, Е.Л.Носенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди. – К.: Гнозис, 2014. – С. 436-452.
9. Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології. Психологія особистості (підручник з Грифом МОН України) / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава – Д.: Вид-во ДНУ, 2010. – 364 с.
10. Аршава І.Ф. Особистісні детермінанти вибору людиною конструктивної та неконструктивної форм проактивної копінг-поведінки / І.Ф. Аршава,

Д.В. Носенко // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав- Хмельницький держ. пед. ун-т імені Г. Сковороди» : тематичний випуск «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». – К.: Гнозис, 2013. – Т. 4, дод. 1 до Вип. 29. – С. 42-50.

11. Бодров В.А. Проблема преодоления стресса. Часть 1: «Coping stress» и теоретические подходы к его изучению / В.А. Бодров // Психологический журнал. - 2006. – Т.27, № 1. – С. 122-133. – С. 3 – 12.

12. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры. / Э. Берн. – С.П.: Университетская книга, 1997. – 256 с.

13. Василюк Ф.Е. Жизненный мир и кризис: типологический анализ критической ситуаций / Ф.Е. Василюк // Журнал практической психологии и психоанализа – 2001. - № 4. – С.12–20.

14. Вассерман Л.И. Совладание со стрессом: теория и психодиагностика: учебно-методическое пособие / Л.И. Вассерман, В.А. Абаков, Е.А. Трифонова; науч. ред. Л.И. Вассерман. – СПб: Речь, 2010. – 191 с.

15. Водопьянова Н.Е. Психодиагностика стресса / Н.Е. Водопьянова. – СПб.: Питер, 2009. – 336 с.

16. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : в 6 т. / Л. С. Выготский. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 3. – С. 6–315.

17. Выготский Л.С. Психология развития человека / Л.С.Выготский. — М.: Эксмо, 2005. — 1136 с.

18. Гончаров М.С. Переживание как реализация (или проявление) субъективности и стресс как неизбежность становления и функционирования человека / М.С. Гончаров // Мир психологии. – 2008.- № 4. – С.3-7.

19. Грановская Р.М. Система психологической защиты и копинг-стратегии / Р.М. Грановская // Психология совладающего поведения: материалы Международн. науч.- практич. конф. / отв. ред.: Е.А. Сергиенко, Т.Л. Крюкова. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2007. – С. 26-28.

20. Журавлев А.Л. Методология комплексного человекознания и современная психология / Под ред. А.Л.Журавлева, В.А. Кольцовой. – М.: Изд-во «Институт психологи РАН», 2008. – 624 с.
21. Журавлев А.Л. Прогресс в психологии. Критерии и признаки / Под ред. А.Л.Журавлева, Т.Д. Марцинковской, А.В. Юревича. –М.: Изд-во «Институт психологи РАН». – 2009. – 334 с.
22. Исаева Е.Р. Копинг-механизмы в системе приспособительного поведения больных шизофренией: дисс. канд. психол. наук. / Исаева Е.Р. – СПб., 1999. – 140 с.
23. Кокун О.М. Оптимізація адаптаційних можливостей людини: психофізіологічний аспект забезпечення діяльності: Монографія / О.М. Кокун. – К.:Міленіум, 2004. – 265 с.
24. Крюкова Т.Л. Возрастные и кросскультурные различия в стратегиях совладающего поведения / Т.Л. Крюкова // Психологический журнал. – 2005. –Т. 26, № 2. – С.5-15.
25. Крюкова Т.Л. Человек как субъект совладания // Психология совладающего поведения: материалы Международн. науч.- практич. конф. / отв. ред.: Е.А. Сергиенко, Т.Л. Крюкова. – Кострома: КГУ им. Н.А. Некрасова, 2007. – С. 41-44.
26. Кузнецов М.А. Переживание предэкзаменационного стресса и совладание с ним [Электронный ресурс] / М.А. Кузнецов // II Международная научно-практическая конференция «Дни науки – 2006» (17-18 апреля 2006). Режим доступа до журналу: http://www.rusnauka.com/DN2006/Psihologia/7_kuznesov m.a.doc.htm
27. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці : монографія / С.Б. Кузікова. – Суми: Вид-во «МакДен», 2012. – 410 с.
28. Лазарус Р.С. Психология эмоций: учеб. пособие для студентов вузов, обуч. по спец. псих. / Р.С. Лазарус. – СПб: Питер, 2007. – 328 с.

29. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
30. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии: Учеб. пособие для вузов по спец. "Психология" / Под ред. Д.А. Леонтьева, Е.Е. Соколовой. - М.: Смысл, 2000. – 509 с.
31. Леонтьев Д.А. Личностный потенциал как основа самодетерминации // Учебные записки кафедры общей психологии МГУ. Выпуск 1/ Под общ. редакцией Б.С. Братуся, Д.А. Леонтьева. – М.: Смысл, 2002. – С.56-65.
32. Леонтьев Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Московского ун-та. Сер. 14: Психология. – 1996. – №4. – С. 35-44.
33. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. 2-е испр. изд. / Д. А. Леонтьев – М.: Смысл, 2003. – 487 с.
34. Леонтьев Д.А. Психология как гуманитарная наука: от дисциплины необходимого к «цветущей сложности» возможного // Д.А. Леонтьев / Психологический журнал. – 2005. – Т. 26 , № 6 – с. 87–101.
35. Либина А.В. Совладающий интеллект: человек в сложной жизненной ситуации / А.В. Либина. – М.: Эксмо, 2008. – 400 с.
36. Либин А.В., Либина А.В. Стили реагирования на стресс: психологическая защита или совладание со сложными ситуациями // Стиль человека: психологический анализ / под ред. А.В. Либина. – М., 1998. – С.190-204.
37. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии/ Б.Ф. Ломов. –М.: Наука, 1984. – 443 с.
38. Лубовский Д. В. Применение опросника самоуважения М. Розенберга для исследования отношения подростков к себе / Д. В. Лубовский // Психологическая диагностика. – 2006. – № 1. – С. 71-75.
39. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С. Мадди. – СПб.: Издательство «Речь», 2002. – 539 с.

40. Маклаков А.Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях / А.Г. Маклаков // Психол. журнал. - 2001.- Т. 22, № 1. – С. 16-24.
41. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 240 с.
42. Максименко С.Д. Методологічні і теоретичні питання психології. Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д.Максименко. – К., – 1999. – Вип. 19. – С. 5-13.
43. Махнач А.В. Компонентный анализ психического состояния человека в особах условиях деятельности / А.В. Махнач // Психологический журнал. -1991. – Т. 12, № 1. – С. 66-75.
44. Муздыбаев К. Стратегии совладания с жизненными трудностями: Теоретический анализ / К. Муздыбаев // Социология и социальная антропология. 1998. Т.1. № 2. – С. 100-111
45. Налчаджян А.А. Социально-психологическая адаптация личности / А.А. Налчаджян. – Издательство АН Армянской ССР. Ереван, 1988. – 269 с.
46. Нартова – Бочавер С.К. «Coping behavior» в системе понятий психологии личности / С.К. Нартова – Бочавер // Психологический журнал. – 1997. – Т. 18, № 5. – С. 20-30.
47. Носенко Д.В. Феномен «самоінвалідації» у структурі форм прояву копінг-поведінки і його особистісні детермінанти / Д.В. Носенко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К.:2013. – Т.11: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості, вип. 7., ч. 1. – С. 459 - 472.
48. Носенко Д.В. Шкала самоінвалідації: психометричні властивості українського перекладу на вибірці студентів університету / Д.В. Носенко // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К.: Вид-во ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. – Т. X, - Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 26. – С. 550-565.

49. Носенко Е.Л. Опитувальник «Стабільність психічного здоров'я – коротка форма»: опис, адаптація, застосування / Е.Л. Носенко, А.Г. Четверик-Бурчак // Вісник ДНУ. Серія «Педагогіка і психологія». - Вип. 20, №9/1, Том 22. – Д., вид-во ДНУ, 2014. – С.89-97.

50. Носенко Е.Л. Особистісні фактори успішності вирішення людиною основних життєвих задач (у світлі сучасних теорій особистості) / Е.Л.Носенко //Матеріали ІІ Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С. Костюка (19-20 квітня 2010 р.). – Т. 1. – К.:ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – С. 273–278.

51. Носенко Е. Л. Теоретико-психологічні засади комп'ютерної діагностики емоційної стійкості людини / Е. Л. Носенко, І. Ф. Аршава. – Д.: Вид-во ДНУ, 2006. – 188 с.

52. Носенко Е.Л. Форми відображеної оцінки емоційної стійкості та емоційної розумності людини / Е.Л.Носенко, І.Ф.Аршава, К.П.Кутовий. – Д.: Вид-во «Інновація», 2011. – 178 с.

53. Осин Е.Н. Измерение позитивных и негативных эмоций: Разработка русскоязычного аналога методики PANAS/ Е.Н. Осин // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2012.- №4. – С.91-110.

54. Пельцман Л. Стрессовые состояния у людей, потерявших работу / Л. Пельцман // Психологический журнал. –1992. – Т. 21, № 1. – С. 126-130.

55. Подорожня А.В. Теоретичний аналіз проблеми копінг-поведінки особистості / Подоржня А.В. // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. –2007. – Том 2, Вип. 72 - С. 129-132.

56. Рассказова Е.И. Копинг – стратегии в психологи стресса: подходы, методы и перспективы [Электронный ресурс] / Е.И. Рассказова, Т.О. Гордеева // Психологические исследования: электрон. науч. журнал. – 2011. – № 3(17). URL: <http://psystudy.ru>

57. Родина Н.В. Глубинно – психологические детерминанты копинг-поведения менеджеров среднего звена в кризисных ситуациях / Н.В. Родина // Наука і освіта. –2006. –№ 5/6. – С.85-89.

58. Родіна Н.В. Психологія копінг-поведінки: системне моделювання: монографія / Н.В. Родіна. – Одеса: видавець Букаєв Володимир Вікторович, 2011. – 364 с.
59. Родіна Н.В. Проактивний копінг як реалізація особистісного потенціалу при подоланні життєвих труднощів: Теоретико – методологічні аспекти // Потенціал особистості та тенденції його реалізації в умовах трансформаційних змін у суспільстві: кол. монографія / [В. І. Подшивалкіна, А.А. Бефані, О.В. Яремчук та ін]; за наук. ред. В.І. Подшивалкіної. – Одеса: Фенікс, 2011. – Ч. 8. – С. 264- 299.
60. Родина Н.В. К проблеме соотношения понятий «Копинг-стратегии» и «Защитные механизмы» / Н.В. Родина // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. – 2006. - № 1. – С. 98 -104.
61. Рубинштейн С.Л. Принципы и пути развития психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 354 с.
62. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – М.: Наука, 1997. - 264 с.
63. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату): Навчально-методичний посібник / В.В. Рибалка. – К.: Ніка-Центр, 2003. –2004 с.
64. Ташлыков В.А. Личностные механизмы совладания (копинг-поведение) и защиты у больных невротами в процессе психотерапии / В.А. Ташлыков // Методико-психологические аспекты охраны здоровья – Томск, 1990. – С. 90-100.
65. Теория и методология психологии: Постнеклассическая перспектива / Отв. ред. А. Л. Журавлев, А. В. Юревич. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2007. – 528 с.
66. Фанталова Е. Б. Диагностика и психотерапия внутреннего конфликта / Е. Б. Фанталова. – Самара: Бахрах-М, 2001. – 128 с.
67. Шварцер Р. Русская версия шкалы общей самооффективности Р. Шварцера и М. Ерусалема / Р. Шварцер, М. Ерусалем, В. Ромек. // Иностранная психология. – 1996. – С. 46–56.

68. Шебанова В.І. Теоретичний аналіз копінг-поведінки у сучасних наукових дослідженнях / В.І. Шебанова // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. Збірник наукових праць. – Херсон: ХНТУ, 2010. – № 2 (3). – С. 262-267.
69. Ялтонский В.М. Копинг-поведение здоровых и больных наркоманией: дисс. докт. мед. наук / В.М. Ялтонский – СПб., 1995. – С. 396.
70. Ялтонский В.М. Современные теоретические подходы к исследованию совладающего поведения [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журнал. – 2010. – №1. URL: <http://medpsy.ru>
71. Adler A. Superiority and Social Interest: A Collection of Later Writings / A. Adler, H. Ansbacher, R. Ansbacher// W.: Norton Company, 1979. – 464 с.
72. Adler A. Understanding Human Nature / A.Adler. – Center City, Minnesota: Martino Fine Books; Tra edition, 2010. – 302 с.
73. Ahadi S.A. Temperament, development and the Big Five / Ahadi S.A., Rothbart M.K. // The Developing Structure of Temperament and Personality from Infancy to Adulthood, ed. C.F. Halverson Jr, G.A. Kohnstamm, R.P. Martin. – Hillsdale,NJ: Erlbaum, 1994. – С. 189–207.
74. Ansbacher, H.L. The individual psychology of Alfred Adler / H.L. Ansbacher, E.R. Ansbacher // New York: Harper & Row, 1967. – 528 с.
75. Antonovsky A. Personality and health: Testing the sense of coherence model / A. Antonovsky – New York: John Wiley & Sons, 1990. – 562 с.
76. Antonovsky A. The structure and properties of the sense of coherence scale / A. Antonovsky // Social Science Medicine. – 1993. - № 36. – С. 725 -733.
77. Arkin, R. M. Handbook of the Uncertain Self / R.M. Arkin, K.C. Oleson, P.J. Carroll // New York: Taylor and Francis. – 2010. – 496 с.
78. Arkin, R. M. Self-handicapping. In J. M. Darley & J. Cooper (Eds.) Attribution and social interaction: The legacy of Edward E. Jones / R.M. Arkin, K. Oleson// Washington, DC: American Psychological Association, 1998. – С. 313 – 347.

79. Arshava I.F. The Role of Simultaneous Pursuing of Academic and Athletic activities over youth in personality development / I.F. Arshava, D.V. Nosenko, G.V. Nosenko // *Psychology*. – 2012. – № 3A – C. 1-9.
80. Arshava I.F. Personality-mediated differences in coping behavior as precursors of the subjective well-being/ I.F. Arshava, E.L. Nosenko, D.V. Nosenko // *European Scientific Journal, Special Edition*. – 2013. – №2 – C. 548-558.
81. Arshava I.F. Self-handicapping as a coping strategy: Approaches to conceptualization// I.F. Arshava, E.L. Nosenko, D.V. Nosenko// *Advances in Social Sciences Research Journal* – 2014. – № 3. – May, 2014 – C. 157-167.
82. Ashton M.C. What is the central feature of extraversion? Social attention versus reward sensitivity / M.C. Ashton, K. Lee, S.V. Paunonen // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2002. – №83. – C. 245–252.
83. Aspinwall L.G. A stitch in time: Self-regulation and proactive coping / L.G. Aspinwall, S.E. Taylor // *Psychological Bulletin*. – 1997. - № 121 (3) – C. 417-436.
84. Aspinwall L.G. Modeling cognitive adaptation: A longitudinal investigation of the impact of individual differences and coping on college adjustment and performance / L.G. Aspinwall, S.E. Taylor // *Journal of Personality and Social Psychology*. -1992. - № 63. – C. 989-1003.
85. Austenfeld J.L. Coping through emotional approach: a new look at emotion, coping, and health-related outcomes / J. L. Austenfeld, A.L. Stanton A.L. // *Journal of Personality*. – 2004. – №72. – C. 1335–1363.
86. Bandura A. Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change/ A. Bandura // *Psychological Review*. -1977. - № 84. – C. 191- 215.
87. Bandura A. Self-regulation of motivation through anticipatory and self-regulatory mechanisms / A. Bandura // *Perspectives on motivation: Nebraska symposium on motivation*. -1991. - № 38. - C. 69-164.
88. Berglas, S. Drug choice as a self-handicapping strategy in response to noncontingent success/ S. Berglas, E. Jones// *Journal of Personality and Social Psychology*. –1978 – № 36 – C. 405-417.

89. Berglas, S. Self-handicapping and self-handicappers: A cognitive / attributional model of interpersonal self-protective behavior / In R. Hogan (Ed.) // Perspectives in personality. – 1985. - № 1. – C. 235-270.
90. Boyle, G. Handbook of personality theory and assessment / G. Boyle, G. Matthews, D. Saklofske // Personality theories and models. Los Angeles, CA: Sage Publications – 2008. – № 1. – 808 c.
91. Campbell, J.B. Modern personality theories: What have we gained, what have we lost? / In G.Boyle, G. Matthews & D. Saklofske, SAGE Handbook of personality theory and assessment// Personality theories and models, Los Angeles, CA: Sage Publications. – 2008. – C.190-212.
92. Carver C.S. Perspectives on Personality. / C.S. Carver, M.F. Scheier – Boston, MA: Allyn & Bacon., 2008. – 480 c.
93. Carver, C.S., & Scheier, M.F. Self-regulation and its failures/ C.S. Carver, M.F. Scheier// Psychology Inquiry, – 2002. – № 7 – C. 32-50.
94. Carver C.S. Assessing Coping Strategies: A theoretically based approach / C.S. Carver, M.F. Scheier, J. K. Weintraub// J. Pers. and Soc. Psychology. – 1989. – № 56. – C. 267-283.
95. Carver C.S. Personality and Coping/ C.S. Carver, J. Connor-Smith// Annu.Rev. Psychol. – 2010. –№ 61. – C. 679-704.
96. Cervone D. Personality architecture: within-person structures and processes. / D. Cervone // Annual Review of Psychology. – 2005. – №56. – C. 423– 452.
97. Clarke A.T. Coping with interpersonal stress and psychosocial health among children and adolescents: a meta-analysis.J. Youth Adolesc.35:11–24 / A.T. Clarke // Journal of Youth and Adolescence. – 2006. – №35. – C. 11–24.
98. Cervone, D. Explanatory models of personality: Social-cognitive theories and the knowledge and appraisal model of personality architecture /In G.Boyle, G. Matthews & D. Saklofske, SAGE Handbook of personality theory and assessment// Vol. 1 Personality theories and models - Los Angeles, CA: Sage Publications. – 2008. – C. 80-101.

99. Colman, A. M. A Dictionary of Psychology (3 Ed.)/ A.M. Colman// New York: Oxford University Press – 2009. – C. 682.
100. Compas B.E. Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research / B.E. Compas, J.K. Connor-Smith, H. Saltzman, A.H. Thomsen, M.E. Wadsworth // Psychological Bulletin. 2001. – № 127. – C.87-127.
101. Connor-Smith, J. K. Relations between personality and coping: A Meta-analysis.// J.K. Connor-Smith, C. Flachsbart// Journal of Personality and Social Psychology. – 2007. – № 6. – C. 1080-1107.
102. Connor-Smith J.K. Coping as a moderator of relations between reactivity to interpersonal stress, health status, and internalizing problems. / J.K. Connor-Smith, B.E. Compas // Cognitive Theoretical Res. – 2004. – №28. – C.347–368.
103. Costa, P.T. Normal personality assessment in clinical practice: The NEO Personality Inventory / P.T. Costa, R.McCrae // Psychological Assessment – 1992. – № 4 (1) – C. 5-13.
104. Cramer P. Personality change in later adulthood is predicted by defense mechanism use in early adulthood / P. Cramer // Journal of Research Personal. – 2003. – №37. – C. 76–104.
105. Cramer P. Defense Mechanisms in Psychology today: Further Process for Adaptation/ P. Cramer// American Psychologist. – 2000. – № 55. – C. 637-646.
106. Cramer, P. Defense Use and Defense Understanding in Children/ P. Cramer, M.A. Brilliant// Journal of Personality – 2000. – № 69. – C. 297-322.
107. Crocker, J. The costly pursuit of self-esteem / J. Crocker, L.E. Park // Journal of Personality. – 2004. – №130. – C.392–414.
108. Davidson R.J. Affective style and affective disorders: perspectives from affective neuroscience. / R.J. Davidson // – 1998. – C.307–330.
109. Deiner E. The Satisfaction with Life Scale// E. Deiner та ін. // Journal of Personality Assessment – 1985. – № 49. – C. 71-79.
110. Deiner E. International differences in well-being // E. Deiner // N.Y. : Oxford University Press– 2010. – 210 c.

111. DeLongis A. Coping in context: the role of stress, social support, and personality in coping. / A. DeLongis, S. Holtzman // *Journal of Personality*. – 2005. – №73. – С. 1–24.
112. Elliot A.J. Achievement goals, self-handicapping, and performance attainment: A mediational analysis. / A.J. Elliot, F. Cury, J.W. Fryer, P. Huguet // *Journal of Sport and Exercise Psychology*. – 2006. – №28. – С. 344–361.
113. Endler, N.S., Parker, J.D. Assessment of multidimensional coping: Task, emotion and avoidance strategies. / N.S. Endler, J.D. Parker // *Psychological Assessment*. – 1994. – № 3. – С. 50-60.
114. Feick, D.L., & Rhodewalt, F. The Double-Edged Sword of Self-Handicapping: Discounting, Augmentation, and the Protection and Enhancement of Self-Esteem/ D. L. Feick and F. Rhodewalt // *Motivation and Emotion*. –1997. – № 2. – С. 128-135.
115. Fredrickson B. Positivity. Groundbreaking Research to Release Your Inner Optimist and Thrive / B. Fredrickson. – UK : Oxford Publications, 2009. – 277 c.
116. Fredrickson B. L. The role of positive emotions in positive psychology. The broaden-and-Build theory of positive emotions / B. Fredrickson // *American psychologist*. – 2001. – № 3. – С. 218-226.
117. Fredrickson B. L. Positive emotions broaden the scope of attention and thought-action repertoires / B. L. Fredrickson, C. Branigan // *Cognition and emotion*. – 2005. – № 19. – С. 313-332.
118. Freud A. Defense Mechanisms / A. Freud // *Encyclopedia Britannica*. – London. - № 7. – С. 172-173.
119. Folkman S. Positive affect and the other side of coping/ S. Folkman, J.T. Moskowitz// *American Psychologist*. –2000. –№ 55. – С.647-654.
120. Folkman S. Coping: pitfalls and promise/ S. Folkman, J.T. Moskowitz // *Annu. Rev. Psych.* – 2004. – № 55. – С. 745 – 774.
121. Folkman S. The case for positive emotions in the stress response. /S. Folkman // *Anx. Stress Coping*. – 2008. – №21. – С. 3–14.

122. Folkman, S., Lazarus, R.S. et al. Dynamics of Stressful Encounter: Cognitive Appraisal, Coping, and Encounter Outcomes/ S. Folkman, R.S. Lazarus// *Journal of Personality and Social Psychology* – 1986. – № 5 – С. 992–1003.
123. Goffman E. The presentation of self in everyday life / Erving Goffman. – Garden City, N.Y: Doubleday, 1959. – 251 c.
124. Gomez R. Effects of neuroticism and avoidant coping style on maladjustment during early adolescence. / R. Gomez, J. Bounds, K. Holmberg та ін. // *Personality and Individual Differences*. – 1999. – №26. – С. 306–315.
125. Grant S. Personality and the occupational stressor-strain relationship: the role of the Big Five. / S. Grant, J. Langan-Fox // *Journal of Occupational Health Psychology*. – 2007. – №12. – С.20–33.
126. Greenglass E.R. The Proactive Coping Inventory (PCI)/ E.R. Greenglass, R. Schwarzer // *Advances in health psychology research* – Berlin: Free University of Berlin, 1998. – С. 175–194.
127. Haan N. Coping and Defense Mechanisms Related to Personality Inventories/ N. Haan// *Journal of Consulting Psychology*. –1965. –№ 29. – С. 373-378.
128. Hambrick, E.P. & McCord, D.M. Proactive Coping and Its Relation to the Five-Factor Model of Personality/ E.P. Hambrick, D.M. McCord// *Individual Differences Research*. –2010. –№ 2. – С.67– 77.
129. Hasking P.A. Reinforcement sensitivity, coping, disordered eating, and drinking behavior in adolescents. / P.A. Hasking // *Personality Individual Differences*. – 2006. – №40. – С. 677–688.
130. Hasking P.A. The role of exposure to self-injury among peers in predicting later self-injury / P.A. Hasking, T. Andrews, G. Martin // *Journal of Youth and Adolescence*. – 2013. – № 42. – С. 1543–1556.
131. Harris, R. N. The role of uncertain self-esteem in self-handicapping. / R.N. Harris, C.R. Snyder// *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1986. – №51. – С. 451–458.
132. Heider F. The psychology of interpersonal relations. / F. Heider. – New York: Wiley, 1958. – 322 c.

133. Hendrix, K. S. Stressed out over possible failure: The role of regulatory fit on claimed self-handicapping. / K.S. Hendrix, E.R.Hirt // *Journal of Experimental Social Psychology*. – 2009. – №45. – C. 51–59.
134. Higgins, J.E. Coping, life stress, and psychological and somatic distress/ J.E. Higgins, N.S. Endler // *European Journal of Personality* – 1990. – № 4 – C.253-270.
135. Higgins, R.L., Snyder, C.R., & Berglas, S. Self-handicapping: The paradox that isn't / R.L. Higgins, C.R. Snyder, S.Berglas. – New York: Plenum – 1990. – 292 c.
136. Hirt, E. R. Self-reported versus behavioral self-handicapping: Empirical evidence for a theoretical distinction. *Journal of Personality and Social Psychology* / E.R. Hirt, R.K. Deppe, L.J. Gordon // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1991. – №61. – C. 981–991.
137. Hirt, E. R. "I know you self-handicapped last exam": Gender differences in reactions to self-handicapping. / E.R. Hirt, S.M. McCrea, H.I. Boris // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2003. – №84. – C. 177–193.
138. Hirt, E.R. Public self-focus and sex differences in behavioral self-handicapping: Does increasing self-threat still make it “just a man’s game?”/ E.R. Hirt, S.M. McCrea, C.E. Kimble // *Personality and Social Psychology Bulletin* – 2000. – 26 – C. 1131–1141.
139. Hobfoll S.E. *Stress, Culture, and Community*. / S. E. Hobfoll // New York: Plenum, 1998. – 296 c.
140. Hobfoll S.E. Conservation of Resources: A new attempt at conceptualizing stress/ S.E. Hoboll// *American Psychologist*. –1989. – № 44. –C. 513–524.
141. Horney K. *Neurosis and Human Growth: The Struggle Toward Self-Realization*. / Karen Horney. – New York: W.W. Norton and Company, Inc, 1950. – 391 c.
142. Isleib, R. A. Performance attributions and changes in self-esteem following self-handicapping with alcohol consumption / R.A. Isleib, R.E. Vuchinich J.A. Tucker // *Journal of Social and Clinical Psychology*. – 1988. – № 6. – C. 88–103.

143. Jensen-Campbell L.A. Agreeableness as a moderator of interpersonal conflict. / L.A. Jensen-Campbell, W.G. Graziano // *Journal of Personality*. – 2001. – №69. – C. 323–362.
144. Jones, E. E. Control of attributions about the self through self-handicapping strategies: The appeal of alcohol and the role of underachievement./E.E. Jones, S. Berglas // *Personality and Social Psychology Bulletin*. –1978. – № 4. – C. 200–206.
145. Jones, E.E. Self-handicapping scale. / E. E. Jones, F. Rhodewalt // In Higgins et al (Eds.). *Self-handicapping: The Paradox that isn't*. –New York: Plenum – 1990. – 292 c.
146. Kern M.L. Do conscientious individuals live longer? A quantitative review. /M.L. Kern, H.S. Friedman // *Health Psychology*. – 2008. – №27. – C. 505–512.
147. Klinger E. Consequences of commitment to and disengagement from incentives / E. Klinger // *Psychological Review*. – 1975. – №82. – C. 1–25.
148. Knoll N. Coping as a mediator between personality and stress outcomes: a longitudinal study with cataract surgery patients / N. Knoll, N. Rieckmann, R. Schwarzer // *European Journal of Personality*. – 2005. – №19. – C. 229–247.
149. Kolditz, T.A. An impression management interpretation of the self-handicapping strategy. / T.A. Kolditz, R.M.Arkin // *Journal of Personality and Social Psychology* – 1982. – №43. – C. 492-502.
150. Lazarus R.S. Emotions and interpersonal relationships: toward a person-centered conceptualization of emotions and coping / R.S. Lazarus // *Journal of Personality*. – 2006. – №74. – C. 9–46.
151. Lazarus, R.S. *Psychological Coping and Stress* / R.S. Lazarus – N. Y., 1984. – C. 167-169.
152. Lazarus R.S. The concept of coping / R.S. Lazarus, S. Folkman // *Monat A. and Richard S. Lazarus. Stress and Coping* . – N.Y., 1991. – C. 189-206.
153. Lazarus R.S. and Folkman S. Transactional theory and research on emotions and coping /R.S. Lazarus, S. Folkman // *European Journal of personality*. – 1987. – №1. – C.141-169.

154. Lee-Baggley D. Coping with interpersonal stress: role of Big Five traits / D. Lee-Baggley, M. Preece, A. DeLongis // *Journal of Personality*. – 2005. – №73. – C. 1141–1180.
155. McCrae R.R. Introduction to the five-factor model and its applications / R.R. McCrae, O.P. John // *Journal of Personality*. – 1992. – №60. – C. 175–215.
156. McCrae R.R. . Nature over nurture: temperament, personality, and life span development. / R.R. McCrae, P.T. Costa Jr, F. Ostendorf F. та ін. // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 2000. – №78. – C. 173–186.
157. McCrea, S.M. The role of ability judgments in self-handicapping. /S.M. McCrea, E.R. Hirt// *Personality and Social Psychology Bulletin*, –2010. – № 27 – C. 1378-1389.
158. McCrea, S. M.The worker scale: Developing a measure to explain gender differences in behavioral self-handicapping/ S.M. McCrea, E.R. Hirt, K.L. Hendrix, B.J. Milner, N.L. Steele// *Journal of Research in Personality*. –2008. – C.949-970.
159. McCrea, S. M. She works hard for the money: Valuing effort underlies gender differences in behavioral self-handicapping / S.M. McCrea, E.R. Hirt, B.J. Milner // *Journal of Experimental Social Psychology*. – 2008. – №44. – C. 292–311.
160. McCrea, S.M. Self-handicapping, excuse making, and counterfactual thinking: Consequences for self-esteem and future motivation. / S.M. McCrea // *Journal of Personality and Social Psychology* – 2008. - № 95 (2) –C. 274-292.
161. Mischel W. Toward an integrative science of the person. / W. Mischel // *Annual Review of Psychology*. – 2004. – №55. – C. 1–22.
162. Moos R.H. Dispositional and contextual perspectives on coping: toward an integrative framework. / R.H. Moos, C.J. Holahan // *Journal of Clinical Psychology*. – 2003. – №59. – C. 1387–1403.
163. Murray, C. B. Implications of self-handicapping strategies for academic achievement: A reconceptualization / C.B. Murray, M.R. Warden // *Journal of Social Psychology*. – 1991. – №132. – C. 23–37.

164. Nosenko D.V. Broadening the Scope of Proactive Coping Strategies Through Examining their Links with Dispositional Self-Evolution Resources/ D.V. Nosenko// Вісник ДНУ, Серія «Педагогіка і Психологія», – 2014. – №9(1). – С.20-25.
165. Ozer D.J. Personality and the prediction of consequential outcomes /D.J. Ozer, V.B. Benet-Martinez // Annual Review of Psychology. – 2006. – №57. – С. 401–421.
166. Parker, J.D. Personality and Coping Process / In G.Boyle, G. Matthews & D. Saklofske// SAGE Handbook of personality theory and assessment. Vol. 1 Personality theories and model.Los Angeles, CA: Sage Publications. – 2008. – С.80-101
167. Peacock, E.J. Relations Between Appraisals and Coping Schemas: Support for the Congruence Model/ E.J. Peacock, P.T.P. Wong // Canadian Journal of Behavioral Science – 1998. – № 25 – С. 64-80.
168. Penley J.A. Associations among the Big Five, emotional responses, and coping with acute stress. / J.A. Penley, J. Tomaka // Personality Individual Differences. – 2002. – №32. – С. 1215–1228.
169. Peterson C. Character strengths and virtues: A handbook and classification. / C. Peterson, M. E. P. Selimgan. – Washington D.C., USA: American Psychological Association, 2004. – 816 с.
170. Prokopcakova A. Choice of coping strategies in the interaction: anxiety and type of a demanding life situation (a research probe) /A. Prokopcakova // Studia Psychologica. – 2004. – №46. – С. 235–238.
171. Pulford, B.D. A cross-cultural study of predictors of self-handicapping in university students / B. D. Pulford, A. Johnson, M. Awaida // Personality and Individual Differences. – 2005. – №39. – С. 727–737.
172. Rhodewalt, F. Self-handicappers: Individual differences in the preference for anticipatory self-protective acts/ In R. Higgins, C. R. Snyder, & S. Berglas. //Self-handicapping: The paradox that isn't. New York: Plenum Press. – 1990. – 292 с.
173. Rhodewalt, F . Self-handicapping: The role of discounting and augmentation in the preservation of self-esteem / F. Rhodewalt, C. Morf, S. Hazlett, M. Fairfield// Journal of Personality and Social Psychology, 61. – 1991. – №61. – С. 122–131.

174. Rhodewalt, F. Self-handicapping among competitive athletes: The role of practice in self-esteem protection/ F. Rhodewalt, A.T. Saltzman, J.Wittmer// *Basic and Applied Social Psychology*. –1984. – № 5. – C. 197-209.
175. Roberts B.W. Conscientiousness and health across the life course. / B.W. Roberts, K.E.Walton, T. Bogg // *Review of General Psychology*. – 2005. – №9. – C. 156–168.
176. Rolls E.T. *Emotions and Decision –Making Explained*. / Rolls E.T.. – Oxford, UK: Oxford Univ. Press, 2005. – C.704.
177. Ross, S. R. Self-handicapping and the five factor model of personality: Mediation between neuroticism and conscientiousness /S.R. Ross, K.E. Canada, K. Rausch. // *Personality and Individual Differences*. – 2002. – №32. – C. 1173–1184.
178. Ryan R.M. On happiness and human potentials: a review of research on hedonic and eudaimonic well-being / R.M. Ryan, E.L. Deci // *Annual Review of Psychology*. – 2001. – №52. – C. 141–166.
179. Schaufelli, W.B. Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study / W.B.Shaufelli// *Journal of Organizational Behavior* – 2005. – № 25 – C. 293-315.
180. Schwarzer, R. Tenacious goal pursuits and striving toward personal growth: Proactive Coping. In E. Frydenberg (Ed.), *Beyond coping: Meeting goals, vision, and challenges*/R. Schwarzer, S. Taubert// London: Oxford University Press – 2005. – C.19-35.
181. Seligman M. E. P. *Positive Psychology Progress. Empirical Validation of Interventions* / M. E. P. Seligman, T. A. Steen, N. Park // *American Psychologist*. – 2005. –№ 2. – C. 410-421.
182. Shepperd, J. A. Determinants of self-handicapping: Task importance and the effects of preexisting handicaps on self-generated handicaps. / J.A.Shepperd, R.M. Arkin // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 1989. – №15. – C.101–112.
183. Siegel, P. A. Reducing the tendency to self-handicap: The effect of self-affirmation / P.A.Siegel, J.Scillitoe, J., R. Parks-Yancy // *Journal of Experimental Social Psychology*. – 2005. – №41. – C.589–597.

184. Skinner, E. A. Searching for the structure of coping: A review and critique of category systems for classifying ways of coping/E.A. Skinner, K.Edge, J. Altman// *Psychological Bulletin*. –2003 – № 129 – C. 216-269.
185. Skinner E.A. The development of coping / E.A.Skinner, M.J. Zimmerman-Gembeck // *Annual Review Psychology*. – 2007. – №58. – C.119–144.
186. Smith, T.W. On the self-serving function of an academic wooden leg: Test Anxiety as a self-handicapping strategy// *Journal of Personality and Social Psychology* – 1982. –№ 42. – C. 314–321.
187. Snyder, C.R. Symptoms as self-handicapping strategies: The virtues of old wine in a new bottle./ In G. Weary & H.L. Mirel (Eds.)// *Integrations of clinical and social psychology* New York: Oxford University Press. – 1982. – 300 c.
188. Snyder, M.L. A comparison of egotism, negativity, and learned helplessness as explanations for poor performance after unsolvable problems / M.L. Snyder, B. Smoller, A. Strenta, A.A. Franke// *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1990. – № 40. – C.24-30.
189. Solberg Nes L. Dispositional optimism and coping: a meta-analytic review. / L. Solberg Nes, S.C. Segerstrom // *Personality and Social Psychology Review*. – 2006. – №10. – C. 235–251.
190. Spalding, L.R.Unconscious Unease and Self-Handicapping: Behavioral Consequences of Individual Differences in Implicit and Explicit Self-Esteem/ L.R. Spalding, C.D. Hardin // *Psychological Science* – 2000. –№ 6. – C. 134–156.
191. Steel P. Refining the relationship between personality and subjective well-being/ P. Steel P, J. Schmidt, J. Shultz // *Psychology Bulletin*. – 2008. – №134. – C. 138–161.
192. Strube, M. J. An analysis of the Self-Handicapping Scale. / M.J. Strube // *Basic and Applied Social Psychology*. –1986. – № 7. – C.211-224.
193. Strunk, K. K. Relative contributions of self-efficacy, self-regulation, and self-handicapping in predicting student procrastination. / K.K. Strunk, M.R. Steele // *Psychological Reports*. – 2012. – C. 983–989.

194. Suls J. The daily life of the garden-variety neurotic: reactivity, stressor exposure, mood spillover, and maladaptive coping. / J. Suls, R. Martin // *Journal of Personality*. – 2005. – №73. – С. 1485–1509.
195. Tennen H. A daily process approach to coping: linking theory, research, and practice. / H. Tennen, G. Affleck, S. Armeli, M.A. Carney // *American Psychology*. – 2000. – №55. – С. 626–636.
196. Tice, D.M. Esteem protection or enhancement? Self-handicapping motives and attributions differ by trait self-esteem/ D.M. Tice// *Journal of Personality and Social Psychology* –1991. – № 60– С. 711-725.
197. Tucker, J.A. Alcohol consumption as a self-handicapping strategy/ J.A. Tucker, R.E. Vuchinich, M.B, Sobell// *Journal of Abnormal Psychology*. –1990. – № 90. – С. 220-230.
198. Urdan, T. Academic self-handicapping: What we know, what more there is to learn / T.Urdan, C. Midgley // *Educational Psychology Review*. – 2001. – №13. – С. 115–138.
199. Vaillant G.E. Adaptive Mental Mechanisms: Their Role in a Positive Psychology/ G.E. Vaillant// *American Psychology*. – 2000. – №55. – С. 89-98.
200. Vaillant G.E. Ego Mechanisms of Defense and Personality Psychopathology / G.E. Vaillant // *Journal of Abnormal Psychology*. –1994. –№103. – С. 44-50
201. Vollrath M. Personality types and coping. / M. Vollrath, S. Torgersen // *Personality Individual Differences*. – 2000. – №29. – С. 367–378.
202. Vollrath M. Personality and stress / M. Vollrath // *Scandinavian Journal of Psychology*. – 2001. – №42. – С. 335–347.
203. Watson, D. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales / D. Watson, L.A. Clark, A. Tellegen// *Journal of Personality and Social Psychology*. –1988. – №47. – С. 1063–1070.
204. Wrosch C. Giving up on unattainable goals: benefits for health? / C. Wrosch, G.E. Miller, M.F. Scheier, S. Brun de Pontet // *Personality and Social Psychology Bulletin*. – 2007. – №33. – С. 251–265.

205. Zuckerman, M. Costs of self-handicapping. /M.Zuckerman, F.F. Tsai//
Journal of Personality – 2005. – № 73 – C. 411–442.

206. Zuckerman, M. Consequences of self-handicapping: Effects on coping,
academic performance, and adjustment / M. Zuckerman, S.C. Kieffer, C. R. Knee //
Journal of Personality and Social Psychology. – 1998. – №74. – C. 1619–1628.

ДОДАТКИ

Додаток А

Бланк опитувальника «Шкала самоінвалідації»

Оберіть цифру, що відповідає в найбільшій мірі ступеню Вашої згоди або незгоди з кожним твердженням на даний момент	Повністю не згоден	Здебільшого, не згоден	Де в чому не згоден	Де в чому згоден	Здебільшого, згоден	Повністю згоден
1. Коли я роблю що-небудь невдало, моєю першою реакцією є пошук виправдання в обставинах.	0	1	2	3	4	5
2. Мені властиво відкладати справи на останній момент.	0	1	2	3	4	5
3. Я дуже старанно готуюсь до екзаменів або інших важливих подій.	0	1	2	3	4	5
4. Мені здається, що я почуваю себе нездоровим частіше, ніж більшість людей.	0	1	2	3	4	5
5. Я завжди намагаюсь бути на висоті за будь-яких обставин.	0	1	2	3	4	5
6. Перш ніж розпочати якийсь важливий для мене вид діяльності, я намагаюсь переконатись, що я добре підготовлений до неї.	0	1	2	3	4	5
7. Зазвичай я дуже хвилююсь перед екзаменом або іншою важливою подією.	0	1	2	3	4	5
8. Коли я починаю читати, мене легко відволікають власні творчі думки.	0	1	2	3	4	5
9. Я намагаюсь не надто залучатись до змагальних видів активності, щоб не дуже хвилюватись у разі поразки.	0	1	2	3	4	5
10. Я б бажав, щоб мене поважали за мої реальні зусилля у досягненні успіху, ніж за мій потенціал.	0	1	2	3	4	5
11. Я міг би робити все значно краще, якщо б докладав більше зусиль.	0	1	2	3	4	5
12. Я віддаю перевагу маленьким радощам у теперішньому часі, ніж великому задоволенню у туманному майбутньому.	0	1	2	3	4	5

13. Я терпіти не можу перебувати у стані, коли я не почуваю себе на висоті.	0	1	2	3	4	5
14. Коли-небудь я зможу з усім впоратись.	0	1	2	3	4	5
15. Інколи, я не проти 'прихворіти' на декілька днів, щоб зняти з себе напругу відповідальності.	0	1	2	3	4	5
16. Я б досягнув значно більшого, якщо б міг позбавитись емоційних переживань.	0	1	2	3	4	5
17. Коли я не можу впоратись з чимось, я часто заспокоюю себе тим, що маю перевагу в інших речах.	0	1	2	3	4	5
18. Я визнаю, що я маю схильність до пошуку виправдань, коли розумію, що я не виправдовую очікувань інших людей.	0	1	2	3	4	5
19. Мені часто здається, що мені занадто не таланить в спорті, азартних іграх та інших талантах.	0	1	2	3	4	5
20. Я би не вдавався до зловживань речовинами, які б завадили мені чітко виконувати потрібні справи.	0	1	2	3	4	5
21. Я зловживаю їжею та алкоголем більше, ніж слідувало би.	0	1	2	3	4	5
22. Коли на мене очікує якась важлива подія, як екзамен або інтерв'ю з приводу нової роботи, я намагаюсь якомога краще виспатися напередодні.	0	1	2	3	4	5
23. Я ніколи не дозволяю емоційним проблемам в одній сфері мого життя впливати на інші події в ньому.	0	1	2	3	4	5
24. Коли я хвилююсь з приводу того, щоб зробити все якнайкраще, у мене зазвичай все виходить краще.	0	1	2	3	4	5
25. Іноді я так засмучуюсь, що навіть легкі справи здаються складними.	0	1	2	3	4	5

Підрахунок балів:

Пункти 3, 5, 6, 10, 13, 20, 22 і 23 за допомогою зворотної шкали:

5 = повністю не згоден

4 = здебільшого, не згоден

3 = де в чому не згоден

2 = де в чому згоден

1 = здебільшого, згоден

0 = повністю згоден

Діапазон балів від 0 до 125

Середній бал, як правило, дорівнює 60.

Додаток Б

Акти впровадження дисертаційного дослідження

УКРАЇНА
 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

49010, м. Дніпропетровськ, пр. Гагаріна, 72, телефон (056) 374-98-00, (056) 374-98-01, факс (056) 374-98-41, 374-98-42, E-mail: cdep@mail.dnu.dp.ua

« 2 » листопада 2015 р. № 20/05
 на № 2 від 20.05.2015

ДОВІДКА

про впровадження основних результатів дисертаційного дослідження
Носенко Діни Володимирівни
«Особистісні чинники психологічного феномену
самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки»
 в навчальний процес у Дніпропетровському національному університеті
 імені Олесь Гончара

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Носенко Діни Володимирівни впроваджено у навчальний процес на факультеті психології Дніпропетровського національного університету імені Олесь Гончара.

Зокрема, теоретичні положення дисертаційного дослідження та його емпіричні результати використовуються при викладанні дисциплін «Загальна психологія», «Методологічні і теоретичні проблеми психології», «Психологія діяльності в особливих умовах» у циклі бакалаврської підготовки.

Результати систематизації існуючих теоретико-методологічних підходів до вивчення та емпіричного дослідження психологічного феномену самоінвалідації покладені в основу розроблених автором спецкурсів «Психологія копінг-поведінки», «Психологія саморозвитку» та «Самоінвалідація: парадокс, якого не існує». Здобутки емпіричного дослідження Носенко Д.В. використовуються студентами факультету психології при підготовці дипломних робіт кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «спеціаліст», «магістр».

Проректор з науково-педагогічної роботи

проф. Чернецький С. О.

Виконавець:
 зав. кафедри загальної та
 медичної психології
 тел. 745-40-60

проф. Аршава І.Ф.

ТОВ «БІ-ГЛАСС»
49000, м. Дніпропетровськ, вул. Калинова, буд. 8
тел. факс: +38 (0562) 27 80 82

Вих. № 3 від 31.05.2015

ДОВІДКА
про впровадження основних результатів дисертаційного дослідження
Носенко Діни Володимирівна
«Особистісні чинники психологічного феномену самоінвалідації як форми
проактивної копінг-поведінки»
в роботу ТОВ «Бі-Гласс»
м. Дніпропетровська

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Носенко Діни Володимирівни використовуються в консультативній роботі відділу по підбору персоналу ТОВ «Бі-Гласс» м. Дніпропетровська.

Теоретичні положення дисертаційного дослідження використовуються при проведенні навчально-методичних занять, спрямованих на поглиблення знань фахівців з підбору персоналу у галузі психології особистості з метою підвищення рівня їх професійної майстерності щодо підбору кадрів. Систематизовані знання допомагають працівникам відділу кадрів впроваджувати інноваційні форми роботи з персоналом.

Основні емпіричні результати та висновки дисертаційного дослідження феномену самоінвалідації використовуються провідними спеціалістами підприємства при розробці рекомендацій та програм щодо поліпшення робочої атмосфери на підприємстві.

Завідділу кадрів Антоненко Г.О.

Вик. 0562 7562344

Довідка № 01/6 від 1 червня 2015 року
«Про впровадження результатів
дисертаційного дослідження Носенко Д.В.»

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Носенко Діни Володимирівни «Особистісні чинники психологічного феномену самоінвалідації як форми проактивної копінг-поведінки» використовуються в роботі Товариства з обмеженою відповідальністю «САПФАЙЕР».

Теоретичні положення дисертаційного дослідження використовуються у напрямку поліпшення психологічного клімату на підприємстві, зменшення кількості пропусків робочих часів по неповажним причинам, а також для побудови ефективної командної роботи працівників підприємства.

У роботі підприємства «Сапфайер» на підставі аналізу результатів дисертаційного дослідження розширено розуміння зумовленості особистісної детермінації вибору людиною стратегій та форм прояву психологічного подолання.

Менеджер по підбору персоналу

8 Dubinina ave, office 306, Dnepropetrovsk, Ukraine, 49000 • +38(056)7382979

ул. Дубинина 8, оф. 306, Дніпропетровськ, Україна, 49000 • +38(056)7382979

ООО "ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ ФИРМА "СФЕРА ГЛАСС"

49000, Украина, г.Днепропетровск, пр.Газеты "Правда" д.35А пом.12
тел./факс: +38-0562-361741
www.sferaglass.com.ua

Акт впровадження результатів
дисертаційного дослідження
Носенко Д.В.
Довідка № 21 від 5.06.2016

Основні положення та результати дисертаційного дослідження Носенко Діни Володимирівни використовуються в консультативній роботі відділу по підборі персоналу ТОВ «Виробнича фірма «Сфера Гласс» м. Дніпропетровська.

Теоретичні положення дисертаційного дослідження використовуються при проведенні психологічних тренінгів серед персоналу, спрямованих на підвищення індивідуальних професійних показників працюючих на підприємстві, навчально-методичних занять, Набуті знання та професійні навички допомагають працівникам поліпшити показники ефективності на підприємстві та сприяють економічному розвитку ТОВ «Виробнича фірма «Сфера Гласс» в цілому.

Основні емпіричні результати та висновки дисертаційного дослідження феномену самоінвалідазації використовуються на навчальних тренінгах та дозволяють розробити індивідуальні рекомендації працівникам.

Завідувач відділу кадрів

Бабенко Д.О.

Додаток В

Проміжні розрахунки множинного кореляційно-регресійного аналізу

Статистична обробка здійснювалась за допомогою лінійного множинного регресійного аналізу із застосуванням статистичного пакету IBM SPSSStatistics 20. Добір факторів здійснювався шляхом виключення з моделі найбільш взаємозалежних факторів з урахуванням значущості коефіцієнтів регресії, оцінених на допомогу t-критерію.

Модель 1: Незалежні змінні (предиктори – змінні, що увійшли до третього фактору): Механізми саморозвитку, Емоційне реагування, Уникання, Відволікання, Соціальне відволікання, Пошук інструментальної підтримки, Пошук емоційної підтримки.

Залежна змінна – самоінвалідація.

Результати аналізу, здійсненого для 7 предикторів, дають змогу дібрати один статистично значущий фактор для прогнозування показників самоінвалідації, за яким було побудовано кореляційно-регресійну модель:

$$\text{Самоінвалідація} = 42,278 + 0,407 * \text{Емоційне реагування}$$

Введенные или удаленные переменные^а

Модель	Включенные переменные	Исключенные переменные	Метод
1	Емоції		Шаговый (критерий: вероятность F-включения ≤ ,050, F-исключения ≥ ,100).

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Модель	R	R-квадрат	Скорректированный R-квадрат	Стд. ошибка оценки
1	,407 ^а	,165	,158	9,75598

а. Предикторы: (конст) Емоції

Модель	Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знч.	
1	Регрессия	2224,852	1	2224,852	23,375	,000 ^b
	Остаток	11231,140	118	95,179		
	Всего	13455,992	119			

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

б. Предикторы: (конст) Емоції

Кoeffициенты^а

Модель		Нестандартизованные коэффициенты		Стандартизова нные коэффициенты	t	Знч.
		B	Стд. Ошибка	Бета		
1	(Константа)	42,278	4,194		10,081	,000
	Емоції	,449	,093	,407	4,835	,000

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Исключенные переменные^а

Модель		Бета включения	t	Знч.	Частная корреляция	Статистики коллинеарност и
						Толерантность
1	Механізми	-,052 ^b	-,611	,542	-,056	,968
	Уникнення	,077 ^b	,881	,380	,081	,939
	Відволікання	,052 ^b	,561	,576	,052	,844
	Соціальне_відволікання	,016 ^b	,188	,851	,017	,999
	Інструм_підтримка	,066 ^b	,773	,441	,071	,968
	Емоційна_підтримка	-,074 ^b	-,882	,379	-,081	,999

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

б. Предикторы в модели: (конст) Емоції

Модель 2. Незалежні змінні (предиктори – змінні, що увійшли до першого фактору): Нейротизм, Суб'єктивне благополуччя, Самооцінка, Впевненість у само ефективності, ДХСО, Умови саморозвитку, Орієнтація на проблемі, Емоційне реагування, Проактивнийкопінг, Рефлексивнийкопінг, Стратегічний копінг, Превентивнийкопінг, Безперервність психічного здоров'я.

Залежна змінна – самоінвалідація.

Результати аналізу, здійсненого для 13 предикторів, дають змогу дібрати два фактори (ці пояснювальні фактори в розробленій моделі є статистично значущими), за якими було побудовано кореляційно-регресійну модель:

Самоінвалідація = 58,21 + 0,341*Емоційне реагування + (-0,202)*Умови саморозвитку

Введенные или удаленные переменные^a

Модель	Включенные переменные	Исключенные переменные	Метод
1	Емоції		Шаговый (критерий: вероятность F-включения ≤ ,050, F-исключения ≥ ,100).
2	Умови		Шаговый (критерий: вероятность F-включения ≤ ,050, F-исключения ≥ ,100).

a. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Сводка для модели

Модель	R	R-квадрат	Скорректированный R-квадрат	Стд. ошибка оценки
1	,407 ^a	,165	,158	9,75598
2	,449 ^b	,202	,188	9,58118

a. Предикторы: (конст) Емоції

b. Предикторы: (конст) Емоції, Умови

Дисперсионный анализ^a

Модель		Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знч.
1	Регрессия	2224,852	1	2224,852	23,375	,000 ^b
	Остаток	11231,140	118	95,179		
	Всего	13455,992	119			
2	Регрессия	2715,506	2	1357,753	14,790	,000 ^c
	Остаток	10740,485	117	91,799		
	Всего	13455,992	119			

a. Зависимая переменная: Самоінвалідація

b. Предикторы: (конст) Емоції

c. Предикторы: (конст) Емоції, Умови

Коефіцієнти^а

Модель		Нестандартизованні коефіцієнти		Стандартизованні коефіцієнти	t	Знч.
		B	Стд. Ошибка	Бета		
1	(Константа)	42,278	4,194		10,081	,000
	Емоції	,449	,093	,407	4,835	,000
2	(Константа)	58,210	8,029		7,250	,000
	Емоції	,377	,097	,341	3,901	,000
	Умови	-,395	,171	-,202	-2,312	,023

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Модель		Бета включення	t	Знч.	Частная кореляция	Статистики коллинеарности
						Толерантность
1	Нейротизм	,164 ^b	1,833	,069	,167	,864
	Суб_благополуччя	,014 ^b	,166	,868	,015	,979
	Самооцінка	-,091 ^b	-1,086	,280	-,100	,999
	Впевненість_у_самоефективності	-,126 ^b	-1,416	,159	-,130	,889
	Саморозвиток_Заг_бал	-,140 ^b	-1,654	,101	-,151	,973
	Умови	-,202 ^b	-2,312	,023	-,209	,894
	Рішення_задачі	-,108 ^b	-1,278	,204	-,117	,986
	Проактивне	-,186 ^b	-2,178	,031	-,197	,945
	Рефлексивне	,066 ^b	,774	,440	,071	,991
	Стратегічне	-,095 ^b	-1,121	,265	-,103	,982
	Превентивне	-,108 ^b	-1,288	,200	-,118	,993
	Психологічне_здоров	-,110 ^b	-1,240	,217	-,114	,895
	Нейротизм	,141 ^c	1,586	,116	,146	,851
	Суб_благополуччя	,064 ^c	,747	,457	,069	,922
2	Самооцінка	-,059 ^c	-,696	,488	-,065	,966
	Впевненість_у_самоефективності	-,034 ^c	-,339	,735	-,031	,673
	Саморозвиток_Заг_бал	,035 ^c	,252	,802	,023	,365
	Рішення_задачі	-,010 ^c	-,098	,922	-,009	,714
	Проактивне	-,120 ^c	-1,249	,214	-,115	,738
	Рефлексивне	,140 ^c	1,616	,109	,148	,891
	Стратегічне	-,055 ^c	-,641	,523	-,059	,934
	Превентивне	-,077 ^c	-,911	,364	-,084	,962
	Психологічне_здоров	-,033 ^c	-,348	,728	-,032	,747

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

b. Предикторы в модели: (конст) Емоції

c. Предикторы в модели: (конст) Емоції, Умови

Модель 3. Незалежні змінні (предиктори – усі змінні): Екстраверсія, Доброзичливість, Сумлінність, Нейротизм, Відкритість досвіду, Суб'єктивне благополуччя, Самооцінка, Впевненість у само ефективності, ДХСО, Потреби саморозвитку, Умови саморозвитку, Механізми саморозвитку, Орієнтація на проблемі, Емоційне реагування, Уникання, Відволікання, Соціальне відволікання, Проактивний копінг, Рефлексивний, Статегічнийкопінг, Превентивний, Пошук інструментальної підтримки, Пошук емоційної підтримки, Безперервність психічного здоров'я.

Залежна змінна – самоінвалідація.

Результати аналізу, здійсненого для 24 предикторів, дають змогу дібрати два статистично значущих фактори для прогнозування показників самоінвалідації, за яким було побудовано кореляційно-регресійну модель:

Самоінвалідація = 54,579 + 0,398*Емоційне реагування+ (-0,224)*Сумлінність

Введенные или удаленные переменные^a

Модель	Включенные переменные	Исключенные переменные	Метод
1	Емоції		Шаговый (критерий: вероятность F-включения ≤ ,050, F-исключения ≥ ,100).
2	Сумлінність		Шаговый (критерий: вероятность F-включения ≤ ,050, F-исключения ≥ ,100).

a. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Сводка для модели

Модель	R	R-квадрат	Скорректиро- ванный R-квадрат	Стд. ошибка оценки
1	,407 ^a	,165	,158	9,75598
2	,464 ^b	,215	,202	9,49955

a. Предикторы: (конст) Емоції

b. Предикторы: (конст) Емоції, Сумлінність

Модель		Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знч.
1	Регрессия	2224,852	1	2224,852	23,375	,000 ^b
	Остаток	11231,140	118	95,179		
	Всего	13455,992	119			
2	Регрессия	2897,742	2	1448,871	16,055	,000 ^c
	Остаток	10558,250	117	90,241		
	Всего	13455,992	119			

a. Зависимая переменная: Самоінвалідація

b. Предикторы: (конст) Емоції

c. Предикторы: (конст) Емоції, Сумлінність

Коэффициенты^a

Модель		Нестандартизованные коэффициенты		Стандартизова нные коэффициенты	t	Знч.
		B	Стд. Ошибка	Бета		
1	(Константа)	42,278	4,194		10,081	,000
	Емоції	,449	,093	,407	4,835	,000
2	(Константа)	54,579	6,080		8,976	,000
	Емоції	,439	,091	,398	4,851	,000
	Сумлінність	-,230	,084	-,224	-2,731	,007

a. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Исключенные переменные^a

Модель		Бета включения	t	Знч.	Частная корреляция	Статистики коллинеарност и
						Толерантность
1	Механізми	-,052 ^b	-,611	,542	-,056	,968
	Уникнення	,077 ^b	,881	,380	,081	,939
	Відволікання	,052 ^b	,561	,576	,052	,844

	Соціальне_відволікання	,016 ^b	,188	,851	,017	,999
	Інструм_підтримка	,066 ^b	,773	,441	,071	,968
	Емоційна_підтримка	-,074 ^b	-,882	,379	-,081	,999
	Екстраверсія	-,185 ^b	-2,235	,027	-,202	,994
	Доброзичливість	-,050 ^b	-,594	,554	-,055	,999
	Сумлінність	-,224 ^b	-2,731	,007	-,245	,998
	Нейротизм	,164 ^b	1,833	,069	,167	,864
	Відкритість_досвіду	-,132 ^b	-1,583	,116	-,145	,999
	Суб_благополуччя	,014 ^b	,166	,868	,015	,979
	Самооцінка	-,091 ^b	-1,086	,280	-,100	,999
	Психологічне_здоров	-,110 ^b	-1,240	,217	-,114	,895
	Впевненість_у_самоефект ивності	-,126 ^b	-1,416	,159	-,130	,889
	Саморозвиток_Заг_бал	-,140 ^b	-1,654	,101	-,151	,973
	Потреба	-,018 ^b	-,214	,831	-,020	,982
	Умови	-,202 ^b	-2,312	,023	-,209	,894
	Рішення_задачі	-,108 ^b	-1,278	,204	-,117	,986
	Проактивне	-,186 ^b	-2,178	,031	-,197	,945
	Рефлексивне	,066 ^b	,774	,440	,071	,991
	Стратегічне	-,095 ^b	-1,121	,265	-,103	,982
	Превентивне	-,108 ^b	-1,288	,200	-,118	,993
	Механізми	-,033 ^c	-,388	,699	-,036	,960
	Уникнення	,075 ^c	,884	,379	,082	,939
	Відволікання	,000 ^c	,005	,996	,000	,807
	Соціальне_відволікання	,056 ^c	,674	,502	,062	,969
	Інструм_підтримка	,084 ^c	1,003	,318	,093	,963
	Емоційна_підтримка	-,024 ^c	-,285	,776	-,026	,946
	Екстраверсія	-,097 ^c	-1,014	,313	-,094	,738
	Доброзичливість	,109 ^c	1,106	,271	,102	,686
	Нейротизм	,172 ^c	1,978	,050	,181	,863
2	Відкритість_досвіду	-,031 ^c	-,328	,744	-,030	,763
	Суб_благополуччя	,073 ^c	,854	,395	,079	,922
	Самооцінка	-,073 ^c	-,889	,376	-,082	,992
	Психологічне_здоров	-,034 ^c	-,372	,710	-,035	,794
	Впевненість_у_самоефект ивності	-,083 ^c	-,931	,354	-,086	,855
	Саморозвиток_Заг_бал	-,071 ^c	-,807	,422	-,075	,861
	Потреба	,057 ^c	,659	,511	,061	,888
	Умови	-,146 ^c	-1,626	,107	-,149	,820
	Рішення_задачі	-,072 ^c	-,860	,392	-,080	,958
	Проактивне	-,157 ^c	-1,867	,064	-,171	,927

Рефлексивне	,069 ^c	,833	,406	,077	,991
Стратегічне	-,073 ^c	-,880	,381	-,081	,972
Превентивне	-,075 ^c	-,903	,369	-,084	,969

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

б. Предикторы в модели: (конст) Емоції

с. Предикторы в модели: (конст) Емоції, Сумлінність

Модель 4. Незалежні змінні (предиктори – диспозиційні риси особистості):

Екстраверсія, Доброзичливість, Сміливість, Нейротизм, Відкритість досвіду.

Залежна змінна – самоінвалідація.

Результати аналізу, здійсненого для п'яти факторів особистості (предикторів) дають змогу дібрати два фактори (ці пояснювальні фактори в розробленій моделі є статистично значущими), за якими і було побудовано кореляційно-регресійну модель:

$$\text{Самоінвалідація} = 61,459 + 0,295 * \text{Нейротизм} + (-0,244) * \text{Сумлінність}$$

Сводка для модели

Модель	R	R-квадрат	Скорректиро- ванный R- квадрат	Стд. ошибка оценки
1	,292 ^a	,085	,077	10,21427
2	,381 ^b	,145	,130	9,91745

а. Предикторы: (конст) Нейротизм

б. Предикторы: (конст) Нейротизм, Сумлінність

Дисперсионный анализ^a

Модель		Сумма квадратов	ст.св.	Средний квадрат	F	Знч.
1	Регрессия	1144,896	1	1144,896	10,974	,001 ^b
	Остаток	12311,096	118	104,331		
	Всего	13455,992	119			
2	Регрессия	1948,365	2	974,182	9,905	,000 ^c
	Остаток	11507,627	117	98,356		
	Всего	13455,992	119			

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

б. Предикторы: (конст) Нейротизм

с. Предикторы: (конст) Нейротизм, Сумлінність

Коефіцієнти^а

Модель		Нестандартизованні коефіцієнти		Стандартизованні коефіцієнти	t	Знч.
		B	Стд. Ошибка	Бета		
1	(Константа)	48,679	4,155		11,716	,000
	Нейротизм	,265	,080	,292	3,313	,001
2	(Константа)	61,459	6,022		10,205	,000
	Нейротизм	,268	,078	,295	3,456	,001
	Сумлінність	-,251	,088	-,244	-2,858	,005

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

Исключенные переменные^а

Модель		Бета включения	t	Знч.	Частная корреляция	Статистики коллинеарности и
						Толерантность
сть	Екстраверсія	-,177 ^b	-	,0	-	,977
	Доброзичливість	-,056 ^b	2,013	,46	-,183	,997
	Сумлінність	-,244 ^b	-,632	,28	-,058	1,000
освіду	Відкритість_д	-,100 ^b	-	,0	-,255	,993
	Екстраверсія	-,067 ^c	2,858	,05	-,104	,717
	Доброзичливість	,117 ^c	1,	,2	,105	,687
освіду	Відкритість_д	,026 ^c	136	,58	,024	,757
			,2	,7		
			61	95		

а. Зависимая переменная: Самоінвалідація

б. Предикторы в модели: (конст) Нейротизм

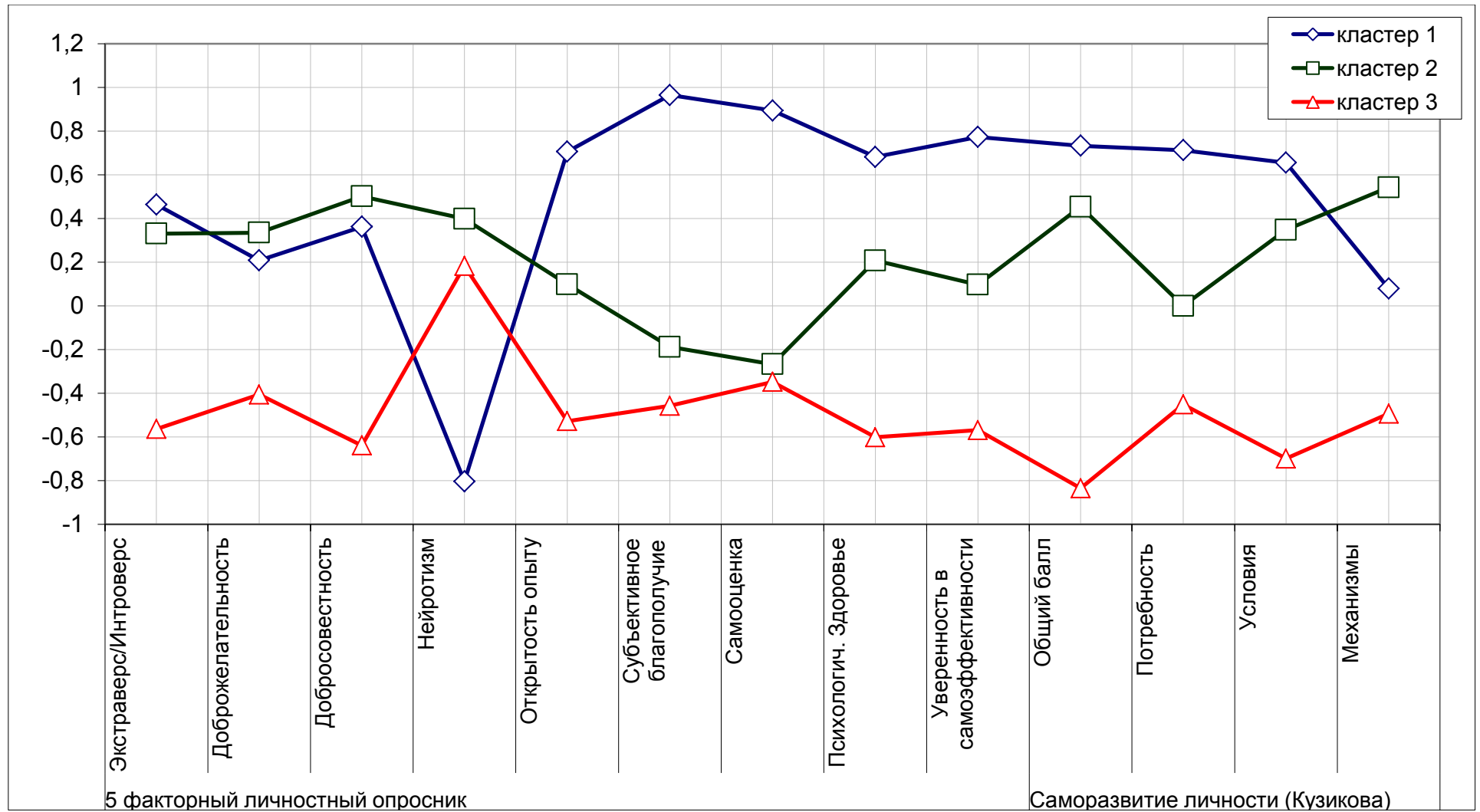
в. Предикторы в модели: (конст) Нейротизм, Сумлінність

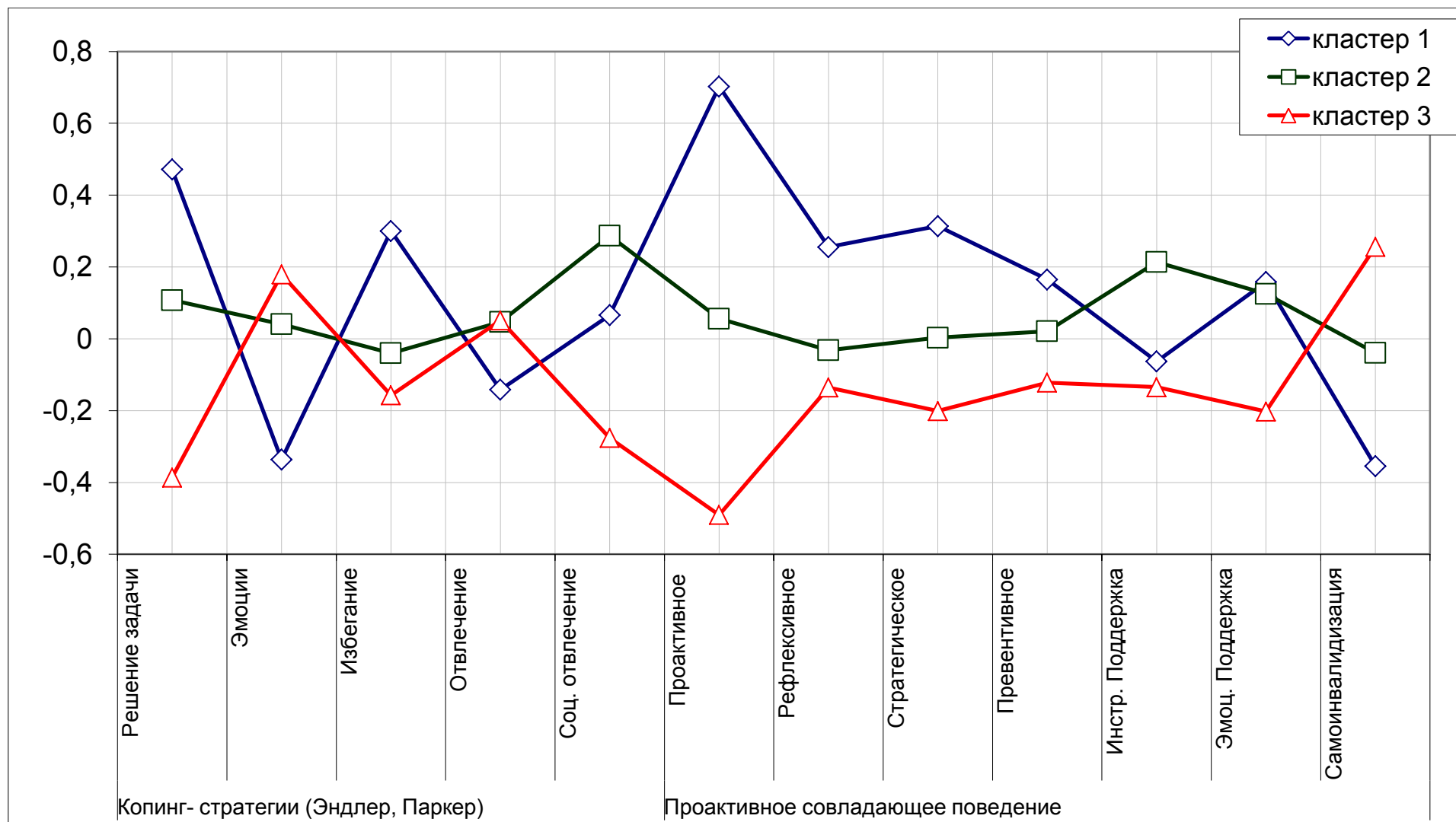
Міжкластерні відмінності досліджуваних кластеру №1 і кластеру №2

37													
38		Между кластерами 1 и 2											
39		T-test for Independent Samples (new1.sta)											
40		Note: Variables were treated as independent samples											
41			Mean	Mean			Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p	
42			Кластер 1	Кластер 2	t-value	df	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 1	Кластер 2	variances	variances	
43	5	Экстраверс/Интроверс	56,77419	55,25	0,786055	69	0,434526	31	40	8,758652	7,560864	1,341935	0,384805
44	факторный	Доброжелательность	55,32258	56,75	-0,60608	69	0,54645	31	40	10,41597	9,377414	1,233768	0,532333
45		Добросовестность	55,29032	56,725	-0,81477	69	0,418006	31	40	8,707061	6,122625	2,022403	0,039287
46	личностный	Нейротизм	41,22581	55,3	-6,43092	69	1,41E-08	31	40	9,524389	8,843946	1,159797	0,65654
47		Открытость опыту	62,41935	55,475	3,837831	69	0,000272	31	40	6,092477	8,521428	1,956307	0,060035
48	Субъективное благополучие		60,51613	43,975	7,083779	69	9,38E-10	31	40	7,697926	11,08588	2,073925	0,041369
49	Самооценка		21,35484	17,8	5,859774	69	1,44E-07	31	40	2,714755	2,388004	1,292382	0,447539
50	Психологич. Здоровье		66,64516	61,775	2,768159	69	0,007232	31	40	6,954847	7,644296	1,208092	0,596928
51	Уверенность в самоэффективности		33,67742	30,25	3,564326	69	0,000667	31	40	3,166355	4,567163	2,080528	0,040516
52	Саморазвитие личности (Кузиков)	Общий балл	112,8387	110,225	1,602148	69	0,113691	31	40	7,659838	6,091135	1,581404	0,177895
53		Потребность	38,48387	35,525	3,332999	69	0,001384	31	40	4,032129	3,441731	1,372508	0,349951
54	личности (Кузиков)	Условия	35,74194	34,075	1,714819	69	0,090867	31	40	4,404299	3,778397	1,358747	0,365288
55		Механизмы	38,6129	40,625	-2,21241	69	0,03025	31	40	3,955396	3,677286	1,156978	0,661658
56	Копинг-стратегии (Эндлер, Паркер)	Решение задачи	61,3871	58,65	1,677445	69	0,09798	31	40	7,570458	6,179163	1,501015	0,231944
57		Эмоции	40,87097	44,5	-1,63519	69	0,106563	31	40	8,413251	9,886536	1,380895	0,363091
58	и (Эндлер, Паркер)	Избегание	48,3871	45,55	1,399378	69	0,166179	31	40	8,635884	8,344966	1,070938	0,831033
59		Отвлечение	21,67742	22,55	-0,75901	69	0,450431	31	40	4,338872	5,133849	1,400015	0,342912
60	Проактивное совладающее поведение	Соц. отвлечение	17,58065	18,3	-0,93986	69	0,350568	31	40	3,294179	3,123115	1,112547	0,745997
61		Проактивное	43,41935	39,875	3,051359	69	0,003232	31	40	4,588204	5,049435	1,211156	0,591909
62	совладающее поведение	Рефлексивное	32,25806	30,6	1,205548	69	0,23211	31	40	5,415827	5,990591	1,223516	0,572003
63		Стратегическое	10,80645	9,95	1,27384	69	0,206994	31	40	3,081335	2,581492	1,424742	0,296729
64	поведение	Превентивное	28,3871	27,65	0,606068	69	0,546458	31	40	5,541825	4,698881	1,390967	0,330258
65		Инстр. Поддержка	19,45161	20,725	-1,14763	69	0,255086	31	40	4,731728	4,56288	1,075379	0,821692
66	е	Эмоц. Поддержка	13,93548	13,825	0,139708	69	0,889298	31	40	3,705271	2,960314	1,566622	0,186859
67		Самоинвалидизация		58,32258	61,675	-1,31605	69	0,192511	31	40	11,53079	9,910853	1,353618

Міжкластерні відмінності досліджуваних кластеру №2 і кластеру №3

72	Между кластерами 2 и 3												
73	T-test for Independent Samples (new1.sta)												
74	Note: Variables were treated as independent samples												
75		Mean	Mean				Valid N	Valid N	Std.Dev.	Std.Dev.	F-ratio	p	
76		Кластер 2	Кластер 3	t-value	df	p	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 2	Кластер 3	variances	variances	
77	5 факторний личностний	Экстраверс/Интроверс	55,25	45,02041	4,523931	87	1,91E-05	40	49	7,560864	12,55569	2,757646	0,001479
78		Доброжелательность	56,75	48,40816	3,636598	87	0,000467	40	49	9,377414	11,772	1,57592	0,145613
79		Добросовестность	56,725	44,93878	6,254949	87	1,44E-08	40	49	6,122625	10,54832	2,968186	0,000682
80		Нейротизм	55,3	52,77551	1,118804	87	0,266303	40	49	8,843946	11,81853	1,785809	0,064385
81		Открытость опыту	55,475	48,30612	3,046052	87	0,003069	40	49	8,521428	12,73153	2,232217	0,011062
82		Субъективное благополучие	43,975	40,10204	1,413723	87	0,161012	40	49	11,08588	14,13218	1,625092	0,120538
83		Самооценка	17,8	17,55102	0,452321	87	0,652163	40	49	2,388004	2,731462	1,308339	0,389453
84		Психологич. Здоровье	61,775	53,46939	4,189217	87	6,69E-05	40	49	7,644296	10,46045	1,872515	0,045741
85		Уверенность в самооффективности	30,25	26,87755	3,422096	87	0,000949	40	49	4,567163	4,670977	1,045978	0,891878
86		Саморазвитие личности (Кузиков)	Общий балл	110,225	98,16327	8,929709	87	6,26E-14	40	49	6,091135	6,533079	1,150375
87	Потребность		35,525	33,65306	2,44937	87	0,016316	40	49	3,441731	3,699949	1,15568	0,645564
88	Условия		34,075	28,38776	6,061963	87	3,37E-08	40	49	3,778397	4,851187	1,648469	0,110117
89	Механизмы		40,625	36,12245	5,410965	87	5,45E-07	40	49	3,677286	4,080608	1,231388	0,505911
90	Решение задачи		58,65	54,93878	2,513217	87	0,013806	40	49	6,179163	7,484451	1,467103	0,219601
91	Эмоции		44,5	45,83673	-0,63747	87	0,525492	40	49	9,886536	9,802948	1,017126	0,947423
92	Избегание		45,55	44,57143	0,564682	87	0,573743	40	49	8,344966	7,955606	1,100279	0,746961
93	Отвлечение		22,55	22,57143	-0,02112	87	0,983196	40	49	5,133849	4,434712	1,340156	0,332795
94	Соц. отвлечение		18,3	16,46939	2,737783	87	0,0075	40	49	3,123115	3,149749	1,017129	0,964249
95	Проактивне поведення (Эндлер, Паркер)		Проактивное	39,875	36,87755	2,843095	87	0,005567	40	49	5,049435	4,863266	1,078027
96		Рефлексивное	30,6	30	0,480649	87	0,631972	40	49	5,990591	5,748188	1,086119	0,779248
97		Стратегическое	9,95	9,387755	1,022302	87	0,309472	40	49	2,581492	2,580506	1,000764	0,989596
98		Превентивное	27,65	26,91837	0,690539	87	0,491693	40	49	4,698881	5,183454	1,216885	0,530695
99		Инстр. Поддержка	20,725	19,12245	1,659255	87	0,100665	40	49	4,56288	4,507552	1,024699	0,928167
100	Эмоц. Поддержка	13,825	12,73469	1,618638	87	0,109145	40	49	2,960314	3,315214	1,254144	0,468867	
101	Самоинвалидизация	61,675	64,81633	-1,4779	87	0,143047	40	49	9,910853	10,02637	1,023447	0,948173	

Додаток Е

Проміжні розрахунки кореляційного аналізу

Таблиця 1. Результати кореляційного аналізу

3	Correlations (new.sta)														
4	Marked correlations are significant at $p < ,05000$														
5	N=120 (Casewise deletion of missing data)														
6	5 факторный личностный опросник											Саморазвитие личности (Кузикова)			
7		Экстраверс/Интроверс	Доброжелательность	Добросовестность	Нейротизм	Открытость опыту	Субъективное благополучие	Самооценка	Психологич. Здоровье	Уверенность в самооценке	Общий балл	Потребность	Условия	Механизмы	
8	5	Экстраверс/Интроверс	1	0,261281	0,508017	-0,15037	0,464617	0,152651	0,127915	0,276464	0,202313	0,2346	0,23828	0,198614	0,029585
9	факторн	Доброжелательность	0,261281	1	0,557814	0,055742	0,507823	0,197918	-0,03194	0,197358	0,020068	0,126702	0,123049	0,104885	0,024342
10	ый	Добросовестность	0,508017	0,557814	1	0,015466	0,484721	0,244238	0,084619	0,331104	0,197751	0,341046	0,312871	0,284922	0,079787
11	личностн	Нейротизм	-0,15037	0,055742	0,015466	1	-0,0814	-0,14892	-0,10845	-0,26175	-0,30226	-0,13455	-0,12828	-0,2282	0,117865
12	ый	Открытость опыту	0,464617	0,507823	0,484721	-0,0814	1	0,480528	0,364579	0,12031	0,087101	0,175782	0,196819	0,108365	0,055263
13		Субъективное	0,152651	0,197918	0,244238	-0,14892	0,480528	1	0,619784	0,322827	0,265677	0,218064	0,240141	0,272297	-0,09989
14		Самооценка	0,127915	-0,03194	0,084619	-0,10845	0,364579	0,619784	1	0,262474	0,322719	0,209797	0,145528	0,182588	0,084765
15		Психологич. Здоровье	0,276464	0,197358	0,331104	-0,26175	0,12031	0,322827	0,262474	1	0,454121	0,427049	0,230179	0,469139	0,113809
16		Уверенность в	0,202313	0,020068	0,197751	-0,30226	0,087101	0,265677	0,322719	0,454121	1	0,498138	0,188333	0,548042	0,208305
17	Самораз	Общий балл	0,2346	0,126702	0,341046	-0,13455	0,175782	0,218064	0,209797	0,427049	0,498138	1	0,531302	0,79064	0,658659
18	витие	Потребность	0,23828	0,123049	0,312871	-0,12828	0,196819	0,240141	0,145528	0,230179	0,188333	0,531302	1	0,137732	0,017331
19	личности	Условия	0,198614	0,104885	0,284922	-0,2282	0,108365	0,272297	0,182588	0,469139	0,548042	0,79064	0,137732	1	0,32191
20	(Кузиков	Механизмы	0,029585	0,024342	0,079787	0,117865	0,055263	-0,09989	0,084765	0,113809	0,208305	0,658659	0,017331	0,32191	1
21	Копинг-	Решение задачи	0,07423	0,056316	0,17223	-0,14376	0,127705	0,343481	0,313743	0,238154	0,461232	0,509898	0,129531	0,531711	0,310203
22	стратегии	Эмоции	-0,08012	0,026067	-0,04028	0,513373	0,022623	-0,08996	-0,29906	-0,26731	-0,48661	-0,21485	-0,3459	-0,26974	0,240118
23	и	Избегание	0,077641	-0,12681	-0,01729	-0,15613	0,052817	0,319068	0,213088	0,038366	0,192487	0,094263	0,066614	0,01161	0,124928
24	(Эндлер,	Отвлечение	-0,01215	-0,17566	-0,20849	-0,03583	-0,03212	-0,04167	0,060596	-0,21804	0,037114	-0,08001	-0,18441	-0,16709	0,212563
25	Паркер)	Соц. отвлечение	0,148291	-0,03692	0,170766	0,005989	0,026417	0,068565	0,00917	0,160256	0,150835	0,281647	0,117015	0,146075	0,312404
26	Проакти	Проактивное	0,164877	0,046752	0,141831	-0,33512	0,114844	0,294768	0,264166	0,317831	0,433545	0,363955	0,107169	0,570444	0,048255
27	вное	Рефлексивное	0,024066	0,114305	0,017612	-0,12217	-0,01744	0,18479	0,168764	0,143845	0,327549	0,234893	-0,14114	0,329138	0,229464
28	совлада	Стратегическое	0,163273	0,189841	0,104693	-0,13331	0,020635	0,142818	0,255345	0,168306	0,406143	0,179535	-0,07229	0,251858	0,141031
29	ющее	Превентивное	0,066139	0,152933	0,158998	-0,08897	0,060548	0,207057	0,238097	0,287651	0,269059	0,059949	-0,19993	0,193616	0,078123
30	поведен	Инстр. Поддержка	0,082442	-0,10082	0,066908	0,095873	0,006798	0,064616	0,078188	0,092637	-0,00378	0,16159	-0,00692	0,067491	0,270353
31	ие	Эмоц. Поддержка	0,204742	-0,09294	0,228591	-0,02221	0,001821	0,056521	0,156399	0,250577	0,215662	0,229781	0,108418	0,187305	0,15736
32		Самоинвалидизация	-0,21687	-0,03948	-0,23982	0,291692	-0,12304	-0,04507	-0,10547	-0,22992	-0,24746	-0,20325	-0,07193	-0,31299	0,022015

Результати кореляційного аналізу (продовження)

3		Correlations (new.sta)													
4		Marked correlations are significant at $p < ,05000$													
5		N=120 (Casewise deletion of missing data)													
6			Копинг- стратегии (Эндлер, Паркер)					Проактивное совладающее поведение							
7			Решение задачи	Эмоции	Избегание	Отвлечение	Соц. отвлечение	Проактивное	Рефлексивное	Стратегическое	Превентивное	Инстр. Поддержка	Эмоц. Поддержка	Самоинвалидизация	
8	5	Экстраверс/Интроверс	0,07423	-0,08012	0,077641	-0,01215	0,148291	0,164877	0,024066	0,163273	0,066139	0,082442	0,204742	-0,21687	
9	Факторный личностный	Доброжелательность	0,056316	0,026067	-0,12681	-0,17566	-0,03692	0,046752	0,114305	0,189841	0,152933	-0,10082	-0,09294	-0,03948	
10		Добросовестность	0,17223	-0,04028	-0,01729	-0,20849	0,170766	0,141831	0,017612	0,104693	0,158998	0,066908	0,228591	-0,23982	
11		Нейротизм	-0,14376	0,368373	-0,15613	-0,03583	0,005989	-0,33512	-0,12217	-0,13331	-0,08897	0,095873	-0,02221	0,291692	
12		Открытость опыту	0,127705	0,022623	0,052817	-0,03212	0,026417	0,114844	-0,01744	0,020635	0,060548	0,006798	0,001821	-0,12304	
13		Субъективное	0,343481	-0,14496	0,319068	-0,04167	0,068565	0,294768	0,18479	0,142818	0,207057	0,064616	0,056521	-0,04507	
14		Самооценка	0,313743	-0,03506	0,213088	0,060596	0,00917	0,264166	0,168764	0,255345	0,238097	0,078188	0,156399	-0,10547	
15		Психологич. Здоровье	0,238154	-0,32331	0,038366	-0,21804	0,160256	0,317831	0,143845	0,168306	0,287651	0,092637	0,250577	-0,22992	
16		Уверенность в	0,461232	-0,33361	0,192487	0,037114	0,150835	0,433545	0,327549	0,406143	0,269059	-0,00378	0,215662	-0,24746	
17		Саморазвитие личности (Кузиков)	Общий балл	0,509898	-0,16485	0,094263	-0,08001	0,281647	0,363955	0,234893	0,179535	0,059949	0,16159	0,229781	-0,20325
18			Потребность	0,129531	-0,1329	0,066614	-0,18441	0,117015	0,107169	-0,14114	-0,07229	-0,19993	-0,00692	0,108418	-0,07193
19	Условия		0,531711	-0,32574	0,01161	-0,16709	0,146075	0,506844	0,329138	0,251858	0,193616	0,067491	0,187305	-0,31299	
20	Механизмы	0,310203	0,178897	0,124928	0,212563	0,312404	0,048255	0,229464	0,141031	0,078123	0,270353	0,15736	0,022015		
21	Копинг-стратегии (Эндлер, Паркер)	Решение задачи	1	-0,11856	0,185625	-0,01246	0,216582	0,333172	0,5306	0,495511	0,346407	0,077279	0,122128	-0,15465	
22		Эмоции	-0,11856	1	0,247138	0,39487	0,037387	-0,23517	-0,09456	-0,13417	-0,0809	0,178245	0,031649	0,406624	
23		Избегание	0,185625	0,247138	1	0,706813	0,650352	0,186125	0,128151	0,071422	0,14078	0,170495	0,208171	0,17232	
24		Отвлечение	-0,01246	0,39487	0,706813	1	0,294729	-0,028	0,009636	-0,01361	0,008273	0,086856	0,11422	0,204046	
25		Соц. отвлечение	0,216582	0,037387	0,650352	0,294729	1	0,217289	0,104131	0,088751	0,092552	0,24402	0,267869	0,031104	
26	Проактивное совладающее поведение	Проактивное	0,333172	-0,23517	0,186125	-0,028	0,217289	1	0,341846	0,36105	0,261543	-0,07241	0,059937	-0,27092	
27		Рефлексивное	0,5306	-0,09456	0,128151	0,009636	0,104131	0,341846	1	0,614546	0,517751	0,12825	0,15639	0,026477	
28		Стратегическое	0,495511	-0,13417	0,071422	-0,01361	0,088751	0,36105	0,614546	1	0,58862	-0,05823	0,143761	-0,14788	
29		Превентивное	0,346407	-0,0809	0,14078	0,008273	0,092552	0,261543	0,517751	0,58862	1	0,084549	0,314054	-0,14058	
30	поведение	Инстр. Поддержка	0,077279	0,178245	0,170495	0,086856	0,24402	-0,07241	0,12825	-0,05823	0,084549	1	0,461196	0,136524	
31		Эмоц. Поддержка	0,122128	0,031649	0,208171	0,11422	0,267869	0,059937	0,15639	0,143761	0,314054	0,461196	1	-0,06136	
32		Самоинвалидизация	-0,15465	0,406624	0,17232	0,204046	0,031104	-0,27092	0,026477	-0,14788	-0,14058	0,136524	-0,06136	1	